

84
Q-35

Chingiz Aytmatov
OQ KEMA

Abdulla Qahhor
O'G'RI

O'lmas Umarbekov
**QIYOMAT
QARZ**

19 jild

ADABIYOT
XRESTOMATIYAS

UO'K 821.512.133-3

KBK 84 (50)6

Q-35

Abdulla Qahhor

O'G'RI

O'limas Umarbekov

DIYORAT QARA

Chingiz Aytmatov

GO'KEM

Ushbu majmua soʻz zargari Abdulla Qahhor, hayot kuychisi Oʻlmas Umarbekov va Chingiz Aytmatovning ijod namunalaridan tarkib topdi. Yana bir koʻngilga yaqin kitobning dunyoga kelishi va uni miriqib oʻqish imkoni Sizga muborak boʻlsin, aziz oʻquvchi.

© Gʻafur Gʻulom nomidagi
nashriyot-matbaa ijodiy
uyi, 2018

ISBN 978-9943-5209-0-5

ABDULLA QAHHOR

O'G'RI

(O'tmishdan)

Otning o'limi itning bayrami.

Maqol

Kampir tong qorong'isida xamir qilgani turib ho'kizidan xabar oldi. O!.. Ho'kiz yo'q, og'il ko'cha tomondan teshilgan... Dehqonning uyi kuysa kuysin, ho'kizi yo'qolmasin. Bir qop somon, o'n-o'n beshta xoda, bir arava qamish – uy, ho'kiz topish uchun necha zamonlar qozonni suvga tashlab qo'yish kerak bo'ladi.

Odamlar dod ovoziga o'rganib qolgan: birovni eri uradi, birovning uyi xatga tushadi... Ammo kampirning dodiga odam tez to'plandi. Qobil bobo yalang bosh, yalang oyoq, yaktakchan og'il eshigi yonida turib dag'-dag' titraydi, tizzalari bukilib-bukilib ketadi; ko'zlari javdiraydi, hammaga qaraydi, ammo hech kimni ko'rmaydi. Xotinlar o'g'rini qarg'aydi, it huradi, tovuqlar qoqoqlaydi. Kimdir shunday kichkina teshikdan ho'kiz sig'ishiga aql bovar qilmasligi to'g'risida kishilarga gap ma'qullaydi.

Qobil boboning qo'shnisi – burunsiz ellikboshi kirdi. U og'ilga kirib teshikni, ho'kiz bog'langan ustunni diqqat bilan ko'zdan kechirdi; negadir ustunni qimirlatib ham ko'rdi, so'ngra Qobil boboni chaqirdi va past tovush bilan dedi:

– Ho'kizing hech qayoqqa ketmaydi, topiladi!

Uning og'ilga kirib qilgan taftishi Qobil boboga bir umid bag'ishlagan edi, bu so'zi haddan ziyoda sevintirdi. Chol yig'lab yubordi.

– Xudo xayr bersin... Ola ho'kiz edi...

Odamlar, o'g'ri devorni qachon va qanday asbob bilan teshgani, ho'kizni qaysi tomonga olib ketgani, uni qaysi bozorda sotishi mumkin ekanligi to'g'risida bahslasha-bahslasha tarqaldi. G'ovur bosildi. Qobil boboning kampiri yig'idan to'xtab, ellikboshini duo qila ketdi.

Ellikboshi o'g'ri teshgan yerni yana bir ko'rdi. Qobil bobo, qo'l qovushtirib, uning ketidan yurar va yig'lar edi.

– Yig'lama, yig'lama, deyman! Ho'kizing oqposhsho qo'l ostidan chiqib ketmagan bo'lsa topiladi.

Ellikboshi ho'kizni juda naqd qilib qo'ydi – go'yo u ko'chaga chiqsa bas – ho'kiz topiladi. Bu «xudo yallaqagur» shunchalik qilgandan keyin bir nima berish lozim-da. Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi. Bu odam ellikboshi bo'lish uchun ozmuncha pul sochganmi? Mingboshining bir o'ziga yetti yuz bog' beda, bir toy bergani ma'lum. Poshsholikdan oylik yetmasa! Qobil bobo hamyonini qoqishtirib, borini ellikboshiga berdi, yana qancha duo qildi. Ellikboshi beto'xtov aminga xabar qilmoqchi bo'lib chiqib ketdi.

Kechqurun Qobil bobo aminning oldiga boradigan bo'ldi. Quruq qoshiq og'iz yirtadi, aminga qancha pul olib borsa bo'ladi? Berganga bitta ham ko'p, olganga o'nta ham oz. Chol-kampir kengashib shunday qarorga kelishdi: bu chiqim oxirgi va ho'kizni bo'ynidan bog'lab beradigan chiqim, shuning uchun pulning yuziga qarash aqlan emas.

Qobil bobo ro'para bo'lganda amin og'zini ochmasdan qattiq kekirdi, keyin bag'baqasini osiltirib kuldi.

– Ha, sigir yo'qoldimi?

– Yo'q... sigir emas, ho'kiz, ola ho'kiz edi.

– Ho'kizmi?.. Ho'kiz ekan-da! Himm... Ola ho'kiz? Tavba!..

– Bori yo'g'im shu bitta ho'kiz edi...

Amin chinchalog'ini ikkinchi bo'g'inigacha burniga tiqib kuldi.

– Yo'qolmasdan ilgari bormidi? Qanaqa ho'kiz edi?

– Ola ho'kiz...

– Yaxshi ho'kizmidi yo yomon ho'kizmidi?

– Qo'sh mahali...

– Yaxshi ho'kiz birov yetaklasa keta beradimi?

– Bisotimda hech narsa yo'q...

– O'zi qaytib kelmasmikin?... Birov olib ketsa qaytib kela ber, deb qo'yilmagan ekan-da! Nega yig'lanadi? A? Yig'lanmasin!

Qobil bobo yerga qarab tek qoldi.

– Qidirtirsakmikin-a? – dedi amin chinchalog'ini etigining ostiga artib,– suyunchisi nima bo'ladi? Suyunchidan chashna olib kelinmadimi?

Aminning bu gapi Qobil boboga «Ma, ho'kizingni» deganday bo'lib ketdi.

– Kam bo'lmang, – dedi pulni uzatib, – yana xizmatinigizdaman.

– Men beto'xtov pristavga xabar beraman. O'zi chaqirtiradi.

Bir hafta o'tdi. Bu bir hafta ichida kampir «duoning zo'ri bilan qulf ochadigan» azayimxonga obdastagar-don qildirgani qatnab yarim qop jiyda, uch yelpish tovoq jo'xori, ikki kalava ip eltdi, ammo ish chiqmadi. Sakkin-zinchi kuni Qobil bobo yana aminning oldiga bordi. Aminning tepa sochi tikka bo'ldi:

– Ha, ho'kizni uylariga eltib berilsinmi?! Axir, borilsin, arz qilinsin-da! Fuqaroning arzga borishi arbobning izzati bo'ladi!

Qobil bobo yor-do'stlari bilan kengashdi – pristavga puldan boshqa nima olib borsa bo'ladi? Ma'lum bo'ldiki, uni begim deguncha kishining beli sinar ekan.

Uchta tovuq, garchi biri kurk bo'lsa ham, Qobil boboning o'zidan chiqdi. Yuzta tuxumni qo'ni-qo'shni, yor-birodarlar o'zaro yig'ib berdi. Ammo bu tortiq bilan tilmochdan nari o'tib bo'lmadi. Tilmoch tortiqni oldi va beto'xtov pristavga yaxshilab tushuntirishni va'da qildi. Cholning butun bo'g'inlari bo'shshib ketdi, keyin tutaqishdi, ammo go'rda bir narsa deya oladimi! «O'ynashmag'il arbob bilan – seni urar har bob bilan». «Yaxshilab tushuntirilgan» pristav bitta kulangir, bitta farangi tovuq, uch so'm pulni olganidan keyin, Qobil boboning baxtiga, «beto'xtov hokimga xabar beraman», demasdan, «aminga bor», deb qo'ya qoldi. Amin «ellikboshiga borilsin», dedi.

– Gumoningizni ayting bo'lmasa! – dedi ellikboshi tajang bo'lib, – kim olganini men bilmasam, avliyo bo'lmasam! Olgan odam allaqachon so'yib saranjomladi-da! Uzoq demasangiz, erinmasangiz ko'nchilikka borib terilarni bir qarab chiqing. Ammo terisi ko'nchilikka tushgan bo'lsa, allaqachon charm bo'ldi, xudo biladi, kavush bo'lib bozorga chiqdimi...

– Endi bizga juda qiyin bo'ldi-da. Peshonam sho'r bo'lmasa... – dedi chol yerga qarab.

– Ey, yosh bolamisiz! Nega yig'laysiz? Kap-katta odam... Bitta ho'kiz bo'lsa bir gap bo'lar, xudo ajalga to'zim bersin! Men qaynatamga aytayin, sizga bitta ho'kiz bersin. Bitta ho'kiz odamning xunimi?

Ertasiga ellikboshi Qobil boboni boshlab qaynatasi – Egamberdi paxtafurushning oldiga olib bordi. Paxtafurush cholning holiga ko'p achindi va yerini haydab olgani bitta emas, ikkita ho'kiz berdi, lekin «kichkinagina» sharti bor. Bu sharti kuzda ma'lum bo'ladi...

1936-yil

MASTON

Ot munkib ketib o'mgagi bilan shag'alga qadaldida, ag'anab, bir necha minutning ichida o'la qoldi. Nima bo'ldi, nima uchun o'ldi, buni tekshirishga sira ehtiyoj bo'lmadi, chunki o'limning sababini tekshirish, tirikni o'limdan olib qolish uchungina kerak, xolos, bu bepoyon dashtda esa boshqa tirik ot yo'q edi.

Otning ostida qolgan oyog'ini tortib olishga urinayotgan yoshgina, uzoq yo'l azobidan ham so'limagan juvon, o'zidan bir necha qadam nariga tushgan chimmati ostidan chiqib ketgan kaltakesakni ko'rib dod deb yubordi. Ot munkib ketganda egarning ustidan dumbaloq oshib tushgan paranjisiz qiz, o'ynoqi kaptarday abjirlik bilan o'zini o'ngarib oldi-da, juvonga yordam bergani shoshildi. Juvon ikkinchi oyog'ini egarga tirab, oyog'ini tortgan edi, amirkon mahsisi otning tagida qoldi.

– Qurib ketsin! – dedi u yig'lamsirab. – O'qishing boshingdan orдона qolsin, Maston!.. Qo'y, ey... erimdan qolmayin!..

Maston unga e'tibor qilmay, otni tumshug'idan ko'tarib uning ochiq qolgan ko'zlariga qaradi, uning ko'zini kulrang-sapsar parda bosganini ko'rib, qapchib qomatini rosladi-da, ko'z ilg'amaydigan uzoqlarga qaradi. Dasht, dasht! Harorat zarbidan hammayoq lip-lip etadi. G'irillab turgan issiq dasht shabadasi kalta ko'k kamzul ostidan chiqib turgan etagini pirpiratadi, oftobda qoraygan bo'yniga, chakkasiga ter bilan yopishib sochlarini tortqilaydi. U go'yo bu juvonning borligi endi esiga tushganday, birdan orqasiga burilib qaradi.

– Nima deding, Turg'unoy? – dedi juvonning yoniga tiz cho'kib. – Ering seni shuncha yig'latgani yo'qmi? Joningni shuncha og'ritmasmidi? Ot o'ldi...

Turg'unoy bir irg'ib tushdi, qo'lining og'rig'ini ham unutdi.

– Ot o'ldi?!

– O'ldi... Ot o'ldi...

Maston bir ko'zi otning tagida qolgan xurjanni tortib oldi-da, uning ichidagi oziqni ko'zdan kechirdi. Oziq ot bilan yurganda faqat bir kunga yetar edi. Suv yo'q, suv solingan ko'zacha otning ostida qolib singan.

Maston kalta, ammo yo'g'on ikki o'rim sochini boshiga o'radi-da, xuddi suv kechishga chog'lanayotganday, oyog'idagi pishiq ag'darma etikni ko'zdan kechirdi, xurjundagi oziqni olib dasturxon bilan beliga bog'ladi.

Maston necha chaqirim yo'l bosganini va yana necha chaqirim bosish kerakligini bilar edi. Bu yaqin o'rtada voha yo'q. Olg'a bosish har holda orqaga qaytishdan xatarli emas. Orqaga qaytish uchun ko'chma qumlar orasidan yurish kerak. Agar bu qumlar, irg'ayzorlar orasida adashilsa, umr bo'yi yurib ham chiqib ketib bo'lmaydi. Agar shamol qo'zg'alsa, qum tiriklay ko'madi.

Maston otning o'lganini, ko'zachaning singanini, oziqning yo'qligini unutdi-da, o'zini uzoq yo'lga chog'ladi, keyin peshonasini ikki bilagi ustiga qo'yib yig'lab yotgan Turg'unoyni yelkasidan tortib turg'izdi:

– Yig'lama, Turg'unoy, yig'lama. Yig'i boshni og'ritib, kishini lohas qiladi... Kavush-mahsingni kiy. Sochingni boshingga o'rab, ustidan ro'mol bog'lab ol. Qorong'i tushguncha dashtdan chiqib olmasak bo'lmaydi, hali ko'rdingku, dashtda shundaqa kaltakesaklar ko'p bo'ladi. Bo'l!

Turg'unoy o'pkasini tutolmas edi.

Oftob tikkada. Ikki yo'lovchining qisqa soyalari katta-katta tosh, turli dasht o'simliklari ustidan egilib-bukilib borar edi. G'irillab turgan dasht shabadasi badanni kuydirgudek issiq. Yo'l ustidan chiqib qolgan chaqqon kaltake-

saklar o'qdek otilib kavaklarga, tosh oralariga kirib ketadi, ba'zi dadilrog'i uzoqroqqa borib «bu qanaqa odamlar ekan» deganday, boshini ko'tarib, irg'ib chiqqan ko'zlari bilan baqrayib qarab turadi. Shunday paytlarda Maston mumkin qadar Turg'unoyni gapga solib yo bo'lmasa diqqatini boshqa narsaga jalb qilib, bu jonivorlarni ko'rsatmaslikka tirishadi.

– Qo'shiq aytsang-chi, Turg'unoy! – dedi Maston bir silkinib, ustidagi yuklarini yaxshiroq o'rnatirib.

– Ot qoldi. Qancha narsalar... Yana cho'lda qoldik... Nima bo'lishimizni bilmaymiz... qanday yuragingga sig'adi ashula!..

– Qolgan narsa qoldi, bo'lgan ish bo'ldi. Yana o'nta Turg'unoy bilan o'nta Maston xafa bo'lgani bilan qolgan narsalar orqamizdan ergashib kelmaydi. Nima bo'lishimiz o'zimizning qo'limizda.

Oftob g'arbiga yonboshlaganda ikki yo'lovchi dashtdan chiqib tepalikka yo'l oldi. Bu tepalikka chiqish orqada qolgan yo'lning azobidan ortiqroq bo'ldi. Maston yuki og'ir aravani tortib borayotgan otday oyoqlarini tirab yuqoriga intilar, Turg'unoy esa engashib, ikki kaftini tizzasiga qo'yib zo'rg'a-zo'rg'a qadam tashlar edi.

– O, Maston, – dedi Turg'unoy, – erim miyamda danak chaqsa ham uyda o'tirganim bir davlat edi...

Undan ikki-uch qadam balandda ketayotgan Maston to'xtadi, belidagi dasturxonni yechib bitta non oldi va sindirib yarimtasini yana joyiga qo'ydi-da, qolgan yarmini ikki bo'lib bir to'g'ramini Turg'unoyga uzatdi. Turg'unoy non bo'lgani uchungina qo'l uzatdi, boshqa hech narsa hozir uni qo'l ko'tarishga majbur qilolmas edi. U nonni ikki yamlab yutdi-da, yana umidvor bo'lib Mastonga qaradi.

– Shu bas, nonimiz kam, – dedi Maston. – Bundan tashqari nonni ko'p yesak chanqaymiz. Suv yo'q. Ana u

qirga yetmaguncha suvning yuzini ko'rmaymiz. Suvsizlikni tuya ko'taradi.

– Shu nonga bir narsa tekkan. Kaltakesak tushgan ovqat shirin bo'ladi deyishadi, yo kaltakesak tegdimikin?

Maston kuldi.

– Kaltakesak tushgan ovqat yeganmisan?

– Yo'q, eshitganman. Ammamning qizi Abdurazzoq do'ppifurushga tushgan edi... Bunga o'n yilcha bo'ldi. Do'ppifurush ellikka borib qolgan odam. Qiz – g'unchadekkina. U vaqtda hamma ixtiyor ota-onada edi-da... Hech ilojini qilolmagandan keyin «pes bo'lsam qo'yib yuboradi» deb ataylab ovqatiga kaltakesak solib yegan ekan. Kaltakesak yesa odam pes bo'ladi deb eshitgan ekan...

Maston yana yo'lga tushgani hozirlik ko'ra boshladi. Buni ko'rib Turg'unoy yig'lamsiradi. Maston uni qo'lidan ushlab tortdi va turg'azib qo'ydi.

– Qo'ling xuddi yigitning qo'liga o'xshaydi-ya, Maston,– dedi Turg'unoy ancha yurilgandan keyin, – biram qattiq... Erga tegsang shu qo'ling tufayli ko'p dashnom yeysan-da.

– Avvali shuki, men erga tekkanimda qo'limni yashirmayman, undan keyin dashnom beradigan erga tegmayman... Yaxshi er-xotin bo'lish qo'lning yumshoq-qattiqligiga ham qaramas ekan-ku! Mana sen...qo'ling ipakday...

– Otam o'lmaganda men bu alvastiga bir kun ham xotin bo'lmas edim. Otam o'ldi, darmonim quridi. Undan chiqib qayoqqa, kimnikiga boraman, kimning uyiga sig'ar edim. Ikki ko'zing ko'r, qo'l-oyog'ing shol bo'lsa ham erkak bo'l ekan-da... Bu alvastidan chiqsam ko'chada qolar edim... Birinchi kechasi yangalar «bo'yniga tilla uzuk qo'y» deyishgan edi. Ertasiga shunday qilganimga ham pushaymon bo'ldim: o'zim ne ahvolda, xuddi um-

rim xazon bo'lganday yig'lagim kelib arang o'zimni tutib o'tiribman-u, tepanga kelib, «va-xa-xa-xa... aldadim, endi tilla uzuk olib bermayman», deydi. E o'l, so'xtasi sovuq, dedim ichimda. Sen qizsan, baxtdan umidvorsan. Men ham qiz vaqtimda shunday edim. Har kuni ertaning bu kundan yaxshi bo'lishi umidi bilan kishi qariganini ham bilmay qolar...

Turg'unoyning o'pkasi to'lib gapdan to'xtadi. U mast kishiday, gindiraklab borar edi. Maston uni qo'ltiqqlab oldi.

– Biz yorug' dunyoni ko'rish uchun tug'ilganmiz, Turg'unoy! – dedi Maston. – Biz tovuq emasmizki, qanday tuxum bostirsa shuni ochib chiqarsak. Tovuuq bilan odam orasida qancha farq bo'lsa, bu ikki jonivorning muhabbati orasida ham shuncha farq bor. Nega biz choldan yoki yaxshi ko'rmagan yigitdan tug'ar ekanmiz? Yaxshi ko'rganimizdan tug'mas ekanmiz, u bolaning tug'ilmagani yaxshiroq! «Qizsan, baxtdan umidvorsan!» deysan. Agar men qizligim uchun baxtdan umidvor bo'lsam baxtsizligim bo'ladi. U vaqtda men umrni tikib oshiq otgan bo'laman. Chuv tushdimmi – umr ketdi!.. Yo'q, Turg'unoy, menimcha, baxtni erdan izlashning o'zi baxtsizlikning boshlanishidir. Bizda xotinlar erga shunday bog'lanib qoladi, shuncha baxtni undan izlaydiki, er o'lsa go'yo baxtining kaliti uning cho'ntagida ketgan bo'ladi, erining o'lganiga emas, baxtdan umidi uzilganiga yig'laydi. Er o'lmasdan undan yuz o'girsam ham xotin bundan kam yig'lamaydi. Bizda ko'p xotinlar shu kalitni yo'qotmaslik, ana shunday ko'z yoshi to'kmaslik uchun erga cho'ri, qul bo'lib yashaydi, kechagi kampirning aytganicha, «Erning ko'ngli tosh bo'ladi, uni faqat ko'z yoshi yumshatadi», deydi...

Qorong'i tushdi. Uzoqda qop-qorayib yarim osmonni to'sib turgan adirning ustida, ufqda o'tli iz qoldi-

rib yulduzlar uchadi. To adirning etagiga yetguncha Turg'unoyning kavushi ishdan chiqdi, adirga mahsichan chiqishga to'g'ri keldi. Yo'l adirning eng yotiq yeridan tushgan bo'lsa ham, Turg'unoy tizzasini ushlab zo'rg'a qadam bosardi. Maston uning qo'lidagi tugunchani oldida, Turg'unoyni oldinga o'tkazdi, chunki uning har qadamda yiqilishiga, yiqilganda to adirning etagigacha yumalab ketishiga ko'zi yetar edi. Turg'unoy oxiri bosgan oyog'ini ko'tara olmay to'xtab, Mastonning yelkasiga boshini qo'ydi va piq-piq yig'ladi.

– Sonim toldi... o'ligim shu adirlarda qoladi...– dedi, keyin tizzasini bukildi-yu, yiqildi. Bu charchagan, holdan toygan kishining emas, o'limga taslim bo'lgan kishining yiqilishi edi.

– Turg'unoy,– dedi Maston,– shu yerda qoladigan bo'lsak bo'riga yem bo'lamiz!

Bu haqiqat edi. Bu adirlar bundan bir necha chaqirim uzoqdagi vodiya aholisiga «Cho'gi bo'ri» nomi bilan mashhur, buni Turg'unoy ham eshitgan, ammo o'zining o'sha «Cho'gi bo'ri»da ekanini bilmas edi, buni eshitgandan so'ng ne mashaqqat bilan o'rnidan turib yo'lga tushdi. Maston uni orqasidan suyab bordi. Uning hamma og'irligi deyarli Mastonga tushar, u faqat qadam bosar edi, xolos. Maston ilang-bilang yo'lni qoldirib, mo'ljallagan tepalikka qarab tikka yo'l soldi.

Yarim yo'lga yetganda uzoqda qop-qorayib gavalanib turgan adir tomondan «quuq» degan tovush eshitildi. Unga yaqindan, taxminan shu pastda qolib borayotgan tepalikdan javob bo'ldi, keyin yana qayerdandir, uzoqdan ham shu tovush eshitildi. Bu «Cho'gi bo'ri»ning tungi «bulbulari» edi. Turg'unoy birinchi tovushni eshitganda seskandi, so'nggilari esa uni vahimaga soldi.

– Xudo ursin agar... boyo'g'li! – dedi titroqli nafas olib.

Maston esa boshqa tovushni, uzoqdan eshitilar-eshitilmas kelib turgan tovush – bo‘rilarning ulishini tinglab borar edi.

– Quloq sol, – dedi Maston sekin pichirlab,– bo‘ri... Agar mana shu cho‘qqiga chiqib olmasak boyo‘g‘li sayrasa ham o‘lamiz, sayramasa ham. Avvali bu boyo‘g‘li emas, haqqush, qo‘rqma. Bo‘ridan qo‘rqish kerak.

Ilang-bilang yo‘l pastda qolib ketdi. Qorong‘ida ham u g‘ira-shira oqarishib ko‘rinar edi. Maston to‘xtadi va qomatini rostlab olg‘a qaradi. Yana bir necha metr yo‘l qolgan edi. Turg‘unoy shu yerga o‘zini tashlab, hayal o‘tmay uyquga ketdi...

Maston uning yonida o‘tirib, kiprik qoqmay tong o‘tirdi, ufq qizara boshlaganda endi pinakka ketgan edi, Turg‘unoyning qattiq yo‘talidan uyg‘ondi.

– Tursang-chi, muncha uxlaysan! – dedi Turg‘unoy nafasini rostlab, – tur!

Maston ko‘zini ochib, yana yumdi. Turg‘unoy yana uzoq yo‘taldi, keyin yig‘ladi. Maston uyg‘ongandan keyin uning yelkasiga boshini qo‘yib yana yo‘taldi, yana yig‘ladi. Maston uning boshini silab yupatdi.

– Yig‘lama, Turg‘unoy, yig‘lama! Ana ko‘rdingmi, – dedi uzoqdagi tuman ichida kaptarrang bo‘lib turgan vodiyni ko‘rsatib, – yetdik. Bizning xo‘jalik... Bizning qishloq.

– Oyog‘im... a‘zoyi badanim og‘riydi...

– Oyog‘ing... yo‘lga tushsak yozilib ketadi. Men pastga tushib qaray-chi, suv bo‘lsa nonushta qilamiz.

Maston pastga tushib ketdi, so‘qmoqqa yetganida Turg‘unoyning ustma-ust chaqirgan tovushini eshitib qaytdi. Turg‘unoy pastroq tushgan, dasht tomonni ko‘rsatib, bor tovushi bilan qichqirar edi. Maston yuqoriroqqa chiqib dasht tomonga qaradi. Ufqdan berida o‘rgimchakday

o'rmalab arava kelar edi. Maston «yashasin» deb qichqirib chapak chaldi. Turg'unoy har qadamda bir dam olib, yuz yo'talib tushib keldi. Ikki yo'lovchi muyulishdagi tepalikning soyasida toshning ustida o'tirib dasht tomondan kelayotgan aravani kutishar edi. Yo'talning azob berishiga qaramasdan Turg'unoyning chehrasi ochiq, ishtaha bilan non yer edi. Ammo uni g'am bosdi: aravada hech kim bo'lmasa, bitta aravakashning o'zi bo'lsa go'rga-ya, bo'lmasa ish chatoq...

– Erkaklar bo'lsa, sho'rim qursin...

– Erkak desa sening ko'z oldingga... boshqa narsa kelmaydi! – dedi Maston achchig'i kelib.

– Bo'lmasa-chi? – dedi Turg'unoy etagi bilan burnini artib. – Boshqa nima... erkak senga osh quyib icharmidi? Odam mushuk emaski, yilda bir martaba mov bo'lsa...

Turg'unoy Mastonning ko'p gaplariga ishongan, ko'ngan, rozi bo'lmaganda ham hech bo'lmasa, indamay qo'ya qolgan edi, ammo bu to'g'rida kelishmadi. U ikki jins, xususan, birinchi ko'rishgan erkak bilan xotin orasida gapirishgani boshqa hech qanday gap bo'lishi mumkin emas, deb turib oldi. Munozara uzoq, to arava yetib kelguncha davom etdi. Maston aravani qarshilagani yo'l bo'yiga tushdi. Aravakash aravada o'tirgan ikki kishiga qayrilib qarab qamchining sopi bilan Mastonni ko'rsatdi. Aravadagi ikki yigit cho'kkalab bo'ynini cho'zib qaradi... Eng nishab yerga kelganda aravakash otdan, u ikki yigit aravadan tushib piyoda yurishdi.

– Ot sizlarnikimi? – dedi yigitlardan biri dasht tomonni ko'rsatib.

Maston bosh irg'atdi. Ular kelib to'xtagandan so'ng Maston so'rashgani qo'l uzatdi va ikki og'iz so'z bilan voqeani bayon qildi. Yigitlar bir-birlariga qarashdi.

– Biz yarim kechasi yo‘lga chiqib saharda o‘sha yerdan o‘tdik, – dedi yigitlardan biri, – otni bo‘ri yegan... hayron bo‘ldik... Bir yoqda paranji yotibdi. Xo‘p jon saqlabsizlar-da! Azamatlar!

Narida toshning ustida uvolgina bo‘lib o‘tirgan Turg‘unoy o‘ylar edi: «Mana hozir bu gaplarning hammasi tugaydi, keyin... keyin gap qolmaydi...»

Aravadagi bir necha bog‘ beda ustida o‘lgan otning abzallari yotar edi. Hamma aravaga chiqdi.

Turg‘unoy aravaning ketida, bedalar ustida cho‘nqayib, og‘zini yengi bilan qoplab o‘tirar va erkaklarning avzoyiga razm solar edi. Mastonga aravaning oldidan joy berishdi. Arava jo‘nadi. U tepalikdan oshib, g‘ichirlay-g‘ichirlay pastga tushib ketdi. Pastga tushganda yigitlardan biri dasturxon yozib yo‘lga olgan oziqlarini o‘rtaga qo‘ydi. Yana biri bedaning ostidan ikkita shishani olib yaxna choy quydi. Turg‘unoy yovvoyi quyunday har bir so‘z, har bir harakatdan hurkib o‘tirar va to Maston olib bermaguncha qo‘l uzatib bir narsa olmas edi.

Arava burilib ikki adir orasiga kirishi bilan «Cho‘gi bo‘ri» ko‘zdan yo‘qoldi. Shu bilan uning vahimasi ham unutildi. Gap mavzudan mavzuga ko‘char edi. Suhbatda Mastonning salmog‘i tobora ortmoqda edi. Ilgari «singlim» deb turgan yigitlar sal o‘tmay «opa» deydigan bo‘lishdi. Maston o‘tgan yili uch yuz yigirma to‘qqiz so‘m pul, yuz ellik olti pud bug‘doy olganini aytganda yigitlardan biri qizarib ketdi. Xususan, aravakash «bizning Yo‘lchiboy ham chakki emas: sakson pud bug‘doy bilan bir yuz to‘qson so‘m pulning hammasini o‘zi yolg‘iz oldi», deb piching otganda, u yigit terlab ketib, o‘zini og‘lay boshladi.

– Yo‘q, biz bizning takbirchi...

– Takbirchi emas, tabelchi, – dedi Maston.

– Ha... tabelchi... o‘zi chatoq. Men hammasi bo‘lib...
progul qilgan bo‘lsam ham... xotin taloq o‘zi yot unsur...

Arava g‘ijirlab borar, gap mavzudan mavzuga ko‘char,
Turg‘unoy gapga aralasholmay, bedalar ichida bir bog‘ be-
daday silkinib borar edi.

1934-yil

MIRZO

Mezbon uzoq yo‘ldan kelgan mehmonni ochiq chehra bilan qarshi olmasa, bir piyola choyini darig‘ tutsa, biron harakati yoki so‘zdagi ohangi bilan «nega kelding, yo‘qlab turgan edimmi?» degan ma‘noni bildirsa, mehmonning qay holatda qolishini tasavvur qila olasizmi? Agar mehmon mezbon oilasida biron janjal bo‘layotgani ustidan chiqsa, bundan ham yomon, o‘ng‘aysiz holatda qoladi. Mezbon uning uchun jonini fido qilsa ham, o‘sha janjalning natijasi bo‘ladigan bir necha minutlik jimlik yoki asabiy yuzda aks etgan soxta tabassum hammasini yuvib ketadi.

Boqi mirzo bir necha yildan beri ko‘rishmagan qarindoshinikiga uzoq yo‘ldan mehmonga kelib janjal ustidan chiqdi. Kechki payt edi. U bukchayib, mirzolik kasbining serdaromad kunlaridan xotira qolgan kumush naqshli hasasini do‘qillatib eshikdan kirganida mezbonlar (aka-uka) yengil kiyimda baland ayvonning bahavo yeriga qo‘yilgan stolning ikki yog‘ida xomush o‘tirishar edi. Stolning ustida donalari sochilgan shaxmat taxtasi, bir chetda patefon. Mirzo ariq bo‘yiga kelganda ham uni hech kim ko‘rmadi. Ayvonning bir chetida kachalkada o‘tirgan yoshgina juvon irg‘ib o‘rnidan turdi-da, patefonning oldiga kelib, uning membramini ko‘rdi.

– Zardangizni patefonga qilasizmi, qarang, mem-bramini yordingiz! – dedi va patefonni ko‘tarayotib mir-zoga ko‘zi tushdi.

– Assalom alaykum, – dedi mirzo.

Mezbonlar dilsiyohlik kayfiyatini yashirishga urinish-di, ammo yotar mahaligacha bu bir necha martaba yuza-ga chiqdi va oqibat, mehmonning ko‘ngliga bo‘lak gaplar kelmasin uchun, ikki orada o‘tgan gapni aytishga majbur bo‘lishdi. Keyindan ma‘lum bo‘ldiki, bu, Boqi mirzoning bu yerga kelishdan kuzatgan muddaosiga daxldor janjal ekan.

Boqi mirzo shu nom bilan o‘z shaharida ma‘lum kishi edi. U Nikolay zamonasida shirkatlarda, fermalarda mirzo-lik qilib, o‘z xizmatini manzur qilgan edi. Inqilobga yaqin bir hissador shirkatga oz sarmoya bilan bo‘lsa ham sherik bo‘ldi va bir-ikki yil qattiqchilikni ustiga olib mustaqil bir ish boshlashga niyat qilganida inqilob niyatiga yetkaz-madi, shuning uchun inqilobdan koyidi va o‘zini chetga tortib, qolgan uch-to‘rt kunlik umrini qanday qilib ham bo‘lsa o‘tkazish ko‘yiga tushdi: har kimlarga turli arizalar, duoyi salomlar yozib berishni kasb qilib oldi. Ammo uch-to‘rt kunlik umrda bir sababi tirikchilik deb boshlagan bu ish unga boyluk va‘da qila boshladi. Yangi hukumatga arz-dodi ko‘p bo‘lgan xaloyiq uning uyidan uzilmas, u bir kunlik daromadini o‘n kun yer edi. Nomi i‘tib ketgan Boqi mirzo ko‘p vaqt o‘tmay «Inobatli mirzo» nomi bilan bosh ko‘tardi. Inobatli mirzo desa shaharning to‘rt dahasi bilar edi, chunki, u yozgan arizalarning ko‘pchiligi «mahkama-lar qoshida inobatga o‘tar», shuning uchun hali bu mahka-malarning siriga tushunib yetmagan bir mahsido‘z hamma sirni ariza yozish tartibida gumon qilib, unga «Inobatli mir-zo» deb nom qo‘ygan edi.

Vaqt kelib bu odamga nima uchun «inobatli» sifati berilgani kishilarning esidan chiqib ketdi. Mirzo arizalar va o'qishga ketgan farzandlarga duoyi salomlar yozish bilan kun o'tkaza berdi. Ammo zamon o'tgan sayin uning xizmatiga muhtoj kishilar va shu bilan birga daromad ham kamaya berdi. Oqibat shu darajaga yetdiki, mirzo shahar pochtaxonalarning biriga muttasil qatnashga va har kimning qo'liga qarab, adres yozib berish va blanka to'ldirishga o'z xizmatini taqdim qilishga majbur bo'ldi. Biroq bu kasbdan putur ketdi: mirzo ilgari bir kunlik daromadini o'n kun yesa, endi o'n kunlik daromadi bir kunga ham yetmas edi. Endilikda hech oila yo'qki, unda bir yoki bir necha savodli odam bo'lmasin. Mana shuning uchun mirzo, kunlarning birida, kampiri bilan maslahat qilib, boshqa kun o'tadiganroq shaharga ko'chish rejasini tuzdi va bu yerga shu reja yuzasidan shahardagi sharoitni o'rganish uchun kelgan edi.

Ertasi hordiq kuni edi. Ertalab choydan so'ng mehmonning oldida munozara yana yangilandi. Bulardan biri Samarqand ta'lim-tarbiya akademiyasidagi bir ilmiy xodimning tez savod chiqarish to'g'risidagi tajribasini quvvatlar, ikkinchisi Toshkentdagi ta'lim-tarbiya ilmiy-tekshirish institutining metodi to'g'risida so'zlab, unga so'z bermas edi.

– Bola albatta bundan mustasno, – der edi biri, – lekin katta odamni o'n besh kunda savodli qilaman...

– Sen o'n besh kunda savodini chiqarsang, men o'n kunda chiqaraman.

– Xo'p, ikki odam top, ko'ramiz!

– Sen top!

Savodsiz odam topish mojarosi avvalgi mojarodan ham ortib tushdi. Inobatli mirzoning zardasi qaynab ketdi:

– Xayr, mana men topay, qo'yinglar, – dedi Mirzo, kechqurun samovarga chiqdi, ikkita choynak choy ichdi. Samovarchi uchinchi choynak choyni keltirib qo'yganida,

IKKI YORTI – BIR BUTUN

Kamolxonov iltimosiga «xo‘p»degan javobni kutib, savol alomatiday gajak bo‘lib turganida telefon jiringlab qoldi. Bo‘lim mudiri Sulaymonov go‘shakni oldi.

– Labbay... ha...ha...a? Vah-hah-ha-ha...

Negadir Kamolxonov ham kuldi va qomatini rostlab, kursiga sekin o‘tirdi.

– Albatta, albatta,– dedi Sulaymonov jiddiy qiyofada, – masalan: baliq ko‘p yaxshi narsa – qovurilsa qanday shirin bo‘ladi! Biroq qovundan baliq hidi kelsa ko‘nglingiz ayniydi.

Kamolxonov bu so‘zni kulgi uchun aytilgan gumon qilgan bo‘lsa kerak, o‘zini qattiq kulgiga chog‘lagan edi, Sulaymonovning kulmaganini ko‘rib, o‘zini jiddiy ko‘rsatish uchun qoshlarini chimirdi, ustki labini so‘ra boshladi.

– Qachon?– dedi Sulaymonov achchig‘i kelib, – o‘zingiz bilasiz-ku, birodar, mingta xushomadgo‘yni ho‘l olib borib, quruq olib kelaman-a! Darrov taniyman-da. Otam sigirning sersut yoki kamsutligini ma‘rashidan bilar edi. Yo‘q, yo‘q, ishoning! Kecha hammomga kirgani bilet olayotsam, kassir «sovun kerak emasmi?» deydi. Bu nima degani? Men, birodar, yerning tagida ilon qimirlasa bilaman.

Sulaymonov shu gapni aytib, Kamolxonovga bir qarab qo‘ydi: shu qarash bilan faqat «ko‘rdingmi, men shunday odamman», demoqchi edi, xolos. Kamolxonov o‘zidan hadiksirab, jinday qizardi, ammo sirini boy bermadi.

Sulaymonov go‘shakni qo‘yib, tantanali ravishda tugmachani bosdi. Kotiba kirdi.

– Ayting, ovqat keltirilsin? – dedi Sulaymonov va Kamolxonovga murojaat qildi. – Endi bo‘ladigan gap

shuki, birodar, bu hojatingizni chiqarish ko'p qiyin, ko'p qiyin, birodar.

Kamolxonov iljaydi.

– Bilaman, o'rtoq Sulaymonov, faqat qiyin bo'lgani uchungina sizning oldingizga kirdim. Siz, endi, qiyin deb... kamtarlik qilayotibsiz-da. Eshakni yashirsangiz hangrab sharmanda qiladi. Tag'in ko'nglingizga kelmasin, misol uchun aytayotibman, azbaroyi ochiqligim uchun... Siz aravaning gupchagini yerga ko'msangiz, xudo ursin, bodring ko'karib chiqadi!

Sulaymonov juda iyib ketdi, labidagi mamnuniyat tabassumini yashirish uchun o'ng qo'li bilan so'l mo'ylovini silay boshladi. Ovqat keltirildi. Sulaymonov bedananing suvxo'rligiday kichkina xurmachani oldiga tortdi va bo'lak gap topolmay, qaymoqning ta'rifini qildi:

– Bir shaharning qaymog'i boshqa shaharning qaymog'idan farq qiladi-da?

– Ha, albatta!

– Ha, barakalla! Qaymoqni bir yalab qaysi shaharning qaymog'i ekanini ayta olasizmi? Men darrov aytaman. Bay-bay... men yegan qaymoqlarni ariq qilib oqizsangiz hech qanday to'g'on turish bermaydi. Shuning uchun qaymoqning yaxshi-yomonini darrov ajrataman. Mana buningday qaymoqni umrimda yegan emasman. Ko'ring-a, ajoyib!

Sulaymonov non bilan qoshiq uzatdi. Kamolxonov taraddudlanib qoldi: qaymoqdan, masalan, bir qoshiq yemak xushomadgo'ylikka kirmasmikin?

Telefon jiringladi? Sulaymonov go'shakni oldi? Kamolxonov jilmaydi va nazokat bilan nonga qaymoq surtib bir tishladi. Ajab, shunday maqtalgan qaymoq qatiqning mazasini beradi! Qatiq bo'lganda ham qanday – achigan qatiq! Kamolxonov nonni bir iloj qilib yedi va mazza qilganiga ishora qilib, bosh chayqadi.

dedi, rejissorimiz esa «gugurtning yerga tashamang», dedi. Qanday chiroylik! Pojarnimi, pojarningmi? Shoshma, nima uchun pojarni? Pojarni, albatta! Rejissorimiz juda kulturniy odam. Odam degan mana shunday bo'lsa, urishsa ham xafa bo'lmaydi kishi – ikki gapning birida «ta'bir joyiz ko'rilsa» deb turadi. Bu traktorist menga shuncha dashnom berib, ko'ngil uchun bir marta «ta'bir joyiz ko'rilsa», demadi.

Xizmatchi daftar-qalam keltirib, san'atkorning oldiga qo'ydi.

– «J» ning kattasi qanday yozilar edi? Domlamiz bir kuni ko'rsatgan edi, esimda qolmapti.

San'atkorning jahli chiqdi:

– Endi «J»ga keldingizmi? Barjom deganda yoziladi. Kechagi barjom og'zi ochiq qolipti, gazi chiqqandan keyin bir pulga qimmat. Siz ham dunyoga kelib kulturniy bo'lsangiz-chi!.. Burningiz terladi, arting, ta'bir joyiz ko'rilsa!

San'atkor o'rnidan turib yotoqqa kirib ketdi.

– Yotasizmi? – dedi xizmatchi narigi uydan.

– Nima edi?

– «J»ning kattasini ko'rsatib bermadingiz, ertaga domla so'raydigan edilar. Qanaqa yoziladi?

– Kichigini yozib qattiqroq o'qing!

San'atkor yechinib ko'rpaga kirdi. Xizmatchi chiroqni o'chirib chiqdi. San'atkor ko'zini yumdi, ko'ziga g'irashira qorong'i zaldagi son-sanoqsiz kallalar ko'rindi. Bular ichida eng kattasi traktoristning kallasi, u iljayar edi.

– Afting qursin! – dedi san'atkor va narigi yonboshiga ag'darildi.

Hayal o'tmay uyquga ketib xurrak otdi. Uning xurragi ham nechukdir adabiyroq edi: «Pluq-qum-prr... pluq-qum-prr...»

1936-yil

ADABIYOT MUALLIMI

O'zining aytishiga ko'ra «nafis adabiyot muallimi» o'rtoq Boqijon Baqoyev og'ilga kirib ta'bi xira bo'ldi: sigirning qulog'iga yana kana tushibdi! Kanadan ham ko'ra sigir uning achchig'ini keltirdi: kanani teray desa qo'ymaydi – boshini silkiydi, pishqiradi.

– Hayvon! Sigir emas, hayvon! – dedi og'ilning eshigini qattiq yopib. – Hayvon!

Xotini Mukarram hovlida samovarga suv quyari edi.

– Hayvon! – dedi Baqoyev, – bu sigirni sotib puliga cho'chqa olish kerak!

– Shaharda cho'chqa asrash mumkin emas, – dedi Mukarram samovarga ko'mir solayotib.

– Nima uchun? Taqiq qilinganmi? Kim aytdi? Men aytib edimmi? To'g'ri, mumkin emas... albatta, mumkin emas...

– Uyga kiring, Hamida keldi.

Hamida o'n olti yoshlardagi tiyrak, quvnoq qiz, pochchasini ko'rib sevinib ketdi.

– Siz uyda ekansiz, bilsam daftarimni olib kelar ekanman... esizgina...

O'rtoq Boqijon Baqoyevning ta'bi ochildi – sigir, uning qulog'idagi ko'm-ko'k kana, g'o'qillab tumshug'i bilan ariq yoqalarini buzib yurgan cho'chqa ko'z oldidan ketdi.

– Texnikumdan rabfakka o'tibsan deb eshitdim, rostmi? – dedi. – Hmm... yaxshi qilibsan. Rabfakka o't, deb men aytib edim shekilli? Hmm... Auff, zarda bo'libman... Rabfak yaxshi. Men bir borgan edim. Kanselyariyaning eshigiga praktikum deb yozib qo'yipti. To'g'ri emas. Praktikum, minimum, maksimum – bular hammasi lotincha yoki lotinchaga yaqin so'zlar. Men shaxsan shunday deb bilaman.

Biroz jim qolishdi.

– Rosti bilan shunday dedimi? Adabiyotdan ham a'lo baho olgan edi-ku.

– Adabiyot muallimi oshnangizdir.

– Bey, Saltikov bilan kim dedingiz hali, Shchedrinmi? Shuni bilmasa men qulog'ini tagi bilan sug'urib olaman.

Qutbiddinov hamon kular edi.

– Bilmaydi, bahuzur sug'urib ola bering, azbaroyi xudo, ikkovi bir odam deydi.

Qutbiddinovning me'yordan ortiq kulgisi Zargarovning g'ashini keltirdi. Nima bo'lib uning og'zidan «mening o'g'lim bilmasa, sening o'g'ling ham bilmaydi» degan mazmunda so'z chiqib ketdi. Qutbiddinov ham o'zining o'g'liga ishonganligi uchun Zargarovning bu bo'htoniga darrov, issig'ida zarba bergisi keldi.

– Hozir, hozir, – dedi, – Suyar! Ho, Suyar! Bu yoqqa chiq, o'g'lim! E, yotganmiding? Mayli, bu yoqqa o'tir. Bizga bir narsani hal qilib ber: Saltikov katta yozuvchimi, Shchedrin katta yozuvchimi?

Suyar goh otasiga, goh Zargarovga qarar va hayron edi.

– Yo'q, siz savolni noto'g'ri qo'ydingiz, – dedi Zargarov. – Bunday: Saltikov ilgari o'lganmi, Shchedrin?

– Ikkovi bitta odam-ku! – dedi Suyar nima gap ekanini bilolmay.

Zargarov qiyqirib kuldi, chapak chaldi va bunga ham qanoat qilmay o'rnidan turib o'yinga tushdi.

Qutbiddinov do'q urdi:

– Saltikov bilan Shchedrin-a? Kim aytdi senga? – O'zim bilaman, kitobda bor.

– Kitobda bor? Shaxmatni ko'proq o'yna, itvachcha!

Qutbiddinov bola bechorani xo'p urishdi. Zargarov Qutbiddinovni o'larday kalaka qilib toza alamini oldi, buning ham og'irligi Suyarga tushdi. Suyar yig'lab yubordi.

– Undoq demagin, o‘g‘lim, – dedi Zargarov birpas jimlikdan keyin, – dadang bir narsa degandan keyin darrov «xo‘p, bilmabman», deyishga o‘rgan. Yaxshi emas.

– Noto‘g‘ri aytsalar-chi?

Ikki tanqidchi yalt etib bir-biriga qaradi va bu qarashda ikkovining ham ko‘nglidan bir gap o‘tdi: «Bola ham shunday o‘jar bo‘ladimi?» Suyar ichkariga kirib ketdi. Qutbiddinov ertagayoq Suyarning maktabiga borib katta g‘alva ko‘tarmoqchi bo‘ldi. Zargarov maktabdan ham ko‘ra o‘quvchilar saroyiga borishni ma‘qul ko‘rdi. Anchadan keyin Suyar kattakon bir kitob ko‘tarib chiqdi:

– Mana, – dedi portretni ko‘rsatib, – mana, Saltikov-Shchedrin!

Qutbiddinov «bu o‘jar bola hamon o‘zinikini ma‘qul qilmoqchi», deb juda g‘azablandi, ammo mehmonning oldida o‘zini tiydi. Zargarov portretning ostidagi yozuvni o‘qib, xuddi qanotli tuya ko‘rganday ajablandi va kitobni sekin Qutbiddinovning oldiga surdi. Qutbiddinov portret va uning ostidagi yozuvga uzoq tikildi, so‘ngra, ko‘zoynagini sekin qulog‘idan bo‘shatar ekan:

– Him... – dedi, – Saltikov-Shchedrin! Ko‘rdingizmi, o‘sha vaqtdagi yozuvchilar ham soqol qo‘ygan ekan...

Jimlik cho‘kdi. Suyar indamay ichkariga kirib ketdi. Shu yerda hikoya ham tamom, chunki uning mantiqiy davomi g‘alaba qozongan Suyarning bu ikki tanqidchidan o‘ch olishi bo‘lar edi. Suyar buni lozim topmadi.

1939-yil

Sherali bilan Shahriniso bir-birini yaxshi ko'rar edi. Lekin ikkovi ham ochiqchasiga bir nima deyolgan emas. Bir nima deyish qayoqda, daladami, qishloqdami, bir-birini ko'rib qolsa, xuddi birov «o'hu!» deyayotganday chuldirab qolar edi.

Oshiqlikni berkitib bo'lar emishmi. Bularning dardini, baribir hamma bilar edi. Sherali askarlikka ketayotganida kuzatgani chiqqanlar shuning uchun oradagi keraksiz pardani ko'tara qolishdi.

Shahrinisoning o'rtoqlari chetga tortib:

– Noz qilmay o'l. Gaplashsang-chi, – deyishdi.

Yigitlar Sheralini turtkilashdi:

– Kim aytadi seni yigirmaga kirgan yigit deb, issiq-issiq o'pmaysanmi...

Kuzatgani chiqqanlar o'zlarini go'llikka solib turishdi. Ikkovi birin-ketin bekatning orqasiga o'tib ketdi.

Sherali daromad qilgani gap topolmay, Shahrinisoning qo'lini ushladi.

– Mana endi biz ketayotibmiz, siz qolayotibsiz...

– Oy borib, omon keling...

– Sizga bir nima demoqchi edim.

– Ayting.

Sherali ikki-uch og'iz rostladi-yu, inday olmadi.

Shahriniso kulib yubordi.

– Esingizga solaymi? «Yaxshi ko'raman», demoqchi emasmikinsiz?

Sherali qip-qizarib, bir ko'zi kichrayib ketdi. Lekin xiy-la dadil bo'lib, uning bilagidan ushladi.

– Siz-chi? Menga qarang. Bir qarang. Siz ham yaxshi ko'rasizmi?

Shahriniso Sheralining bilagini chimchilab:

– Boring, – dedi va do'ppisini ko'ziga tushirdi.

Uning bu harakati Sheralining savoliga eng yaxshi javob edi. Biroq Sherali bunga qanoat qilmas, ro'yirost «men ham sizni yaxshi ko'raman», deyishini xohlar edi. Shuning uchun gapni aylantirdi.

– Bizning-ku suratimiz sizga kerakmasdir, lekin siz suratingizni bersangiz bo'lar edi. Yo arzimaymizmi? Mumkinmi sochingizdan bir tolasini olsam? Yodgorlikka...

– Yodgorlik berganman-ku.

– Nima beribsiz?

Shahriniso arazlab burildi.

– Hali ham bilmas ekansiz-da!

– Bilmayman. Non ursin agar, bilmayman! Kechirasiz...

– Bilmasangiz bilib oling; ko'nglimni berganman!

Shahriniso qiziq ustida shunday deyishga dedi-yu, keyin uyaldi; chopqillaganicha panjaraning orqasiga o'tib ketdi. Bu yaxshi bo'ldi, chunki Sherali uning so'ziga javoban nima deyishini, nima qilishini bilmas, nima desa va nima qilsa nazarida soxta chiqayotganday ko'rinar edi. Uning so'zini bosib tushadigan zo'r gapni xayrlashganda topib aytish umidi bilan o'ziga tasalli bergan edi, bu ham bo'lmadi. Xayrlashganda Sherali shunday bir ahvolda ediki, kuzatgani chiqqanlardan kimdir «bola bechorani muhabbat elitibdi-ku», deb qo'ydi.

Oradan yaqin ikki oy o'tib, Sheralidan xat keldi:

«Oy yuzli, shirin so'zli Shahrinisoxonga. O'zimni sog'salomatligimni bildirishlik barobarinda siz go'zal yorimning ham o'ynab-kulib yurishingizni tabiatning eng nozik joylaridan tilab qolaman.

Meni so'rasangiz, hozir harbiy lagerdaman... «Mashqda qiynalsang, urushda qiynalmaysan» degan shiorni ortig'i bilan bajarmoqdaman, pulemyotga ishqiboz bo'lib qoldim. Shuni havas bilan o'rganmoqdaman. Yana shuni bildimki,

Shahrinisoxon, agar ishlar rejali, kishi intizomli bo'lsa, bita odamning qo'lidan juda-juda ko'p ish kelar ekan. Shu tartib-intizomning to'rtidan biri zvenomizda bo'lsa, har tup g'o'zadan bahuzur bir kiyimlik paxta olishimiz mumkin ekan, deb qo'ydim. Omonlik bo'lsa qaytib borsam, butun tuman qoyil qoladigan ish qilaman...

Sizni sog'indim. Jon Shahrixon, bir marta tushimga kirring. Endi qandoq qilay, ishqilib menga bergan so'zingiz chin bo'lsa – bas. O'zingiz bilasiz, sizni qanchalik yaxshi ko'rishligimni yuz foiz yozaman desam, bir gektar qog'oz ham yetmaydi. Xatingizga intizor bo'lib Sherali».

Shahriniso yozgan javobida qancha bayt-u g'azallardan keyin shunday dedi:«... Tumanni qoyil qoldiradigan ishni shu yerga kelib qiladigan bo'lsangiz, pulemyotni jo'xori qo'rigani o'rganayotgan ekansiz-da. Men shunaqa ishni urushda qilasiz degan umidda edim. Unday bo'lsa shart qo'yaman: menga mahr berasiz, mening mahrim – yuz nemisning boshi. Meni qanchalik yaxshi ko'rishingizni bildirmoqchi bo'lsangiz bir gektar emas, to'rt enli qog'oz yetadi...»

Sherali shu shartga unab xat qaytardi...

«...Yuz nemisning boshi sizniki. Yo dong'im chiqadi, yo changim chiqadi. Endi mumkinmi biz ham bir nima desak: mahr so'ragan qiz sepi bilan keladi, sizning sepingiz nima bo'ladi? Tuman qoyil qoladigan ishni men borguncha qilish qo'lingizdan keladimi?

Sizning sepingiz shu bo'ladi».

Shahriniso nima javob berganligi kuzda ma'lum bo'ladi.

1944-yil

O'LMAS UMARBЕКOV

kelindimi, yana ovora bo'lib yurmasdan hammasini bira to'la olib ketishmoqchi bo'lishgandi. Ular hozir olib ketishmasa bu pichanlar kelgusi yilgacha qolib ketishini bilardilar. G'ayrat bilan ishladilar. Kimning mashinasi tayyor bo'lsa, chetga chiqarib qo'yib boshqasiga yuklashga yordamlashar edilar. Ular qariyb hamma xashakni yuklashdi, biroq ikki aravachasi qoldi, xolos. Chekib olishdi, kim kimning ortidan haydashni kelishib olishdi va hammalari bir kolonna bo'lib yo'lga tushishdi. Mashinani sekin-asta haydashdi. Qorong'ida tog'dan sirg'alib ketishlariga oz qoldi. Pichan yengil yuk bo'lsa ham olib borish qiyin, ayniqsa tor joylarda, burum yo'llarda xavfli.

Ular borisharkan, oldinda nima kutayotganini xayollariga ham keltirishmasdi.

Ular Archa tepaligidan tushib, dara bo'ylab ketishardi. Daradan chiqishda esa kechga yaqin bo'ronga duch kelishdi. Qor ura boshlagan edi.

– Shundan boshlab birpasda yelkalar uvib qoldi, – deya hikoya qila boshladi Qulibek. – Birdan qorong'ilik bosib shunaqangi shamol urib berdiki, naq bo'lmasa qo'lingdan barankani tortib olgudek edi. Ana-mana deguncha mashinani ag'darib yuborayotgandek odamni vahima bosadi. Yana buning ustiga yo'l shunaqa yomonki, hatto kunduz kuni ham yurish xavfli.

Bola nafasini ichiga yutib, chaqnoq ko'zlarini Qulibekdan uzmay jimgina tinglardi. Hikoya qilinayotgan o'sha shamol, o'sha qor oyna ortida avjiga chiqmoqda edi. Ko'pchilik shofyorlar va yuk tashuvchilar etiklarini ham yechmay polda yotib uxlashmoqda. Ular nimani boshidan kechirgan bo'lsalar, buni qiltiriq bo'yinli, katta boshli, shalpang quloq bu bola ham qayta boshidan kechirdi.

Bir necha minutdan so'ng yo'l ko'rinmay qoldi. Mashinalar chetga chiqib ketmaslik uchun bir-birining

izidan qolmay nuqul signal berardi. Mashina derazalarini va faralarini qor bosdi. «Tozalagichlar» esa oynadagi qorni tozalab ulgura olmasdi. Kabinadan bosh chiqarib haydashga to'g'ri keldi. Biroq bu ahvolda qancha ham yo'l bosish mumkin? Qor bo'lsa zaptiga olib yog'ardi! G'ildiraklar og'irlashib deyarli joyidan jilmasdi. Kolonna tikka tepalikka yetganda to'xtadi. Motorlar o'kirardi – lekin foydasiz edi... Mashinalar toqqa chiqa olmay taqqa to'xtab qoldi. Kabinadan sakrab tushishib bir-birlariga ovoz qilganlaricha bir mashinadan ikkinchisiga chopib o'tishib, kolonna boshida to'planishdi. Nima qilish kerak? Gulxan yoqish mumkin emas. Kabinada o'tirilaversa qolgan yonilg'i ham yoqib bitiriladi. Usiz ham manzilgacha arang yetib borish mumkin. Kabina isitilmasa muzlab qolish hech gap emas. Yigitlar nima qilishlarini bilmay dovdirab qolishdi. Hamma narsaga qodir bo'lgan texnika hozir ojiz. Nima qilish kerak? Kimdir mashinalardan birining xashagini ag'darib, ichiga kirib yotishni taklif qildi. Biroq arqonni bo'shatish bilanoq xashakdan bir tutam ham qolmasligi aniq edi: ko'z ochib-yumguncha bo'ron uchirib ketardi. Bu orada mashinalar qor uyumiga tobora chuqurroq kirib borar, g'ildiraklar ostidagi qor ancha ko'tarilib qolgan edi. Yigitlar o'zlarini butunlay yo'qotib qo'yishdi, izg'irin suyak suyaklardan o'tib ketdi.

– Bir mahal esimga tushib qoldi, oqsoqol, – deb hikoya qilardi Qulibek Mo'min boboga. – Biz yo'lda Archadaraga ketayotib mana bu Bug'iboy avlodidan bo'lgan ukamizni uchratdik. – U bolani ko'rsatdi va erkalab uning boshini siladi. – Yo'lda chopib yurgan ekan. Men uni to'xtatib salomlashdim. Gaplashdik. To'g'rimi? Nima, hali uxlaganing yo'qmi? Obbo, azamat-e!

Bola jilmayib bosh irg'adi. Uning qalbi quvonch va iftixordan gursillab urayotganini birov bilganda edi. Buni

nurab devorlarigina qolgan Toshqal'a tagida o'tirardi. Kun tik kelganda tushlik qilmoqchi bo'lib, xurjundan suzma olganini biladi, qishloq tomondan ayol kishining uvvos solib yig'lagani eshitildi. Yig'i tog'dan aks-sado berib, shunday qattiq jarangladiki, Sarsonboy ota cho'chib ketdi. O'rnidan turib, pastga qaradi. Sochlari to'zg'igan bir ayol soy yoqalab, yuzini yumdalab kelardi. Sarsonboy ota avval tanimadi. Pastroq tushdi. Shunda uning havo rang ko'ylagidan tanidi. Tanidi-yu, yuragi shig' etib ketdi.

– Zebi! Men bu yoqdaman. Zebi, hoy! – deganicha pastga otildi. Zebi xola uni ko'rib, o'zini tutolmay, o'krab yubordi.

– Nega bo'kirasan?! Nima bo'ldi? – Sarsonboy ota uni bilaklaridan ushlab tortqiladi.

– G'ofur... G'ofurjon... – Zebi xola gapirolmadi, ho'ngraganicha qo'lidagi qog'ozni eriga uzatdi. Sarsonboy ota kichkina ko'k qog'oz parchasini ko'rib, hammasiga tushundi. Madumar aka ham o'g'lidan shunday xat olgan edi... Sarsonboy ota o'qimadi, qo'l-oyog'i muz bo'lib, turgan joyida qotib qoldi. Xudo unga bir farzand bergan edi, shuni ham ko'p ko'rdi.

Haydarali esa, otasidan bir oy keyin jo'naganicha, bedarak ketdi. O'g'lining o'rtog'ini o'zi tumangacha kuzatib bordi. Kuzatadigan uning biron kimsasi ham yo'q edi.

Jo'naydigan kuni Haydarali eshak aravaga ortib, ikkita qo'y olib keldi. Shunda G'ofurdan qoraxat kelganiga yil bo'lgan edi.

– Amaki, shular sizda tursin, – dedi iymanib. – Dadam qo'yni yaxshi ko'rar edilar. Qaytganlarida to'y-po'y qilardik... Agar malol kelmasa...

– Xo'p, bo'tam, – dedi Sarsonboy ota. – Suruvning ichiga qo'shib yuboraman. Malol keladigan joyi yo'q.

Ko'prik ustida xuddi o'g'lini kuzatayotgandek Haydarali bilan xayrlasha turib, butun vujudini titroq bosdi.

– Omon bo'l, bo'tam! – dedi-yu, yoshlangan ko'zlarini ko'rsatmaslik uchun xotini nimalardir solib bergan tugunni yuziga tutib uzatdi.

– Xolang berdi, ol.

– Rahmat.

– Imkoni bo'lsa, G'ofurning mozorini bir ziyorat qilib o't. Istaligradda.

Shovqin-suron ichida aytilgan bu gapni Haydarali eshitdimi, yo'qmi, Sarsonboy ota bilmaydi, har holda, uning bosh qimirlatib, nimalardir deganini ko'rdi.

Mana, shunga yigirma yildan oshib ketdi. Haydarali na uning o'g'lini borib ko'rdi, na o'zi biror xabar yubordi. Tashlab ketgan ikkita qo'y qirqtadan oshdi. Boshqa qo'ylarga aralashib ketmasin, kelib qolsa topish qiyin bo'ladi, deb Sarsonboy ota hammasining bo'yniga qizil latta bog'lab chiqdi. Lekin kelmadi. Tirikmi, o'lganmi – hech kim bilmaydi. Sarsonboy otaning bormagan idorasi, surishtirmagan odami qolmadi. Familiyasi, adresini bilmagandan keyin topish oson bo'larmidi?

– Sarsonboy, shu endi, har qayoqqa borib, o'zingni sarson qilma, – maslahat berdi oshnalardan biri.

– Shunday jahannamdan omon qaytgan odam qachong'i ikkita qo'yni surishtirib kelarmidi?! Xudoga shukur, to'qchilik. Qo'y kerak bo'lsa, bozor to'la. Sen yaxshisi, bozorga bor. Taniysan-ku, tirik bo'lsa, shu yerda bo'lsa, ko'rinish beradi.

Bu gap Sarsonboy otaga ma'qul tushdi. Shundan beri bitta ham bozorni kanda qilmay qatnaydi. Boshqa kunlari qo'y boqib, tog'ma-tog', darama-dara yuradi. Horibcharchab, hafta oxiri uyiga qaytadi. Rais bir necha marta: «Bo'ldi endi, ota, shuncha ishladingiz, yetar. Endi yoshlar ishlasin!» – dedi, lekin Sarsonboy ota quloq solmadi. Qan-

– Shu qo‘ylarni kolxozga ber, yaxshisi. O‘zingni qiy-
nama. Senda bo‘ldi nima-yu, kolxozda bo‘ldi nima. Kol-
xoz yeb ketarmidi? Haydaraling kelsa, qaytarib beradi.

Sarsonboy ota javob bermadi.

Mana, hozir ham u bozorga tikilib o‘tirar ekan,
o‘rtog‘ining shu maslahati xayolidan ko‘tarilmas, le-
kin nima qilishini bilmasdi. Kun tikkaga kelganda bo-
zorda odam siyraklashdi. Moli sotilmaganlar, tomoshaga
chiqqanlar qoldi, xolos.

Sarsonboy otaning ertalabki kayfi chog‘ligi yo‘qoldi:
Haydaraliga o‘xshagan birorta odam bu gal ham uchramadi.

«Nahotki, o‘lgan bo‘lsa? – bu dahshatli fikr cholning
xayoliga keldi-yu, qo‘rqib ketdi. – Yo‘q, shuncha o‘lim
bo‘lishi mumkin emas. Bedarak ketganlarning ko‘pi keldi-
ku, ajab emas, u ham kelsa. To‘y qilmoqchi edi. Bahona
bilan men ham to‘y ko‘rib qolardim. O‘zim qilib berardim,
to‘yini...»

U shunday xayollar bilan yana ancha o‘tirdi. Bozor
tugadi. Deyarli hamma tarqaldi. Oshxona tomondan pa-
lovning hidi kela boshladi. Ammo chol joyidan qimir-
lamay o‘tiraverdi.

– Sarsonboy!

Sarsonboy ota o‘ziga kelib, o‘girildi. Tepasida Madu-
mar aka turardi.

– Bo‘ldi endi. Men aytgan ishni qil. Cho‘p bo‘lib ke-
tasan-ku, axir bunaqada. Sarsonboy ota indamadi. Mah-
sisining qo‘njidan bir so‘m chiqarib, laganchaga tashladi-
da, o‘rnidan turdi.

– Ketasanmi? Osh damladim, yeb ket.

– Kelasi gal. – Sarsonboy ota karavotdan tushib, eshik-
ka yo‘l oldi. – Xayr!

Eshikka chiqib, nimadir esiga tushdi shekilli, qaytdi.

– Nahotki, sen ham tushunmasang?! O‘zim olib qol-
ganman, o‘zim, o‘z qo‘lim bilan qaytarishim kerak...

Madumar aka javob qilmadi. Faqat o'rtog'i chiqib ketganda:

– Zebiga salom aytib qo'y! – deb qo'ya qoldi.

Qirov bosgan to'riq egasini ko'rib, quloqlarini chimirdi. Erkalanib, boshini bir-ikki siltadi-da, zinaga yaqinlashdi. Sarsonboy ota egarga chaqqon minib, jilovini qo'liga oldi:

– Ketdik.

To'riq tanish yo'ldan ildam yo'rg'alab ketdi. Uning yurishida ham egasining dilidagi kabi bir umid bor edi.

1976-yil

OTA VA O'G'IL

Professor Sabohat Qodirova o'g'lining konsertidan o'zida yo'q sevinch bilan chiqdi. Bu gal ham avvalgi kunlardagidek to'rt ming kishilik tomosha zali odamga liq to'la, pashsha qo'nadigan joy yo'q edi. Bu gal ham avvalgi kunlardagidek odamlar konsertga to'yishmadi, gulduros qarsaklar chalib, yer tepib uni so'rashdi, talab qilishdi:

– Baxtiyorjon! Uka! Yana bitta ayt! Jon uka! – Bitta ayt, otang rohatingni ko'rgur bolam! – Tog'dan atayin tushganmiz! To'ymay qoldik! Bitta yana! Bitta ayt! Jon tasadduq!

Sahnaning oltin pardasi ohista yopila boshlaganda, charchagan, og'ir nafas ola boshlagan, boshdan-oyoq oq kiyingan Baxtiyor uning orqasida g'oyib bo'lganda, Sabohat Qodirova o'rnidan turdi, qatoridagi joylaridan qimir etmay qarsak chalib, sahnadan ko'z uzmay turgan odamlarni bezovta qilib yo'lakka chiqdi. Kimdir uni qo'ltig'idan oldi.

– Orqa eshikdan chiqamiz, opa. Buyoqni militsiya o'ragan.

– Nega?

– Kirolmaganlar turishibdi. Aftidan ertagayam konsert bo'ladi. Sabohat Qodirova ismini bilmasa ham o'g'lining yordamchilaridan bo'lgan bu yigitni tanidi va qo'lini olmay u yetaklagan tomonga yurdi.

– Oldilariga kirmaysizmi? – so'radi yigit zinadan pastga tushishayotganda. – Ammo odam ko'p. Sahnadan grimxonagacha odam. Ko'pi qiz! – yigit kuldi, – Tezroq uylantirib qo'ymasak bo'lmaydi. Opqochib ketishadi!

– Uyda ko'raqolaman. Bir soatlarda borar?

– Harakat qilaman oborishga!

Ular xizmatchilar yuradigan baland-past, tor yo'l-kalardan aylanib ko'chaga chiqishdi. Toshkentning tungi muzdek havosi gup etib dimoqqa urildi. Sabohat Qodirova beixtiyor ko'cha eshik tepasidagi soatga qaradi. O'n birdan oshibdi. Demak, konsert bu gal ham to'rt soatdan ziyod davom etibdi. Bola bechora! Rosa charchagandir? Boya, o'ninchi qatorda o'tirgan bo'lsa ham uning charchaganini sezdi. Charchasa, ko'zlari ko'proq bir nuqtaga tikilib qoladi. Boya ko'zlari shunday horg'in edi. Ammo, baribir u o'zini, avvalo o'g'lini baxtli hisoblardi. Dunyoga mashhur san'at saroyi rahbariyati o'g'lini ilgari qo'shma konsertlargagina taklif qilardi. O'tgan oyda birdan uni o'n kunlik konsertga chaqirishdi. Direktorning o'zi kelib taklif qilib ketdi. Iltimoslar ko'p, dedi. Shunday bo'lsa ham Sabohat opa cho'chib, o'g'lini qaytarmoqchi bo'ldi. Ammo ko'zlari chaqnab, sevinib turganini ko'rib, hech narsa demadi. Yaxshi ham hech narsa demagan ekan. Hamma konsertlar bugungidek muvaffaqiyat bilan o'tdi. Biron marta ham uch soatdan kam bo'lgani yo'q. Sahna gulga to'lib ketdi. To'nlar kiydirishdi. Sabohat Qodirova san'atga, san'atkorga elda bo'lgan e'tibor, hurmatni tasavvur qilardi, bilardi. Ammo shu o'n kun ichidagi o'g'liga

bo'lgan e'tibor, hurmat uning tasavvurlaridan, ko'rgan-bilganlaridan, umid-orzularidan o'tib ketdi. Uning sevinli o'g'li Baxtiyor el sevgan haqiqiy san'atkor bo'lib yetishgan edi. Faqat haqiqiy san'atkornigina el shunday kutib oladi, boshiga ko'taradi, hech qanday manfaatsiz uning shaydosi bo'ladi. Sabohat Qodirova buni konsertning birinchi kuniyoq tushundi, ammo sir tutdi, hech kimga aytmadi, hatto o'g'lining o'ziga ham bildirmadi. Dili g'ururga to'lib ketganiga qaramay, keyingi kunlarning tashvishini qildi, qiziqish susayib, tomoshabin kamayib ketishidan cho'chidi. Shunday bo'lmasligini, chiptalar sotilib bo'lganini bilsa ham xavotirlandi. O'g'lining hamma san'atkorlarga o'xshab, tabiati nozik, odam siyraklashib borayotganini ko'rib, ruhi tushib ketishi mumkin edi. Ammo konsertga qiziqish kundan-kunga zo'raydi, chipta topolmay saroyning u eshigidan bu eshigiga yugurganlar ko'paydi. Tartib o'rnatish, konsertlarning tinch o'tishini ta'minlash uchun militsiya chaqirishdi. Uyda telefon keti uzilmay, jiringlaydigan bo'lib qoldi. Bir minutga bo'lsa ham uning ovozini eshitmoqchi bo'lgan uyatchan qizlar telefon qilishardi. Hamma narsani, hammani pulga sotib olish mumkin, deb o'ylaydigan yangi chiqqan boyvachchalar, san'atda yangi yulduz paydo bo'lganligi sababli sevinchiga chidolmay tabriklamoqchi bo'lgan ziyolilar, to'ylari, majlislari, tantanali marosimlariga taklif qilgan ministrilar, ming xil birlashma, firmalarning boshliqlari, vakillari... Hammasiga Sabohat Qodirova javob qildi. Hech kimni ranjitmadi, ammo hech kimga va'da ham bermadi. Bir narsa shu o'n kun ichida unga ravshan bo'lgan edi. Kechagina u oila boshlig'i hisoblangan uyda o'g'li birdan yangi, mustaqil, faqat san'atkorgina tushunishi mumkin bo'lgan murakkab hayotga qadam qo'ygan, birdan u bilan tillashgan, katta qilgunigacha chekkan azob-

uqubatlarini birdan ko'tarib tashlagan, dilini quvonchga to'ldirgan edi.

– Tezroq obkelishga harakat qilaman, – dedi yigit darvozalari oldida mashinasini to'xtatib.

Sabohat Qodirova xayol bilan bo'lib uyga qanday yetib kelganini ham bilmay qolgan edi.

– Rahmat. Ertaga yana konsert bo'lsa, vaqtliroq kelib dam olsin!..

– Xo'p bo'ladi!

Mashina siltanib joyidan qo'zg'aldi va tun qo'ynida g'oyib bo'ldi. Sabohat Qodirova ayvonga ko'tarilib, darhol hamma xonalarning, hovlining chiroqlarini yoqib yubordi. Hoynahoy Baxtiyor yolg'iz kelmaydi, sozandalari, ma'murlari bilan keladi. Saroyning direktori ham kelib qolishi mumkin. Shunday taxmin qilib, ayvonga joy hozirladi. Ovqatga nima qilishini o'ylab, yotoqxonaga kiyimlarini almashtirgani kirganida konsertga ketayotib, oshning sabzi-piyozini bostirib ketganligi esiga tushdi, sevinib ketdi. Har ehtimolga qarshi uy kiyimlarini apil-tapil kiyib, oshxonaga yugurdi. Esi qursin, adashmasa, kecha kunduz kuni edi, savzi-piyoz bostirgani, bugun emas. Nima qilsa bo'larkin? Lag'monmi? U shoshib tuvoqni ko'tardi. Xayriyat, oshning savzi-piyozini bugun bostirib ketgan ekan. Ko'ngli ancha joyiga tushib, o'n kishiga mo'ljallab guruch oldi. Tozalab, yuvib, sovuq suvga solib qo'ydi. Kelishlari bilan damlaydi. U ayvonga ko'tarilib, achchiq-chuchukka piyoz tozalab qo'yimoqchi bo'lib turganida telefon jiringladi. Sabohat Qodirova ichida kulib qo'ydi. «Konsert tugaganga o'xshaydi, endi tinim bo'lmaydi» – o'yladi o'zicha va telefonga borar ekan, uyga olib kelib qo'ygan tanish yigitning gapi esiga tushdi: «Uylantirib qo'ymasak bo'lmaydi..Obqochib ketishadi!»...

Chindan ham uylansa bo'lardi endi. Ammo Baxtiyor o'zi shu paytgacha og'iz ochgani yo'q. O'rtoqlari ham unga hech narsa deyishmaydi. Telefonni olarkan, surishtirishni diliga tugib qo'ydi.

– Eshitaman... U adashgan edi. O'g'lining ishqibozlari emas, klinikadan navbatchi doktor telefon qilayotgan edi.

– Nima gap, Karimjon?

– Kechirasiz, bezovta qilishga majbur bo'ldim, Sabohat Qodirova! – dedi xijolat bo'lib navbatchi doktor, – «Tez yordam»da og'ir bemor olib kelishdi. Nafas yo'llari bekilgan. Zudlik bilan operatsiya qilinmasa bo'lmaydi.

– Qilavering! – buyurdi Sabohat Qodirova.

– Qilolmayman...

– Nega? – hayron bo'ldi Sabohat Qodirova. – Bunday operatsiyalarni qilgansiz-ku?

– Bularga o'xshamaydi. Nazarimda ovoz yo'llarini olib tashlash kerak.

Sabohat Qodirova darhol tushundi:

– Nima qildingiz?

– Trubka qo'yib qo'ydim. Mashina yuboraymi?

– Mayli. Operatsiya xonani tayyorlang!

– Tayyor! Rahmat, Sabohat Qodirova. Bezovta qilganim uchun kechiring! Mashina yuborganman. Eshigingiz tagida turgan bo'lsa kerak. Bemorning o'g'li ketgan.

– Nega? – Sabohat Qodirovaning jahli chiqib ketdi.

– Boshqa mashina yo'q edi. «Tez yordam» tashladi-yu, ketdi!

– Bemor necha yoshda ekan?

Navbatchi doktor o'ylanib qoldi, yo yonidagilardan surishtira boshladi shekilli, darhol javob bera olmadi. Keyin trubkadan hansiragan ovozi keldi:

– Ellikdan oshgan ekan.

– Chindan ham yosh emas ekan, – kinoya qildi Sabohat Qodirova. – Hozir, boraman.

U trubkani qo'yib, ayvonga chiqdi. Hozirgina dasturxon yozib qo'ingan stoli yoniga o'tirib, xat yozdi. «Baxtiyor! O'g'lim! Tabriklayman. Bugun ham konserting zo'r bo'ldi. O'choq boshida oshning sabzi-piyozini bostirib qo'inganman. Guruch ham ivitig'lik turibdi. Klinikaga borishga to'g'ri kelib qoldi...» Xatni o'qib, soatiga qaradi. Chorakam o'n ikki bo'lgan edi. Har ehtimolga qarshi xatga imzo chekib, vaqtni yozib qo'ydi. Kiyinib, ko'chaga chiqqanida, baland bo'yli bir odam hovliqib yaqinlashdi:

– Assalomu alaykum! Men sizga kelganman, opa!

– Yaxshi. Ketdik!

Sabohat Qodirova shaxdam mashina tomonga yurdi.

– Nima qildi adangizga? – so'radi yo'lda u.

– Tomog'lari og'rib yurardi. Uch-to'rt oydan beri nafas olishlari qiyinlashib qoldi, – mashinani tez va ustalik bilan haydar ekan, yigit orqasiga o'girilib, Sabohat Qodirovaga qaradi. Lip-lip qilib o'tayotgan fonuslar yorug'ida yigit tanishdek ko'rindi, ovozi ham qayerdadir eshitgandek bo'ldi. Ammo eslolmadi. Buning hozir ahamiyati ham yo'q edi. Uning butun xayoli bemorning qanday kasallikka giriftor bo'lganligida edi.

– Nafaslari chiqdimi?

– Nafas ololmay qoldilar!... Opa!... Tuzalib ketadilar-mi? Yigit yalinganomuz so'radi.

Sabohat Qodirova uning yig'lab yuborganini sezdi.

– Nima lozim bo'lsa, qilamiz.

– Rahmat, opa. Qo'lingizni gul deyishadi. Butun umidimiz sizdan. Man – Ahadman. Ahad Komilov.

– Yaxshi, Ahadjon. O'zingizni bosing. Aytdim-ku, nima lozim bo'lsa qilamiz. «Jiguli» sirk oldida chiyillab qayrildi-da, Chorsu tomonga yo'l oldi. Bu ko'chalardan Sabohat Qodirova kuniga kamida ikki marta yurardi. Chorak asrdan beri ularsiz o'z hayotini tasavvur qila ol-

masdi. Har gal o'tib borar ekan, o'zi uchun birorta yangilik kashf etardi. Mana hozir ham shu tanish, qadrdon ko'chalardan borar ekan, tun qo'ynida, baland yulduzlar, o'ying o'rog'i va lip-lip etib ortda qolayotgan fonuslar yorug'ida tinch, osoyishtaligidanmi, ular yurakni bezovta qiluvchi sir va sehriga to'lib turgandek edi. Ular nimalarni, kimlarni ko'rmagan, kimlar ularning chang parda tortgan betlariga sevinch yoki alam, qayg'u yoshlarini to'kmagan? Ularning qa'rida qanday sirlar ochilmay qolib ketdi, qanday sirlar ochilishini kutib yotibdi? Ularni kimlar ohista bosib, tuproqlarini yuzlariga surtib niyatlariga yetolmay o'lib ketdilar? Kimlar bu ko'chalarda yulduz sanab baxtlarini topdilar, qo'sha qaridilar, kimlarni o'lim quchog'iga oldi? Qanchadan-qancha bemorlar shu ko'chalardan yurib, uning oldiga najot so'rab keldilar, shu ko'chalardan yurib qanchalarning umriga umr qo'shdi? Bugun qanday sir bor ekan ularda? Qanday sehr ko'rsatishar ekan? Kim bugun bu tungi osoyishta ko'chalardan yurib baxtini topadi, kimning yulduzi uchib, kimlar faryod qiladi? Umid bilan uni kutib o'tirgan bemorga, u bugun nima beradi? Nima uni kutayapti – o'limmi yo hayot?

Sabohat Qodirova ikki qo'lini rulga qo'yib ketayotgan barvasta yigitga qaradi. Uni qayerda ko'rgan? Yo birovga o'xshatayaptimi? Kimga? Oldinda tanish maydon ko'rindi. Uni aylanib o'tishlari bilan shifoxonaning panjara devorlari boshlanadi. Baland chinorlar, kumushbarg teraklar tagida qolib ketgan to'rt qavatli shifoxona binosini Sabohat Qodirova yaxshi biladi, yaxshi ko'radi. Chorak asr burun u institutni bitirib ishga kelganida bino endigina qad ko'targan edi. Ularning bo'limi, institut kafedraasi ikkinchi qavatga joylashdi. Kafedra mudirining xonasi eng so'nggi, kunga teskari tushgan, shu tufayli olti oy yoz salqin bo'lib turadigan xona edi. Mashhur olim, jarroh, uning aspiran-

manbaya bo'lganlar kasblarini o'zgartirishlariga to'g'ri keladi. Na iloj? Sabohat Qodirova operatsiya kiyimlarini kiyaturib shularni xayolidan o'tkazdi, ko'z oldiga yana bugungi bemor keldi.

Olimjon Komilov – dong'i ketgan ashulachi. Bir paytlari, rangli televizor qishloqlarda endi-endi paydo bo'la boshlagan, videokasseta nimaligini odamlar hali bilmagan paytlarda Olimjon Komilovning ovozi, u aytgan qo'shiqlar ko'pchilikni hayajonga solgan, muhabbatini qozongan edi. U qatnashgan to'yning dovrug'i tilma-til bo'lib ketar, to'y egasiga hammaning havasi kelardi. Radioda, televideni-yeda u paydo bo'lgan dastlabki yillari uning «Farg'ona tong otguncha» ashulasi ko'pchilik o'zbek xonadonlari-ni sevimli qo'shig'i bo'lib ketdi. Xaziniy g'azali bilan aytiladigan shu ashulani boshqa ashulachilar ham aytish-gan edi. Ammo ovozining hech kimnikiga o'xshamagan ijrosi bilanmi yo aytish uslubidagi tiniqlik, har bitta so'zning ohangi, dardini aniq yetkazish san'ati bilanmi u ko'pchilikning og'ziga tushib ketdi. Xalq orasida ertalabki oshga uch ming, kechqurungi bazmga to'rt ming bilan bo-rarmish, degan gap tarqaldi. Bir xillar qoyil qolishdi, bir xillar tillarini tishlab, yoqalarini ushlashdi. Ammo hech kim uni urishgani yo'q. Harholda Sabohat Qodirova buni eshitmagan. U paytlari u yosh, endi maktabni tamom-layotgan qiz edi. Yettinchi sinfdan o'ninchi sinfgacha o'qiyotgan ko'pchilik tengqurlari qatori u ham Olimjon Komilovga xushtor bo'lib qolgan, uning «Oftob kuygay», «Xolingmu bu yoki olucha?», «Xohi ishon; xohi ishonma» va yana bir talay qo'shiqlarini yodlab olgan edi. Sijjakda o'sha paytlarda kamdan kam odamda magnitofon bor edi. Adashmasa, to'rttami, beshta. Shu xonadonlar kechqurun odamga to'lib ketardi. Navbat bilan, guruh-guruh bo'lib, uning ashulalarini eshitishardi. Sabohat Qodirova ham

uyidagilardan birortasi bilan, oyisi yo opasi bilanmi bo‘lib eshitib kelardi va kechasi bilan uxlolmay chiqardi...

– Hamma narsa tayyor, – axborot berdi hamshira.

– Yaxshi. ... U haqda turli xil mish-mishlar ham yurardi el og‘zida. Go‘yo uning har bir shaharda uyi bor emish. Har bir uyida bittadan xotini bor emish. Eng yaxshi ko‘rgani qo‘qonlik Kumushxon emish. Kumushxon o‘yinchimish. Toshkentda Mukarrama Turg‘unboyeva o‘z shogirdlari bilan qanchalik mashhur bo‘lsa, Farg‘onada Kumushxon shunchalik mashhurmish. Mukarrama opa bir necha bor «Bahor»ga kelgin, deb unga odam yuboribdi, hatto o‘zi atayin borib kelibdi, ammo Kumushxon kelmabdi. «Olimjon akamlarning gaplari bilan o‘yinga tushib turibman, undayam o‘zlari bor joyda. U kishining uylarini obod qilib o‘tirish menga baxt», debdi. O‘ynaganda ham u to‘ylarda emas, tor-tor majlislarda, «gap»larda o‘ynar ekan. Odamlar puldan chambar qilib, bo‘yniga tashlashar ekan. Toshkentdagi qandaydir bir beva xotin o‘rtoqlariga ziyofat berayotib, Olimjon Komilovga yangi, hali minilmagan «Volga»sini hadya qilib yuboribdi... Sabohat Qodirova operatsiya stoli yoniga kelib, yana bemorning tomirini ushladi.

– Hozir ko‘zi ilinadi, – dedi anesteziolog.

– Tanidingizmi, domla? Uning bu savolini boshi, qovoqlari og‘irlashib borayotgan bemor ham eshitdi. Sabohat Qodirovaning tasdiqlagan ovozini ham eshitdi. «Men ham uni taniyman» – xayolidan o‘tkazdi u. Uning operatsiya oldidan oxirgi esida qolgan gapi shu bo‘ldi. Tomog‘ida nimadir «kirt-kirt» qilib, chumoli o‘rmalagandek bo‘lib ketdi, keyin hamma narsani unutdi! Operatsiya bir soatdan ziyod davom etdi, Sabohat Qodirova bemorning ovozdan mahrum bo‘layotganiga qanchalik achinmasin, jarohatlangan ovoz yo‘llari, kekirdagini ochganda, yagona to‘g‘ri chora shu

ekaniga yana bir bor ishonch hosil qildi. Ovoz yo'llaridan tarqala boshlagan shish butun tomoqni, kekirdagini, hatto ovqat yo'lini qisib, jarohatlay boshlagan edi.

– Hammasini olib tashlaysizmi? O'ng tomon tuzukka o'xshaydi-ku? – so'radi navbatchi doktor.

Sabohat Qodirova skalpelni u aytgan tomonga tiradi.

– Shuni tuzuk deyapsizmi? Rangini ko'rmayapsizmi? Qoldirsak, ikki-uch oy o'tmay bu yer shishib chiqadi. Ashulachilar necha yoshgacha ashula aytadi, bilmaysizmi?

– Bilmadim, – navbatchi doktor yelkalarini qisdi.

Yunus Rajabiy yetmish yoshidayam ashula aytardi. Har kim har xil bo'lsa kerak. – Sog'lig'iga qarab, – xulosa qildi Sabohat Qodirova. – O'ttizga bormay ovozdand qolganlar ham bo'lgan. Bu kishi ranjimasa ham bo'ladi. Ellikdan oshgan dedingizmi boya?

– Oltmish birda ekanlar.

– Yomon emas. Mana, bo'ldi. Tikamizmi endi?

Sabohat Qodirova bemorning barcha shishlari tagi bilan kesib olingan tomog'iga tikilib turib, so'radi. Savolni u o'ziga, hech qanday yara, shish qolib ketmadimikan, deb bergan edi. Navbatchi doktor uni to'g'ri tushundi.

– Nazarimda hech narsa qolmadi. Nechanchi trubkani qo'yamiz? Oltinimi?

– Oltini. Qani, boshladik. Ip!

Sabohat Qodirova bemorni palataga jo'natib, o'z kabinetiga kirganida, telefon jiringlab turgan edi.

– Eshitaman?

– Operatsiya yaxshi o'tdimi? – Ha, yaxshi o'tdi. Kim so'rayapti?

Sabohat Qodirova telefon qilayotgan ayolni bemorning qarindoshlaridan bo'lsa kerak, deb gumon qildi. Gumon to'g'ri chiqdi.

– Men oilalari bo‘laman. Rahmat sizga, doktor. Qachon chiqadilar? Biron haftalarda chiqib qoladilarmi? Sabohat Qodirovaning ensasi qotdi. Ammo o‘zini bosdi.

– Buni hozir aytish qiyin. Hayotlar, shuning o‘zi hozir katta gap.

– Ha, albatta, albatta. Rahmat, doktor... Ayol trubkani qo‘yib qo‘ydi.

Sabohat Qodirova uning uzoqdan gapirayotganligini, yoshligini ham sezdi. Ammo hayron bo‘lmadi. Mish-mishlardagi «xotin»lardan biri bo‘lsa kerak, dedi-yu, shu zahoti uni unutdi. U chin yurakdan bemorga achinib ketgan edi. Bugundan boshlab ashula aytish uyoqda tursin, gapirishi ham uning uchun amrimahol edi. Olimjon Komilovni u tanirdigina emas, yaxshi bilardi. Tasodif ularni uchrashtirib, birini yomon otliq qilgan, birining hayotini alg‘ovdalg‘ov qilib yuborgan edi. U sabab, Sabohat Qodirova uyidan chiqib ketdi, ota-onasi deyarli hamma qarindoshurug‘lari bilan yuz ko‘rmas bo‘ldi, qornida o‘g‘li bilan yolg‘iz qoldi. Toshkent ko‘chalarida sarson-sargardon bo‘lib yurdi. U sabab, Sabohat Qodirova o‘g‘lini aldadi, otasini o‘lganga chiqardi, turmush qurmadi, er-xotinlik quvonchlaridan umrbod mahrum bo‘ldi...

...Maktabni bitirib, ToshMIga hujjatlarini topshirib kelgan kunlar edi. Devor qo‘shnilarinikida to‘y bo‘lib qoldi. O‘rmon xo‘jaligi boshqarmasining boshlig‘i o‘g‘il uylantirayotgan edi. To‘y egasi, Mardonbek aka naqd to‘rt ming pul va uloqchi otini beradigan bo‘libdi. Olimjon Komilov mashinani yaxshi ko‘rgandek, otni ham yaxshi ko‘rar ekan. Shunga ham zo‘rg‘a rozi bo‘libdi. Ertalabga qolmayman, kechasiyoq ketaman, debdi. Mardonbek aka ning o‘zi og‘zi qulog‘iga yetib, shuni odamlarga gapirib beribdi. Qaysi bir o‘tirishda o‘g‘limning to‘yiga Olimjonni olib kelmasam, otimni boshqa qo‘yaman, deb yuborgan

ekan. Shu xabar tarqalganidan keyin Sijjak buzilgan ari uyasiga o'xshab qoldi. Odamlarning tinchligi yo'qoldi, deyarli hamma sabrsizlik bilan to'y kunini sanashga tushib ketdi. Nihoyat, orziqib kutilgan kun keldi. Odamlar hovliga sig'may, ko'chaga ham joy solindi. Sabohat bo'yi yetgan qizlar qatori va qo'shnicilik huquqi bilan kelinni kutib olish sharafiga muyassar bo'ldi. To'y kechada xizmat qilib yurib, kuyov yigitlar bilan kelinni olib kelgani jo'nashganida, Sabohat dasturxon yetishmay qolib, uyiga chiqdi. Chiqdi-yu, hovlining o'rtasidagi baland taxta karavotda o'tirgan mehmonlarni ko'rib hang-mang bo'lib qoldi. Darrov tanidi. Ular Olimjon Komilov va uning sozandalari edi. Sevinganidan boshi aylanib, gandraklab ketdi.

– Yaxshi kelding, qizim! – suyunib ketdi o'choq boshidan choy ko'tarib kelayotgan dadasi uni ko'rishi bilan. – Kuyovlar kelguncha biznikida o'tirib turishadi. Oyingga qarashib yubor!

Sabohat o'zini tutib olib, dadasiga yaqinlashdi, qo'lidan piyolalarni olib, karavot tomon yurdi.

– Assalomu alaykum! – u eshitar-eshitilmas salom berib, piyolalarni karavot burchagiga qo'ydi-da, uyalganidan qip-qizarib, o'choqboshiga yugurdi. Orqasidan dadasi-ning gapini eshitdi:

– Sabohat maktabni tugatib, ToshMIga kirib keldi. A'lochi. Oltin medal oldi.

– Juda yaxshi. Tabriklaymiz! – dedi kimdir.

Sabohatning nazarida Olimjon Komilovning o'zi shunday dedi. Battar uyalib ketdi.

– Oyi, o'zimi? – so'radi bir narsa deyish uchun.

– O'zi, bolam, o'zi, Olimjon Komilov! – dedi onasi. – Dadang tushmagur boshlab keldilar! Nima qilishimni bilmay turibman. Yaxna go'shtim bor. Qovurib beraqolaymi? Nima deysan? To'yxonadan chiqqani boshqa, o'z uyingniki boshqa.

– Yaxshi oyi. Men nima qilay? – oyisidek Sabohat ham tinchini yo‘qotdi. Shunday odamning ularnikiga kelishi katta quvonch, bironta issiq ovqat qo‘ymasdan turg‘azish mumkin emas edi.

– O‘choqqa o‘t qala. Dadang tushmagur-a, dadang tushmagur! Odamni shunaqa uyaltirib yuradilar! Kimning xayoliga kelibdi, ularning biznikiga kirishi! Bir soat oldin aytib qo‘ysalar bo‘lmasmidi? Sabohatning oyisi qozonga yog‘ solib, go‘sht kesarar ekan, erini urishgan bo‘ldi, ammo yonib turgan ko‘zlaridan o‘zining ham xursandligi bilinib turardi.

– Oyi! Kun issiq. Hoynahoy chanqab kelishgan. Dadamga ayting, qovun-tarvuz so‘yib tursinlar! – taklif qildi Sabohat.

– To‘g‘ri aytasan! Chaqir!

Sabohat mehmonlar oldida cho‘kka tushib non sindirayotgan, choy quyib uzatayotgan dadasi yoniga borib, sekin tirsagidan turtdi. Ammo u sezmedi. Shunda Sabohatga tabassum bilan tikilib o‘tirgan Olimjon Komilov luqma tashladi:

– Qizingiz bir narsa demoqchilar, aka, qarang!.. Sabohat yer yorilib, qa‘riga kirib ketgandek bo‘ldi. Yuzlari, qo‘llari lovullab yona boshladi, dadasini yana bir qattiq siltab tortdi-da, o‘choqboshiga yugurib ketdi.

– Aytdingmi? Sabohat javob bermadi. Eshik oldida dadasi paydo bo‘ldi.

– Go‘sht qovurayapman, maylimi? – so‘radi oyisi.

– Juda yaxshi. Naryog‘dan chiqqan narsalar ko‘p-u, yeydigan hech narsa yo‘q. Nega chaqirdilaring?

– Qizingiz «chanqab kelishgandir, qovun-tarvuz so‘ysinlar dadam», deyapti.

– Darvoqe, to‘g‘ri. Hozir!

Dadasi ham ularga o‘xshab xursand, xursandligidan birmuncha hovliqib qolgan edi. Sabohat to‘yxonaga das-

boshlaganini payqadi. Avval oyisi deb o'yladi, keyin otasi xayolidan o'tdi. Ammo og'ir, notanish nafas dimog'iga urilganida, cho'chib ko'zlarini ochdi. Yonidagi odam Olimjon Komilov edi. U shunday bo'lishini, nima uchun mashhur ashulachi yama bir kunga kasal bo'lib qolgani qandaydir ichki bir tuyg'u bilan sezgandi. Ammo aniq shunday bo'lishini, u bilan shunday bo'lishini kutmagan edi. Sabohat qichqirmoqchi bo'lib, boshini ko'tardi. Olimjon Komilov «Tiss!» — deb, og'ziga qo'lini qo'ydi. Qancha harakat qilmasin, Sabohat uning iskan-jasidan chiqib ketolmadi.

— Hayvon! — qichqirdi bor alami va nafratini shu so'zga solib Sabohat. — Hayvon!

Boshqa hech narsaga undan qutulganida tili kelishmadi. Eshikka qo'l cho'zgan Olimjon Komilov og'zi to'la tilla tishlarini yaltiratib iljaydi.

— Dadang bilan gaplashaman. O'zim olaman sani.

Uning shu gapi ham hamma yaramas ishlari, qo'lansa hidi singari Sabohat Qodirovaning hamon esida. Kim biladi agar u zo'ravonlik qilmaganda, unga hurmat bilan qaraganda, shu gapi uni quvontirarmidi? Ammo o'shanda o'ziga bino qo'ygan, hamma narsani pul bilan, zo'rlik bilan qo'lga kiritish mumkin deb o'ylagan, yosh qizning hayotini buzgan odamni gapi uyoqda tursin, o'zi, tirjaygan basharasi uning ko'nglini ag'dardi, jirkanish paydo qildi, ashulalari, ovozigga bo'lgan hurmat, muhabbatni o'zi oyoq osti qilib yubordi. Qayerdadir yaxshi san'atkorgina yaxshi odam bo'ladi yo aksincha, yaxshi odamgina yaxshi san'atkor bo'ladi, deb o'qigan edi. O'shanda Olimjon Komilov unga hayvon bo'lib, hayvondan ham battar bir mahluq bo'lib ko'rindi va o'sha zahotiy oq san'atidan ham uning ko'ngli qoldi. Ammo endigina bo'yiga yetgan qizning kimligini, nimaligini tushuna boshlagan Sabohat

qanday fojia boshiga tushganini to'rt oy o'tgandan so'ng bildi. O'sha kuni esa «mashhur ashulachi»ning beshafqat qilmishinigina o'yladi, birovga aytgani uyalib, ohista hovliga chiqdi. Negadir hovli jimjit edi. «Aziz» mehmonining soyasiga salom berib yurgan dadasi ham, o'choq boshidan boshqa joyni bilmay qolgan oyisi ham yo'q edi. Sabohat molxonaning orqasidagi devorning nuragan joyi esiga tushib shu tomonga yurdi. Devorning orqasi dala, qarovsiz qolib ketgan uzumzor edi. Uning tagida yong'oqzor. Sabohat devordan oshib shu yong'oqzorga yo'l oldi. Qorong'i tushib, yulduzlar ko'ringuncha, shu yerda cho'kkalab olib yig'ladi, soy suvida yuvindi, yana yig'ladi. Odamlardan o'zini pana qilib uyga qaytganda «dadasi bilan gaplashadigan», «uni oladigan», yana «bir kunga qoladigan» dongdor ashulachi allaqachon jo'nab ketgan edi. Hech kim hech narsa sezmedi. Sabohatning o'zi hech kimga hech nima demadi. Ammo qiz bola o'zidagi o'zgarishni yashirolmaydi. To'rt oycha o'tganda Sabohatning boshqacha bo'lib qolganini opasi payqadi. O'sha zahotiyoq oyisiga aytdi. Sabohatning boshiga yangi kulfat tushdi. Endi o'z yaqinlari uni xor qilishdi. U istamasa ham, to'polon qilib yig'lasa ham quloq solmay, oyisi bilan opasi uy ichiga qamab, ko'ylagini yechib tekshirishdi. Nima bo'lganini ko'rgan oyisi sochlaridan tortib urdi, qo'ni-qo'shni bilib qolmasin, deb ovoz chiqarmay qarg'adi, yig'ladi. Opasi qancha urishmasin, oyisiga o'xshab qarg'ab, po'pisa qilmasin, kim uni shu ko'yga solganini Sabohat aytmedi. G'ururi yo'l qo'ymadi. Ikki dunyoda «dadasi bilan gaplashishga» va'da qilgan, uning hurmati, muhabbatini poymol qilgan odamga yalinmaydi. Mayli, o'ldirishsin uni, osishsin, aytmaydi. Kechqurun dadasi bilan pochchasi bilishdi. Dadasi uni oq qildi. Daf bo'lsin, ko'rmay, dedi. Agar yo'qotmasang o'zim toqqa olib chiqib tash-

lab yuboraman, dedi. Qo'shni xonada ularni eshitib o'tirgan Sabohat o'zi ketishga qaror qildi. Ikkita kengroq ko'ylagini oldi. Kitob orasiga uchta yigirma besh so'mlik pul qo'yib qo'ygan edi. Shuni oldi. Ko'ylaklarini gazetaga o'rayotganda, ovqat ko'tarib opasi kirdi.

– Ha, nima harakat?

Sabohat indamadi.

– Hey, o'zboshimcha, javob ber, nima qilayapsan?

Opasi uning tirsagidan ushlab siltadi.

– Ketayapman! – dedi ko'zlari yoshga to'lib Sabohat. –

– Qayoqqa?

– Bilmadim. Boshim oqqan tomonga.

Opasi yugurib chiqib ketdi. O'zini yo'qotib qo'yganidan qo'lidagi ovqatni ham qo'ymay olib chiqib ketdi. Sabohat hozir ona-bola boshlashib kirishadi, yana to'polon boshlanadi, deb o'ylagan edi. Dadasi o'shqirib kirishini ham kutgan edi. Ammo hech kim kirmadi. O'zicha biroz kutgan ham bo'ldi. Dilida to'polon qilishsa ham, urishishsa ham, kirib uni to'xtatishlarini istadi. Ammo kirishmadi. Uni unutishdi. Sabohat quloq soldi. Uni hatto gapirmay qo'yishgan, gap bozor-o'charga o'tib ketgan edi. Hovliga tushdi. Oyoq tovushi albatta ularga eshitalardi. Ammo o'zlarini eshitmaganga solishdi. Sabohat chiday olmadi, ko'chaga otilib chiqib ketdi. Ko'cha qop-qorong'i, bironta odam ko'rinmasdi. Sabohat eshiklari oldida birpas turdi. Butun vujudi titrab, yana ko'zlariga yosh quyilib keldi. O'kirib yubormaslik uchun zarda bilan eshikni taraqlatib yopdi-da, katta yo'l tomonga yurib ketdi. Bo'm-bo'sh avtobus uni yarim kechada Toshkentga olib keldi. Yo'l-yo'lakay qayoqqa borishini o'ylab olgan bo'lsa ham, mashinadan tushib ancha turib qoldi. U ammasinikiga bormoqchi edi. Ikkita o'gay bola bilan qolgan quvnoq, Sabohatga boshqacha me'hr bilan qaraydigan bu

ayolni u yaxshi ko'rardi. Toshkentga tushganida ko'pincha unikiga kirib choy-poy ichib ketardi. "U meni tushunadi", o'yladi o'zicha Sabohat. Shu ammasi esiga tushishi bilan boshqa tanish-bilishlari, olis qarindoshlarini xayoliga ham keltirmadi. Uning uyi tramvay bekatining ro'parasida edi. Piyoda borishga to'g'ri keldi. Tramvaylar allaqachon yotgan, trolleybuslar ham ko'rinmasdi. Onda-sonda o'tib turgan mashinalarni to'xtatib, tushgani qo'rqdi. Shahar jimjit, ammo yorug' edi. Ammasiga rostini aytishni, u bilan bo'ladigan savol-javoblarni o'ylab, tanish-notanish ko'chalardan borar ekan, oyog'idagi charm tuflisi ostidan chiqayotgan tovush aks-sado berib tinch, osuda shaharni uyg'otib yuborgandek, derazalardan odamlar unga qarab turgandek, uni uyat qilishayotgandek edi... Sabohat Qodirovaga o'shanda ammasinikida turish nasib qilmadi. Hayajonlanib uni eshitgan, qosh-ko'zidan o'pib ovutgan, qalin joy solib yotqizgan odam, tonggi g'ira-shirada uni uyg'otdi.

– Tur! Ketdik!

– Qayoqqa, amma? – charchab, yig'lab yaqindagina ko'zi ilingan Sabohat hayron bo'lib boshini ko'tardi.

– Uyingga. Sijjakka. Ota-onangning oyog'iga yiqilasan, kechirim so'raysan!

Sabohat o'rnidan turib o'tirdi.

– Nima deyapsiz? Siz ham meni tushunmadingizmi? Siz ham menga ishonmayapsizmi? Aybim shuki, bilmay qoldim. Aybdormasman!

– Kim u yaramas? Iflos?

– Aytmayman.

– Nega? – hayron bo'ldi ammasi.

– Aytsam, battar xor bo'laman.

– Nima deyapsan? Nega endi?

– Oyim, dadam uni kimligini bilishsa, uylanishini talab qilishadi. Men buni istamayman. Uni ko'rgani ko'zim yo'q.

ombir minam siqadi. Dod degim kebketadi o'shanda. Tishimmi-tishimga qo'yaman. Hech narsa miyamga kirmay qoladi, hech narsa esimda turmiydi... Do'xtirlar ochiq havo kerak, deyishdi. Ochiq havo qidirib qayoqqa boraman? Hech qayoqda hech kimim yo'q. Pensaga chiqarishdi. Keyin ozgina ishlayman ochiq havoda deb, shu ishga kirdim. Ko'cha supuraman. Kulubminam teatrni oldini manga berishgan. Kuniga ikki mahal supurib-sidirib kelaman. Qolgan payt uydaman. Ba'zan bozorga chiqaman. Ba'zan teatrga borib spektakl ko'rib o'tiraman bolla minam. Manga teatr bepul. Hamma taniydi. Amaking, Akbar akangdan ana darak chiqib qolar, mana darak chiqib qolar, deb kutib, yigirma yil kutibman. Darak chiqmadi. U yoqla notinch. Bir-biri minam it-mushuk. Nima talashishadi, bilmiyman. O'ldirvorgan, o'ligini qum-pummi ichiga ko'mvorgan bo'lishlariyam ajabmas. Lekin bechora mani juda yaxshi ko'rardi, esi ketardi manga. Rostakam gapni aytganda o'shoqqa mani deb ketdi, yasantiraman, kiyintiraman deb ketdi. Noumid shayton. Cho'pchaylaga o'xshab mana shundoq derazaga qarab choy ichib o'tirganimizda keb qolishiyam mumkin. Nima deding? Shahodatxon undan ko'zini uzmay o'tirgan Sabohatga qarab qo'ydi, javob kutmay gapida davom etdi: – Umrimmi yarmidan ko'pi o'tib ketdi. Kutdim. Buyog'igayam kutaman. Odamla nima deyishsa deyishvursin, janoza ochtirmiyman. Maniy-chun u tirik. Naga hech narsa yemiyopsan? Ol. Qaymoqni bitta odamdan olaman. Choyxonani oldida manga o'xshagan beva ayol bor. O'sha mol boqadi, ozgina qas-sobchilik ham qiladi. Go'shniyam o'shandan olaman. Magazinnikiga yetishomay qolsam. Qayeridan so'rasam, o'sha yeridan beradi. Manga bolam, yoqib qolding. Agar boradigan joying bo'lmasa, ishing bitguncha shu yerda turavur. Televizorimmi remontga-berganman. Erta-indin

tuzatib olib kelishadi. Zerikmiy o'tirasan kechqurunlari. Shahodat opa javob eshitmadi. Javob ber, deb qistamadi ham. Ammo Sabohat bir kun emas, butunlay unikida qolib ketdi. Unikida tug'di. Shahodat opa baxt keltirsin sanga, o'zi ham baxtli bo'lsin deb ismini Baxtiyor qo'ydi. O'zi uni katta qildi. Shu uyda Sabohat institutni bitirdi, shu uyda nomzodlik, doktorlik dissertatsiyalarini yoqladi. Shahodat opa unga haqiqiy ona, o'g'liga buvi bo'lib ketdi. Tuqqan ona emas, boqqan ona, deb shuni aytishsa kerak. Shahodat opa Baxtiyorni san'atga havas qo'yishiga ham, ashulachi bo'lib ketishiga ham sababchi bo'ldi. Bog'chadan keyin klubga olib bordi, teatrga olib tushdi. O'zi ko'cha supuradi. Baxtiyor spektakl ko'radi, bolalar spektakllarini, repetitsiyalarini tomosha qiladi. Maktabga qatnay boshlaganda, uni bir spektaklda o'ynashga chaqirishdi. Keyin «Gavrosh»ni ovozi tiniq, bir o'ynab ko'rsin, deyishibdi. O'ynadi. Premyeraga Shahodat opa Sabohat Qodirovani ham olib bordi. Gavrosh barrikadalar ustiga chiqib, jandamlarni mazax qilganda, yarador barrikadachining qo'lidagi bayroqni olib ko'targanda, o'zi ham yarador bo'lib, «Marseleza»ni aytganda va ko'krigidan qon oqib yiqilganda, tomoshabinlar o'rinlaridan turib ketib, qarsak chalishdi. Shahodat opaning yonida Sabohat Qodirova ham to'lqinlanib ketib, ko'zyosh qildi. Baxtiyorning ovozi tiniq, jarangdor va shirali edi. O'zi ham berilib o'ynadi, Gavroshning o'zi bo'lib ketdi. Shu-shu teatr kollektivi bilan rasmiy gastrollarga boradigan, spektakl va konsertlarda qatnashadigan bo'ldi. Uyda dutor, tanburdan tashqari, turli ovoz yozadigan muzika apparatlari, magnitofonlar paydo bo'lib qoldi. Beshinchi sinfni bitirganida birdan muzika maktabidan odamlar kelib, uni o'zlariga olib o'qitishni so'rashdi. Sabohat Qodirova buni kutmagan edi. O'g'lini olim, juda bo'lmaganda o'ziga o'xshagan

shifokor bo'lishini istardi. Spektakllarda qatnashishi, konsertlarda chiqishini shunchaki bolalik qiziqishlari deb o'ylandi va xalaqit bermasdi. Avval yo'q, dedi. Ko'z oldiga Olimjon Komilovning bachkana qiliqlari kelib, qattiq turdi. Shunda Baxtiyor bir gap qildi, Sabohat Qodirova-ning uyoq-buyog'idan o'tib ketdi.

– Dadam bo'lganlarida yo'q demasdilar, – dedi u lablarini osiltirib. Shu gap masalani hal qildi. O'g'lini bag'riga bosib Sabohat Qodirova rozilik berdi. Baxtiyor boshqa hech mahal hech narsada dadasini o'rtaqa solmadi. Surishtiradi. Qayta-qayta onasini gapirtiradi, ammo uning nomini aralashtirib masala hal qilmaydi. Sabohat Qodirova otasi haqida bir afsona to'qigan edi. Bunga ham Shahodat opa, uning eri haqidagi hikoyasi sabab bo'ldi. Bahtiyorning otasi, Davron Qodirov, go'yo geolog bo'lgan, u tug'iladigan yili ekspeditsiya bilan Tyan-Shanga ketib, qor bo'ronida qolib ketadi. Hech qayerdan topilmaydi. Baxtiyor ishondi. Ammo bir kuni otasining suratini so'radi. Sabohat Qodirova nima qilishini bilmay qoldi. Shahodat opa yana yordamga keldi. Erining suratini berdi. Ana shu begona odam Baxtiyorning sevimli otasi bo'lib qoldi. O'rtoqlari bilan rasmni katta qilib uyining to'riga osib qo'ydi. Shahodat opa o'limidan bir yil oldin, o'limi yaqinligini sezdi shekilli, Sabohat Qodirovani notariusga boshlab bordi. Ijroqo'mga xat qildirib, uyini uning nomiga o'tkazdi.

– Sani qizim dedim, o'g'ling, Baxtiyor nevaram. O'lib qosam hukumat begona deb yurmasin bizzi. Taqdir Sabohat Qodirovani Shahodat opa bilan uchrashtirib, uni faqat onalik emas, uylik-joylik ham qilib qo'ydi. Baxtiyorga esa baxt yor bo'ldi. Sijjakliklar esa bir marta ham ularni izlab kelishmadi. ToshMidan Sabohatni topishsa bo'lardi. Talabaligida ham kelishmadi. Bitirib, o'sha yerda

ishlay boshlaganida ham. Bir marta opasi bilan ko'chada to'qnash kelib qolib, o'zini ushlab turolmadi, ko'rishdi. Opasi Ko'kaldosh madrasasining orqasidagi do'ppi bozorga kelgan ekan. U esa ishga ketayotgan edi. Ammo uchrashuv ularni yaqinlashtirmadi. Opasi begona odamdek ko'rishdi. Ikki yil burun onalari qazo qilib ketganini, dadalari yangi xotin olganini, yaqinda o'g'il ko'rganini istar-istamas aytdi. Sabohat Qodirova onasini qayerga ko'milganini so'rab, uyga taklif qildi. Hatto adresini yaxshilab tushuntirdi. Yana qayerda ishlayotganini qayta-qayta ta'kidladi. Opasi shoshib turibman, nasib qilsa bir kun kelarman dedi-yu, kelmadi. Uyga ham kelmadi, ishxonaga ham bormadi. Baxtiyor bir kun kelib qarindoshlarini surishtirib qolishini o'ylab, Sabohat Qodirova opasi, ota-onasi haqida gapirib berdi. Xushyor o'g'il hech narsa surishtirmadi. Aftidan surishtirish onasiga og'irlik qilishini tushundi. Faqat bir marta ehtiyotsizlik qilib: – Oyi, qarindoshlarimiz yo'qmi bizani? Ertalabki to'y oshi juda zo'r bo'ladi-da, – deb qoldi. Sabohat Qodirova ichidan bir zil ketdi-yu, kulib qo'ya qoldi. Ammo o'g'lining orzusini unutmadi. Professorlik unvoni berilganini bahona qilib (boshqa o'shanda sabab topilmadi) mahallaga osh berdi. Ishxonasidagilar, o'g'lining domlalari, o'rtoqlarini chaqirdi. Baxtiyor to'n kiyib, qiyiq bog'lab eshikda mehmonlarni kutdi. Shirin, yaxshi bir to'ydek yig'in bo'ldi o'shanda. Bir narsagina Sabohat Qodirovaning ko'nglini jindek xira qildi. Unda onasi hayot edi. Mashinalik shogirdlaridan birini Sijjakka yubordi. Shogirdi shaxsan oyisi, dadasiga uchrab taklif qilib kelgani aniq. Hatto besh-o'n kishi bo'lib boringlar ham dedi. Ammo hech kim kelmadi. Dilida o'zini aybsiz hisoblasa ham Sabohat Qodirova ular bilan yarashib ketishni istagan va o'zi birinchi bo'lib – har holda yosh, keyin farzand – shunga harakat

qilgan edi. Ammo uni kechirishmadi. Shundan bo'lsa kerak, Olimjon Komilovga bo'lgan nafrati, g'azabi yana-da zo'raydi, o'g'liga dadasi halok bo'lib ketgan, deb aytganiga yana bir bor qanoat hosil qildi.

...Osma soat yettiga bong urganida odati bo'yicha o'rnidan turib ketdi. Baxtiyor hovlining gir aylana asfalt yotqizilgan yo'lkasida chopib yurardi. Sabohat Qodirova sevinib ketdi. Yo'q, u hech qanday yetimlikni, uni xo'rlaganlar, undan voz kechganlarni eslamaydi, hech kimdan xafa bo'lmaydi. Uning baxti, qoni va joni o'g'li bor! Shu unga kifoya! Shu bilan taqdiridan mingdan-ming rozi. Ammo baribir ko'nglining bir chekkasi g'ash edi. Bu g'ashlik kecha, operatsiyadan keyin qo'l yuvaturib birdan paydo bo'lib qolgan xavfning oqibati edi. U Olimjon Komilovga achindi, ovozsiz qolganiga, kasbini o'zgartirishi lozimligiga achindi-da, cho'chib ketdi. Go'yo siri fosh bo'lgandek, o'g'li otasi kimligini bilib qolgandek bo'lib ketdi. Albatta bunday bo'lishiga asos yo'q edi. Baxtiyor unga ishonadi. Otasining halok bo'lganiga shubhasi yo'q. Sabohat Qodirova baribir xavotirga tushdi. Olimjon Komilov haqida o'ylarkan, u sabab boshidan o'tgan hodisalarni eslagani, kechasi bilan uxlamay chiqqani shundan edi. U butun vujudi bilan Baxtiyor otasi Olimjon Komilov ekanini bilmasligini, bunga ishonmasligini istardi. Shu paytgacha unga ota ham, ona ham o'zi bo'ldi, shunday bo'lib qolishi kerak. Iflos, pul uchun san'atkor, odam nomiga isnod bemazagarchiliklarga tayyor odam, odam emas, bir maxluq u kishi o'g'liga ota bo'lishi mumkin emas. Qaysi bir yili hamkasblaridan biri uni uyiga taklif qildi. «Faqat xotinlar bo'ladi, ma'qul bo'lib qolsa siz ham bizga qo'shilasiz» – dedi. Bordi. Chindan ham yig'ilganlar ayollar edi. Oyda bir shunday, navbatmanavbat qizlar bazmiga kelishar ekan. Haddan tashqari

shang'illab, uyat so'zlarni ishlatib gaplashishgani uchunmi, erlari, bola-chaqalari bo'laturib, shunday hamkasbining iborasicha o'zlarigina «yozilib» o'tirganlari uchunmi, yig'in yoqmasdi. Bu ham mayli. Zamon og'ir, tashvish ko'p. Ozgina asablarni shu yo'l bilan tuzatib olishsa olishar. Ammo ularning chaqirilgan san'atkorlar bilan qilgan qiliqlari Sabohat Qodirovaga yoqmasdi, ko'nglini aynitdi. Kayflari oshib qolgan ayollar oyoqlarining panjalariga ellik, yuz so'mlik pul qistirib ashulachiga tutishdi. Cho'kkalab, shu pullarni tishlab oldi.

Qovurilayotgan yog'liq xamir va yog' hidi endi dimog'iga urilib Baxtiyor o'choq boshiga keldi. Sabohat Qodirova ona-bola yaxshi ko'rishadigan taomlari – qatlama qilayotgan edi. Chidamasdan bittasini sindirib, og'ziga soldi.

– Nega chaqirishibdi, oyi? Sizni kutib o'tirib uxlab qolibman.

– Og'ir operatsiya bo'ldi. Bir ashulachining ovoz yo'llarini olib tashlashga to'g'ri keldi.

– Kim ekan? Taniymanmi?

– Olimjon Komilov...

– Attang!.. Bir paytlar uni juda dovrug'i chiqqan edi, deyishadi. Manda bitta kassetasi ham bor.

– Hozir-chi? – tasmollab so'radi Sabohat Qodirova.

– Hozir ko'pchilik eslamaydi. Ashula aytmay ham qo'ygan edi. Betob deyishardi. Oyi, boshqa iloji yo'qmidi? Nima qilgan ekan o'zi?

– Ovoz kasali ko'pincha shamollashdan boshlanadi. Isiq-sovuqdan. Ovozni ayamaslikdan. Kasal ashulachiligiga qaramaydi, o'g'lim.

Baxtiyor o'ylanib qoldi. Sabohat Qodirova buni o'zicha tushundi. – Bu kasal faqat ashulachilarda emas, hammadada bo'lishi mumkin. – Olimjon akani filarmoni-

yadagilar yaxshi ko'rishmaydi. Ovozdan qolib bitta ansambl qilib beringlar, deb kelganida berishmagan. Ancha-muncha dimog'dor bo'lgan deyishadi. Hatto filarmoniya rahbarlarini ham mensimas ekan. Aftidan bu gaplarni Baxtiyor Olimjon Komilovni yomonlash uchun emas, o'ziga bir saboq uchun aytdi. Sabohat Qodirova uning to'satdan jiddiylashib qolgan nigohidan buni tushundi va ancha tinchidi. Yo'q, yoshligida tashlab ketgan otasini u hech kimga, ayniqsa Olimjon Komilovlarga o'xshaganlarga almashtirmaydi, hech qanday g'iybat gapga ishonmaydi. Nonushta payti u o'g'lidan bugungi konsertini so'radi.

– Mayli, bo'laqolsin shu konsert. Saroy direktori va'da berib yuborgan ekan, – Baxtiyor onasiga iltimos nazari bilan qaradi, – siz bormang, xo'pmi? Asosan yoshlar ekan bugun. Ba'zi aytadigan narsalarim sizga yoqmaydi.

– Nega? – hayron bo'ldi Sabohat Qodirova.

– Yengilroq, nima desam ekan, sizning nazaringizda bachkanaroq bo'ladi.

– Bachkana narsa aytma.

Baxtiyor jilmaydi. – Shu kungi yoshlar talabiniyam o'ylamasa bo'lmaydi, oyi. Ular ham hali haqiqiy san'at nimaligini bilishmaydi. Kun bo'yi faqat pul dardida yurgan odamga sho'x o'ynoqi, oyoq-qo'llarning chigilini yozadigan narsalar kerak. Uch-to'rt yil o'tsin, ozgina bellarini baquvvat qilib olishsin, ana o'shanda ular ham sof san'atni istab qolishadi.

– Eshitisharmikan? – so'radi ishonqiramay Sabohat Qodirova.

– Nahorgi oshlarda eshitishadi-ku? Oshda, oyi, asosan klassika ijro etiladi. Bironta odam to'polon qilganini bilmayman. Baxtiyor haq edi. O'g'li shunga e'tibor bergani-dan Sabohat Qodirova xursand bo'ldi. – Mayli, unda bor-

mayman. Nima ovqat qilib qo'yay? – Nimani ko'nglingiz tusasa, shuni... Ko'cha tomon derazasi taqilladi. Sabohat Qodirova o'rnidan turdi. Institut mashinasi kelgan edi.

Klinikada o'z kabinetida Sabohat Qodirova bo'lim boshlig'ining axborotini eshitdi.

– Komilovga nima berildi?

– Faqat bulyon. Boshqa hech narsa yo'q ekan. Endi so'raymiz.

– Meva suvlaridan ko'proq buyuring. Keyin aytib qo'ying, hamshiralar hushyor bo'lishsin, ovqat naychalari burnidan chiqib ketmasin.

– Xo'p bo'ladi. O'zim qarab turaman. Sabohat Qodirova, xotinlari sizni kutib turibdi. Kirmoqchi.

– Mayli. O'zingizda bo'lib turing. Komilovni birga ko'ramiz. Bo'lim boshlig'i chiqib ketdi. Eshik og'zida yasangan yosh bir ayol paydo bo'ldi.

– Assalomu alaykum!

– Keling! – taklif qildi Sabohat Qodirova uning kimligini fahmlab.

– Man Olimjon akani xotinlari bo'laman. Kecha sizga telefon qiluvdim.

– Keling, o'tiring.

– Rahmat, – ayol uyalinqirab kursining chetiga omonatgina o'tirdi.

– Eshitaman? – Sabohat Qodirova unga qaradi.

– Siz albatta bilmaysiz. Sizzi men eshitganman. Manam qoratoshlikman. O'shatta hech kim tuzatmagan odamlarni tuzatvorgansiz. Olimjon aka ovozdand qolganlarida sizni ko'p gapirdim. Uch yilcha oldin rozi bo'ldila. Keldik. Shundoq ko'cha eshigizni ochdilar-u, qochdilar. Ha, desam, eskichilik opa, xotin kishiga ko'rsatmiyman, dedilar. Mana baribir sizga keldilar. «Demak meni biladi, – xayolidan o'tkazdi Sabohat Qodirova ayolni eshitarkan. –

chirsa ham, kechirmasa ham uni taniganligini bildiradi. U buni mutlaqo istamasdi. Birdan kutilmagan, ammo uning nazarida odil bir fikr miyasiga urildi. U xatni ikki buklab bemorning qo'liga qistirdi-da, jilmaydi.

– Odam odamga o'xshaydi, – dedi baland ovozda. – Siz meni bilmaysiz. Kim bilandir adashtirdingiz. Tezroq sog'ayib keting. Dahlizga chiqqanda bo'lim boshlig'iga tayinladi:

– Yolg'iz qolmasin. Hamshira doim oldida bo'lsin.

– Xavotir olmang, – va'da qildi bo'lim boshlig'i.

Hamma palatalarni aylanib, o'z kabinetiga kirganda, telefon jiringladi.

– Oyi, bu menman, – dedi Baxtiyor trubkani olganda.

– Tinchlikmi? – xavotirlanib so'radi Sabohat Qodirova.

– Tinchlik. Oyi, ertalab noto'g'ri gapirdim. Kim nima istasa shuni aytishim kerak emas. Har qanday joyda, har qanday sharoitda yaxshi narsa aytishim kerak. Siz haqsiz. Vaqtingiz bo'lsa keling.

– Xo'p, – jilmaydi dili yorishib Sabohat Qodirova.

– Habibni yuboraman. Olib keladi. Sabohat Qodirova esladi: Habib – kechagi ma'mur yigit edi.

– Ovqatga nima qilay? Ertalab aytmading.

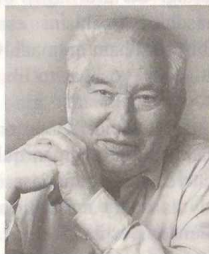
– Osh-da!..

– Kecha yeding-ku?

– Picha olataroq bo'lib qoldi. O'zingiz qilib bering. Konsertdan birga qaytamiz. Xo'pmi, oyi?

– Xo'p, – dedi Sabohat Qodirova va ancha vaqt uzilgan telefon trubkasining kalta-kalta ovoziga quloq solib turdi. U o'zida yo'q xursand edi.

1993-yil

CHINGIZ AYTMATOV

ning pochalariga tiqdi-yu, suvning sovuqligidan ko'karib ketgan badanining ho'li bilan ko'chma do'konning kelayotganini birinchi bo'lib yetkazish uchun so'qmoqdan uylar tomon chopib ketdi.

Bola butalar ustidan hatlab, sakrab o'tish qiyin bo'lgan xarsang toshlarni yonlab o'tib, na o'siq o'tlar, na xarsang toshlar oldida, bular shunchaki narsalar emasligini bilsada, bir daqiqa ham to'xtamay chopib borardi. Ular ranjib qolishi, hatto chalib yiqitishi ham mumkin edi. «Mashinamagazin keldi. Men keyin kelaman», – yo'l-yo'lakay u «cho'kib yotgan tuya»ga gap qotdi. U bag'rini yerga berib yotgan sarg'ish bukri toshni shunday deb atardi. Odatda bola o'z «tuya»sining yonidan o'tganda uning o'rkachini silamasdan o'tmasdi. Xuddi bobosi dumi cho'ltoq axta otini shapatilagani kabi, u ham ishning ko'zini biladigan kishilar singari o'z «tuya»sining yonidan o'tib borayotib naridan-beri, sen sabir qilib turasan endi, mening ishim chiqib qoldi, deb uni shapatilab qo'yardi. Uning xarsang toshida «egar» ham tayyor edi. Yarmi oq, yarmi qora bu chavkar toshdagi egarchada xuddi otda o'tirgandek o'tirgan bo'lardi. Yana «bo'ri» degan tosh bor – bo'riga juda o'xshash qo'ng'ir, oq oralagan, yoldor va cho'ng peshonali. Bola uning oldiga pisib emaklab borardi-da, mo'ljalga olardi. Lekin eng sevimli tosh, bu suv yuvib ketgan qirg'oqdagi kattakon xarsang «tank» edi. Qarab tursang «tank» qirg'oqdan otilib chiqadi-yu, daryoni shovqin-suronga solib, to'lqinlantirib, ko'piklantirib yurib ketadigandek. Tanklar kinolarda axir shunday yuradiku, qirg'oqdan suvga otiladi ketdi! Bola kinolarni kam ko'rgan, shuning uchun ham ko'rganlari yodida qattiq o'rnashib qolgan. Bobosi ba'zan uni kino ko'rsatgani tog' ortidagi – qo'shni daradagi xo'jalikning naslchilik fermasiga olib borardi. Shu sababli ham qirg'oqda dar-

yuni har qachon kesib o'tishga shay turgan «tank» paydo bo'ladi. Yana boshqa – «yaxshi» va «yomon» toshlar, hatto «ayyor» va «ovsar»lari ham bor.

O'tlar orasida ham – «sevimli», «botir», «hurkak» va «yovuz» hamda boshqa har xillari mavjud edi. Chaqirtikan, masalan, – eng birinchi dushman. Bola u bilan kuniga o'n martalab jang qilgan, chopib tashlagan. Lekin bu jangning oxiri ko'rinmasdi – chaqirtikan hadeb o'saverar va ko'payaverardi. Mana, daladagi pechak gullar, to'g'ri, ular ham yovvoyi, shunga qaramay bular eng aqlli va quvnoq gullardir. Ular ertalab quyoshni hammadan ortiq yayrab qarshi oladi. Boshqa o'tlarga – tong nima, tun nima, baribir. Pechakgullar esa, kun ilishi bilan oq ko'z ochadi, kulib boqadi. Oldin bir ko'zini, keyin ikkinchisini ochadi, shundan so'ng bag'ridagi barcha gullar birin-ketin ochila boshlaydi. Oq, och ko'k, binafsha va yana har xil rangda... Agar ularning oldida sukut saqlab o'tirsang, go'yo bu gullar uyqudan uyg'onib, allanimalar haqida shivirlashayotgandek tuyuladi. Chumolilar ham buni sezadi. Ular ertalabdan pechakgullar huzuriga chopib, quyosh nurlaridan ko'zlarini qisib, gullarning o'zaro nimalar haqidadir shivirlashayotganiga quloq soladi. Balki, ko'rgan tushlarini so'zlashayotgandir?

Kunduzlari, odatda tush vaqtiga borib bola serpoya shiroljinlar g'uj bo'lib o'sgan tomonga jo'nashni yaxshi ko'rardi. Shiroljin baland bo'yli, gulsiz, lekin xushbo'y hidli bo'ladi. Ular yon-veriga boshqa o'simlikni yo'latmay to'da-to'da bo'lib, alohida o'sadi. Shiroljin – sadoqatli do'stdir. Ayniqsa, biror ko'ngilsizlik yuz berib pinhona yig'laging kelganda shiroljin ostidan yaxshi panoh topish mumkin. Ular o'rmon yoqasidagi qarag'ayzorlar singari yoqimli hid taratib turadi. Shiroljinlar quchog'i qaynoq va sokin. Eng muhimi – ular osmonni to'sib qo'ymaydi.

Chalqancha yot-da, osmonni tomosha qilaver. Avval ko'z yoshlari orasidan hech nimani ajrata olmaysan. Keyinchalik esa, bulutlar suzib ketadi va sen o'ylayotgan narsalar osmonda, ko'z oldingda aniq namoyon bo'la boshlaydi. Bulutlar yaxshi biladi: ko'ngling ancha noxush, qayoqlargadir jo'nab qolging yoki uchib ketging keladi, toki seni topolmay oh-voh qilishsin: «Eh bolagina, bedarak ketdi-ya, endi uni qayerdan topamiz», deb kuyib yurishsin. Bunday bo'lmasligi uchun – sen yo'qolib qolmasliging va jimgina yotib, bulutlardan zavqlanishing uchun sen nimani istasang bulutlar o'shanga aylanib qoladi. O'sha birgina bulutning o'zidan turli-tuman shakllar yuzaga kela boshlaydi. Faqat bulutlar qanday shaklga kirayotganini ko'rib bilsang bas.

Shiroljinlar tagi jimjit, ular osmonni to'smaydi. Shiroljinlar mana shunaqa iliq qarag'ayzor hidini ufuradi.

U o'tlar to'g'risida ko'p narsa bilardi. Suv bosadigan pichanzordagi kumushrang supurgi o'tlarga rahmi kelardi, juda g'alati-da bu supurgi o'tlar, havoyi juda. Ularning ipakdek mayin popuklari shamolsiz yasholmaydi. Shamolni kutgani-kutgan, shamol qayoqqa essa, o'sha yoqqa egilib, xuddi komandaga bo'ysungandek, yoppasiga salom beradi. Agar yomg'ir quyib bersa yoki momaqaldiroq boshlanib qolsa bormi, giyohlar qayerga bosh suqishini bilmay qoladi. To'lg'anadi, tiz cho'kadi, yer bag'irlab qoladi. Oyoqlari bo'lganda-yu, ehtimol, ko'z yetgan joygacha qochib qolisharmidi... Yo'q, ular o'zlarini mug'ambirlikka solyapti. Momaqaldiroq tinsin-a, havoyi supurgi o'tlar yana shamolning hukmida – shamol qayoqqa essa ular ham o'sha yoqqa egila boshlaydi.

Bola yolg'iz, jo'ralarsiz mana shu sodda – bayov narsalar qurshovida yashardi, ko'chma do'kongina hamma narsani unutishga, ko'ringanda chopishga majbur qila

olardi. Shuning uchun ko'chma do'konni ko'rgan zahoti hamma narsani unutib, o'zini o'sha tomonga otardi. Nimasini aytasan, ko'chma do'kon – bu senga allaqanday tosh yoki o'tlar emas. Unda kishining jonidan bo'lak hamma narsa bor!

Bola uyiga yetib kelganida ko'chma do'kon ham orqa tomondan hovliga yaqinlashib qolgan edi. O'rmon xo'jaligi qorovulxonasiga qarashli bu uylar daryoga qarab solingan. Hovlilar qiyalab qirg'oqqa tutashar, daryoning narigi qirg'og'ida esa o'rmon suv yuvgan jar chetidan boshlanib, toqqa qarab ko'tarilib ketar edi. Shuning uchun ham o'rmon xo'jaligiga qarashli qorovulxonaga yo'l uylarning orqa tomonidan aylanib kelardi. Bola o'z vaqtida yetib kelmaganida ko'chma do'kon kelganini hech kim bilmay qolardi.

Bu payt erkaklardan hech kim yo'q, hammalari ertalaboq tarqab ketishgan, ayollar uy ishlari bilan mashg'ul edi. Bola ochiq turgan eshiklarning oldidan quloqni qomatga keltirib qichqirib o'tdi:

– Keldi! Mashina-magazin keldi!

Ayollar tipirchilab qolishdi. Yashirib qo'ygan pullarini topish uchun yugurib qolishdi, uylaridan otilib chiqqanlaricha bir-birlaridan o'zib ketishdi. Mashina oldiga chopishdi, hatto buvisi uni maqtab qo'ydi:

– Ko'zi o'tkir-da, bizning bolaning!

Bola ko'chma do'konni o'zi boshlab kelganday boshi osmonga yetgan edi. Bu xushxabarni ularga u yetkazgani, birga hovlidan chopib chiqqani, eshigi ochiq turgan ko'chma do'kon oldida ular bilan tiqilishib turganidan xursand edi. Lekin ayollar bu yerda uni tez unutib qo'yishdi. Unga qarashga vaqt bormidi? Ming xil mol – ko'z qamashadi. Ayollar bor-yo'g'i uch kishi: buvisi, bu yerning eng katta-kon kishisi – o'rmon qorovuli O'razqulning xotini Bo'key

– Demak, pullaring tushib qolibdi-da. Chopgan joylaringni qidir. Topasan.

Ular jim qolishdi.

– Kimning bolasisan?– yana so‘roqqa tuta boshladi sotuvchi. – Mo‘min cholnimi, a?

Bola bosh irg‘ab javob qildi.

– Nabirasi bo‘lasanmi?

– Ha, – bola yana bosh silkidi.

– Onang qayoqda?

Bola hech nima demadi. Uning bu haqda gapirgisi kelmasdi.

– Onang o‘zi haqida hech xabar bermaydimi? O‘zing bilmaysanmi?

– Bilmayman.

– Otangni-chi? Uni ham bilmaysanmi?

Bola jim qoldi.

– E, og‘ayni, qanaqasan o‘zing, hech nimani bilmaysan, – hazilomuz o‘pka qildi sotuvchi. – Ha, mayli, agar shunday bo‘lsa... Ushla. – U bir siqim konfet uzatdi. – Sog‘ bo‘l.

Bola iymanib turardi.

– Ol, ol. Meni yo‘ldan qo‘yma. Ketishim kerak. Bola konfetlarini cho‘ntakka solib, ko‘chma do‘konni yo‘lga kuzatib qo‘yish uchun mashina orqasidan chopishga shaylandi. U o‘ta baroq, tanbal ko‘ppagi Baltekni yoniga chaqirib oldi. O‘razqul hamisha uni otib tashlayman, deb do‘q qilib yuradi: bunday ko‘ppakni boqishning nima keragi bor. Bobosi har doim avval bironta ovcharka topish kerak, Baltekni esa biror joyga eltib tashlash lozim, deb sabr qilishni so‘raydi. Baltekning qornidan bo‘lak tashvishi yo‘q. To‘ysa – uxlar, och bo‘lsa, o‘zinikimi, begonami, farq qilmay, duch kelgan kishiga tama bilan suykalanar edi.

Mana shunaqa ko'ppak edi Baltek. Ba'zida zerikanidan mashina orqasidan chopib qolardi. To'g'ri, uzoqqa bormasdi. Jinday, chogach, orqasiga qaytardi. Dardisar it. Lekin baribir, it bilan chopish yolg'iz chopishdan yuz marta ma'qul. Har nima bo'lmasin, it-da.

Bola, sotuvchi ko'rmasin deb, sekingina Baltekka bitta konfet tashladi. «Bilib qo'y, – ko'ppakni ogohlantirib qo'ydi u, – uzoq chopamiz». Baltek unga osilib, dumini likillatardi: yana umidvor edi. Lekin bolaning boshqa konfet tashlagisi yo'q edi: axir sotuvchini xafa qilib qo'yishi mumkin, u bir siqim konfetni itga bergani yo'q-ku.

Xuddi shu mahal lop etib bobo kelib qoldi. Chol asarlari qutilari tomonga ketgandi. U yerdan uylar orqasida nimalar bo'layotgani ko'rinmasdi. Ish o'ngidan keldi, bobo ayni mahalda ko'chma do'kon ketmay turib yetib keldi. Tasodif. Aks holda nabiraga portfel nasib qilmagan bo'lardi. Shu kuni bolaga baxt kulib boqdi.

Ko'pni ko'rgan kishilar keksa Mo'minni – Mo'min chaqqon deb atashardi. Bu atrofda uni hamma tanirdi, u ham hammani bilardi. U ochiq ko'ngilligi, hatto sal-pal biladigan odamiga ham biron yaxshilik qilishga tayyorligi, har kimning xizmatiga hozir-u nozirliги, hammaga sadoqati va xushmuomalaligi tufayli shunday laqab olgandi. Ammo, tillani tekin tarqatishganda hech kim uchun qadri qolmaganidek, uning jonbozligining qadriga ham hech kim yetmasdi. Uning yoshidagi kishilarga qanday hurmat va izzatda bo'lishmasin, Mo'minga hech kim bunday munosabatda bo'lmasdi. U bilan betakalluf muomala qilishardi. Bug'i avlodining mashhur oqsoqollaridan birortasining ulug' ma'rakalarida – Mo'min bug'i avlodidan bo'lib, bu bilan g'oyatda faxrlanar va o'z qabiladoshlaridan birortasining ma'rakasidan qolmasdi – unga mol so'ydirishar, martabali mehmonlarni qarshi olib, otdan tushirish, choy

uzatish-u, o'tin yorib, suv keltirishgacha hamma ishni unga topshiraverishardi. Turli tarafdin son-sanoqsiz mehmonlarni kutib olish lozim bo'lgan bunday katta ma'rakalarda ozmuncha tashvish bo'ladimi? Mo'minga nima xizmat buyurilmasin, u ana-mana deguncha barini saranjom sarishta qilar, eng muhimi – boshqalardek bo'yin tovlayvermasdi. Bu tumonat mehmonlarni kutib va ovqatlantirib jo'natishi lozim bo'lgan ovul yoshlari Mo'minning bu ishlarni qanday joyiga qo'yayotganini ko'rib qoyil qolishardi:

– Mo'min chaqqon bo'lmasa, biz nima qilardik-a?

Ba'zida esa, o'z nabirasi bilan uzoqdan kelgan chol choyxonachi yigitga qarashib ketardi. Mo'minning o'rnida boshqa odam bo'lganda bu ishni haqorat deb bilardi, lekin Mo'min parvo ham qilmaydi.

Keksa Mo'min chaqqonning mehmonlarga yelib-yugurib xizmat qilishi hech kimni ajablantirmas – shuning uchun ham o'z nomi bilan Mo'min chaqqon-da. Mo'min chaqqon bo'lishiga o'zi sababchi. Agar chet odamlardan birontasi ajablanib, – hey qariya, nega xotinlarga dastyorlik qilib yuribsan, bu ovulda yosh yigitlar qurib ketganmi, – deb qolguday bo'lsa, Mo'min shundan javob qilardi:

– Marhum mening og'am edi (u bug'i avlodining hammasini o'z og'asi sanardi. Lekin boshqa mehmonlar uchun ham ular yot emas, «og'a» edi). Ularning ma'rakasida men xizmat qilmasam kim xizmat qiladi? Biz, bug'i avlodi, bosh onamiz – Shoxdor ona bug'idan tarqalganimizdan buyon ana shundaymiz. Karomatli Shoxdor ona bug'i esa, bizga tirikda ham, o'likda ham do'stlikni vasiyat qilib qoldirgan.

Mo'min chaqqon mana shunaqa odam edi!

Keksa ham, yosh ham uni «san»lab gapirar, qaltis hazil ham qilaverishardi – chol beozor-edi, u bilan hisoblashma-

sa ham bo'laverardi – chol bezabon edi. Biz hurmatini talab qilishning uddasidan chiqmagan kishini odamlar oyoq osti qilaveradi, deb bekorga aytishmagan-da. U shuning uddasidan chiqmasdi.

Uning qo'li gul edi. Duradgorlik, egarchilik qilardi, yoshligidanoq pichan g'aramlashning ustasi edi, xo'jalik uchun shunday g'aramlar yasardiki, qishda ularni buzishga ko'z qiymasdi: yomg'ir uning ustidan xuddi g'ozning patida sirg'angandek silliq tushar, qor esa tomning ikki nishabiga tushgandek tushib ketardi. Urushda mehnat frontida Magnitogorsk dagi zavodlarning g'ishtini terdi. Qaytib kelgach, qorovulxonada yog'och uy qurdi, o'rmonchilik bilan mashg'ul bo'ldi. Yordamchi ishchi bo'lib hisoblan-sa ham, aslida, o'rmonga ko'z-quloq edi, uning kuyovi O'razqulning esa umri ko'pincha mehmondorchilik bilan o'tardi. Boshliqlar bostirib keldimi, bas, O'razqul ularni darhol o'rmonga boshlar, ov uyushtirar, xullas, hamma narsaga mutasaddilik qilardi... Mollarga ham Mo'min qar-rar, asalarilar ham uning bo'ynida edi. Mo'minning butun umri, erta tongdan qora kechgacha ishda, tashvishda o'tdi, lekin hurmat talab qilishni o'rganolmadi.

Mo'minning tashqi ko'rinishi ham mo'ysafid keksalarga o'xshamasdi. Sipogarchiligi ham, jiddiyiligi, badjahlligi ham yo'q. Oq ko'ngil edi u. Uning qadr top-maydigan bu insoniy xususiyatini bir qarashdayoq payqab olsa bo'lardi. Bunday qismat hamisha unga: «Oq ko'ngil bo'lma, yovuz bo'l! Mana, senga oqibat! Yovuz bo'l!» deb ta'kidlab kelsa ham, u o'z xushfe'lligini tashlamay-di. Uning yuzlari kulimsirab turar, ajinlari qat-qat edi. Ko'zlari esa har doim: «Nima istaysan? Biror og'iringni yengil qilaymi? Men tayyorman, faqat aytsang bas, nima-ga muhtojсан? – degandek mo'ltirab turardi.

Burni ham yumshoq, o'rdaknikiday yalpoq, bami-soli kemirchagi yo'qday. Bo'yi ham ko'p baland emas, o'smirlarday chaqqongina chol. Soqol nima degan gap – shu ham nasib qilmagandi. Qip-qizil ko'sa. Yaydoq iyagida ikki-uchtagina sariq tuk bor, xolos. Bor-yo'q soqol shu.

Bot-bot yo'lda basavlat cholga duch kelasan-u soqoli ko'ksiga tushgan, keng-mo'l po'stinining yoqasiga serbar barra qoplangan, boshida qimmatbaho telpak, ostida egarlari kumushdan arg'umoq – bir qarasang donishmand, bir qarasang payg'ambar, bunday kishiga ta'zim qilgani hech tortinmaysan, bunday kishi hamma joyda izzatda! Mo'min esa, faqat Mo'min chaqqon bo'lib tug'ilgan. Ehtimol, uning yolg'iz ustunligi shunda ediki, u qanday o'tirdim, bilib gapirdimmi, qanday javob qildim, qanday kulimsiradim deb tashvishlanmas, birovlarning oldida obro'si to'kilishidan cho'chimasdi. Mo'min mana shu ma'noda, o'zi sezmaganda holda, kamdan-kam uchraydigan baxtli odam edi. Ko'p odamlarni kasallik emas, o'z nazdida o'zini o'zligidan kattaroq qo'yishdek xudbinlik, alamzadalik balosi kemirib ado qiladi. (Dono, boobro', xushro'y, buning ustiga qattiqqo'l, adolatli va jasur degan nom chiqarishni kim istamaydi?..)

Mo'min esa, bunday emasdi. U afandi fe'l edi va unga afandiga muomala qilgandek muomala qilishardi.

Faqat bir narsa Mo'minni qattiq xafa qilishi mumkin edi: birontasining ma'rakasini o'tkazish uchun qarindoshlar to'planadigan kengashga uni chaqirishni unutib qo'yishsa... U qattiq ranjir va buni unutolmay azob chekardi, gap – uni chetlab o'tganlarida emas, u kengashda baribir hech nimani hal qilmas, faqat qatnashardi, xolos. Buning boisi qadimiy urf-odatning poymol bo'lgani edi.

Mo'minning o'z tashvishlari bor, u bularning azobini tortardi, oqshomlarni ko'z-yoshi bilan o'tkazardi.

Hegonalar bundan deyarli xabarsiz. Yaqin kishilari esa, bilishardi.

Mo'min nabirasini ko'chma do'kon oldida ko'rgandayoq uning nimadandir xafa ekanligini darhol fahmladi. Sotuvchi musofir bo'lgani uchun chol dastlab u bilan so'rashdi. Egardan tezgina sakrab tushib, darhol ikki qo'lini sotuvchiga uzatdi:

– Assalomu alaykum, katta savdogar! – dedi u yarim hazil, yarim chin. – Karvoning omon-eson yetib keldimi, savdo-sotig'ing yaxshi bo'lyaptimi? – Mo'min ochiq ko'ngillik bilan sotuvchining qo'llarini silkitdi. – Qancha suvlar oqib o'tdi ko'rishmaganimizdan beri. Xush ko'rdik!

Sotuvchi uning so'zlari va ko'rimsiz kiyim-boshi ustidan takabburona kulib qo'ydi – o'sha-o'sha beso'naqay kirza etik, kampir tikkan bo'z ishton, titilib ketgan kamzul, yomg'ir va oftobda sarg'ayib ketgan kigiz qalpoq. Sotuvchi Mo'minga javob qildi:

– Karvon but. Faqat shunisi chatoqki, savdogar bu yoqqa kelganda, dumingizni tutqazmaysiz, o'rmonga, qirga qochasiz. Xotinlaringizga bir tiyinni o'n joyidan tugib saqlab qo'yishni tayinlaysiz. Bu yerda molni uyub tashlasang ham biron kishi bir tiyin chiqargisi kelmaydi.

– Aybga qo'shma, qadrdon, – xijolatomuz kechirim so'radi Mo'min. – Sening kelishingni bilganimizda, ketmasdik. Pulni aytadigan bo'lsang, yo'qni yo'ndirib bo'lmaydi. Mana kuzda kartoshkalarni sotamiz...

– Gapir-a, – uning so'zini bo'ldi sotuvchi. – Siz qurumsoq boylarni yaxshi bilaman. Tog'da yashaysiz, yer, pichan istaganingcha. Chor atrofing o'rmon – uch kunda aylanib chiqolmaysan. Moling bormi? Asalaring bormi? Hammasi bor. Bir tiyin ustida esa azon aytasan. Mana, xarid qil, shoyi ko'rpa, tikuv mashinasidan bitta qoldi...

– Xudo haqqi, bunaqa pul yo‘q menda,– o‘zini oqladi Mo‘min.

– Shu gaplarimga ishonadi deb o‘ylaysanmi? Qurumsoc chol, pul yig‘asan. Xo‘sh, qayerga olib ketasan?

– Xudo haqqi, yo‘q. Shoxdor ona bug‘i haqqiga qasam ichaman!

– Hay, mayli, chiy baxmal ol, yangi shim tikdirib olasan.

– Olgan bo‘lardim, Shoxdor ona bug‘i haqqi!

– E-e, sen bilan tortishib o‘tirishdan foyda yo‘q, – sotuvchi qo‘l siltadi.– Bekor kelibman. O‘razqul qayoqda?

– Ertalab barvaqt Oqsoyga ketgandi. Cho‘ponlarda ishi bor...

– Mehmondorchilikda yurgan chiqar,– o‘zicha tushungan bo‘ldi sotuvchi.

Noqulay jimlik cho‘kdi.

– Sen xafa bo‘lmagin, chirog‘im,– yana gap boshladi Mo‘min. – Kuzda, xudo xohlasa, kartoshkani sotamiz...

– Kuzgacha uzoq.

– Bunday bo‘lsa, kechirgin. Xudo xayringni bersin, uyga kir, choy ichib ketasan.

– Choy ichgani kelganim yo‘q, – rad etdi sotuvchi.

U furgonning eshikchasini yopib turib, cholning yonida ko‘ppagingning qulog‘idan ushlab mashina orqasidan chopishga shay bo‘lib turgan bolaga ko‘zi tushdi-da, dedi:

– Hech bo‘lmasa portfel olgin. Bola hademay maktabga borar, albatta? Yoshi nechada?

Mo‘minga bu maslahat ma‘qul tushdi: hafsalasi pir bo‘lgan sotuvchidan nimadir xarid qilishi shart edi, qolaversa, nabirasiga chindan ham portfel kerak, bu yil kuzda maktabga boradi.

– To‘g‘ri aytasan,– bezovtalanib qoldi Mo‘min, – mening xayolimda ham yo‘q edi. Bo‘lmasa-chi, yetti-sakkizga chiqdi. Qani, bu yoqqa kel,– nabirasini chaqirdi u.

Bobo cho'ntagini kovlashtirib, yashirib yurgan besh so'mlikni chiqardi. Ko'pdan beri yonida yurgan bo'lsa kerak, g'ijimlanib ketibdi.

– Ushla, shalpang quloq,– sotuvchi bolaga ayyorona ko'z qisib portfelni uzatdi.– Endi o'qishni qotirgin. Xat-savodingni chiqarmasang, bobong bilan mana shu tog'larda abadiy qolib ketasan.

– O'qiydi! Uning zehni o'tkir,– qaytimni sanarkan, javob qildi Mo'min. Keyin yangi portfelni avaylab ushlab turgan nabirasiga ko'z yugurtirdi-da, uni bag'riga bosdi. – Mana, yaxshi bo'ldi. Kuzda maktabga borasan, – deb qo'ydi sekingina.

Bobosi qadoq qo'lini bolaning boshiga mayingina qo'ydi. Shu dam bolaning tomog'iga nimadir tiqilgan-day bo'ldi va qotma bobosi kiyimlarining o'ziga tanish hidi dimog'iga urildi. Undan quruq pichan va mehnatkash kishining ter hidi kelardi. Sadoqatli, ishonchli, mo'tabar kishi u. Ehtimol, yer yuzida bolani jon-dilidan yaxshi ko'radigan, aqllilik balosiga uchragan kishi – Mo'min chaqqon deb atalgan bu chol shunday sodda, afandi fe'l edi... Xo'p, nimasi yomon buni? Har nima bo'lmasin, o'z bobong bo'lgani yaxshi.

Cheksiz quvonchga to'lishini bola xayoliga ham keltirmagandi. Shu paytgacha maktab haqida o'ylab ko'rmagandi. Shu paytgacha faqat bobosi bilan bug'i avlodidan mashhur keksalarning ma'rakasiga borganida – tog'lar ortidagi Issiqko'lda qishloqlaridan maktabga qatnagan bolalarni ko'rgandi.

Bola shu ondan boshlab portfeldan ayrilmay qoldi. Shodligidan terisiga sig'may maqtanib qorovulxonaning butun hovlisini aylanib chiqdi. Avval buvisiga ko'rsatdi. Mana, bobom olib berdi! Keyin Bo'key xolasiga ko'rsatdi. U ham portfelni ko'rib xursand bo'ldi va bolani maqtab qo'ydi.

Bo'key xolaning xushnud damlari kamdan-kam bo'lardi. Ko'pincha g'amgin va tajang yurar, jiyaniga e'tibor ham qilmasdi. Bunga vaqti ham bo'lmasdi. Uning o'z dardi bor. Buvisi, farzandi bo'lganda butunlay o'zgacha yurardi, derdi. Eri, O'razqul ham, Mo'min bobo ham hozirgiday emas, balki boshqacha odam qiyofasida yurgan bo'lardi. Uning ikkita qizi Bo'key xola va bolaning onasi – bo'lsa-da, baribir, cholga og'ir edi; o'z bolang bo'lmasa – bir balo, bolangda bola bo'lmasa – ming balo. Buvisi shunday deb zorlanadi. Kim bilsin...

Bola Bo'key xolasidan so'ng olgan narsasini ko'rsatish uchun yoshgina Guljamol bilan uning qizchasi oldiga yugurdi. Bu yerdan esa pichan o'rayotgan Seydahmad oldiga tushib ketdi. Jigar rang «tuya» oldidan chopib o'tarkan, uning o'rkachlariga urib qo'yishga ham vaqti bo'lmadi, «egar» yonidan, «bo'ri» va «tank» yonidan o'tib, keyin qirg'oq bo'ylab yugurib borardi. Yopishqoq butazor orasidagi so'qmoq yo'ldan chopib o'tdi. So'ngra esa o'tloqdagi uzun yo'lakdan Seydahmadning oldigacha chopqillab keldi.

Bugun bu yerda Seydahmadning yolg'iz o'zi edi. Bobo allaqachon o'zining tegishini, bir yo'la O'razqulning ham tegishini o'rib qo'ygandi. Pichanni ham allaqachon tashib bo'lishdi – buvisi bilan Bo'key xola tashib turdi, bobosi bosaverdi, u esa bobosiga yordamlashdi. Molxonaning oldiga ikkita g'aram uyishdi. Bobosi ularni shunday ixcham bosdiki, bir tomchi yomg'ir ham o'tmasdi. G'aramlar xuddi taroq bilan tarab qo'yilgandek silliq edi. Har yili shu. O'razqul pichanga qo'lini urmaydi, hammasi qaynotasining bo'ynida – har holda u amaldor. – Istasam, – deydi u, – senlarni bir zunda ishdan haydab yuboraman. – U bobo bilan Seydahmadga shunday do'q qilardi. Bu ham mastlikning kasofati. Boboni haydab bo'pti. Unda kim

ishlaydi? Bobosiz ishlab ko'rsinchi! O'rmonda ish oshib-toshib yotibdi, ayniqsa, kuzda. Bobom aytadiki, o'rmon qo'y suruvi emas, tarqalib ketmaydi, lekin tashvish undan oz emas. Shunga ko'ra o't tushsa yoki tog'dan sel quyilsa bormi – daraxt bir yoqqa sakray olmaydi, joyidan qo'zg'almaydi, turgan joyida nobud bo'laveradi. Kimki daraxtlarni asrab qololsa, o'sha haqiqiy o'rmonchi bo'la oladi. O'razqul Seydahmadni haydab bo'пти, unday yuvosh odam bormi. Hech nimaga aralashmaydi, talashib-tortishmaydi. Biroq Seydahmad har qancha yuvosh, haquvvat yigit bo'lmasin, yalqov, uyquni yaxshi ko'radi. O'rmonchilikka ham shu vajdan kelib qolgan. Bobo, bunday yigitlar sovxozda mashina quvib, traktorda yer ag'darib yurishibdi, deb kuyinadi... Seydahmad esa tomorqasidagi kartoshkani sho'raga bostirib yubordi. Guljamolning bir o'zi qo'lda bolasi bilan tomorqada ishlashiga to'g'ri keldi.

Seydahmad pichan o'rimini ham kechiktirib yubordi. Bobo hatto o'tgan kuni uni koyib berdi. «O'tgan qishda, – dedi u, – senga emas, mollarga ichim achidi. Shuning uchun pichan berdim. Agar yana men keksa cholning pichaniga ko'z tikadigan bo'lsang, hoziroq ayta qol, sen uchun ham o'rishga tayyorman».

Gap ta'sir qildi, Seydahmad bugun ertalabdan o'rimga tushib ketdi.

Orqadan kelayotgan qadam tovushini eshitib, Seydahmad qayrildi, ko'ylagining yengi bilan yuzini artdi.

– Nimaga kelyapsan? Meni chaqirishyaptimi?

– Yo'q. Portfel oldim, mana. Bobom olib berdi. Men maktabga boraman.

– Shunga shunchalik chopib keldingmi? – Seydahmad xaxolab kuldi. – Mo'min boboning esi kirarli-chiqarli bo'lib qolgan, – u barmog'ini chakkasiga bosib aylantir-

di, – sen ham shunaqa chog‘i! Qani qanaqa portfel? – u qulfchasini shiqillatib, portfelni u qo‘lidan bu qo‘liga oldi-da, kallasini liqillatgancha kulimsirab qaytarib berdi. – To‘xta,– xitob qildi u, sen qaysi maktabga ham borarding? Qayerda senga maktab tayyor turibdi?

– Qayerda bo‘lardi? Fermadagi-da.

– Jilisoyga qatnamoqchimisan? – hayratlandi Seydahmad. – Axir u yoqqa tog‘ osha besh kilometrcha yurish kerak, bundan kam emas.

– Bobom, otda olib borib kelaman, dedi.

– Har kuni u yoqqa borib, bu yoqqa kelarkanmi? Esini yebdi chol. Uning o‘zini ham o‘qitish kerak. Sen bilan bir partaga o‘tiradi, dars tugadimi – qaytaveradi.– Semdahmad Mo‘min boboni nabirasi bilan bir partada o‘tirishini ko‘z oldiga keltirib qotib-qotib kuldi.

Bola o‘yga tolib jim qoldi.

– Ha, men buni shunchaki kulgu uchun aytyapmanda!– tushuntirdi Seydahmad.

U bolaning burniga og‘ritmaygina chertib, boshidagi bobosining furajkasini tortib, qoshi ustiga bostirib qo‘ydi. Mo‘min o‘rmon mahkamasining odatdagi furajkasini kiyishga or qilardi («Nima, men biron-bir boshliqmanmi? Men o‘zimning qirg‘iz qalpog‘imni boshqa hech qanaqasiga almashmayman»). Yozda ham Mo‘minning boshida qora sidirg‘a satin bilan hoshiyalangan yo‘l-yo‘l oq qalpoq – almisoqdan qolgan eski kigiz qalpoq, qishda ham shunday daqqiyunusdan qolgan teri taqiya bo‘lardi. O‘rmon ishchilarining odatdagi yashil-furajkasini u nabirasiga berardi.

Seydahmadning yangilikni masxaraomuz qarshi olishi bolaga yoqmadi. U xo‘mrayib furajkasining soyabonini manglayi ustiga ko‘tardi va Seydahmad yana burniga chertmoqchi bo‘lganda boshini buriib g‘ijindi:

– Tegishma!

– Obbo sen-e, jahling tez ekan-ku! – miyig‘ida kuldi Seydahmad. – Ha, sen xafa bo‘lmay qo‘ya qol. Portfeling ajoyib. – Keyin uning yelkasiga qoqib qo‘ydi. – Endi tuyog‘ingni shiqillat. Hali men ancha-muncha o‘rishim kerak...

Seydahmad kaftiga tufladi-da, yana o‘rishga tushib ketdi.

Bola esa yana chopganicha o‘sha so‘qmoqdan, yana o‘sha toshlar yonidan uyga qaytdi. Toshlar bilan ovunishga hali-beri vaqti yo‘q edi. Portfel – jiddiy narsa.

Bola o‘z-o‘zi bilan so‘zlashishni yaxshi ko‘rardi. Lekin bu safar o‘ziga emas, portfeliga so‘z qotdi: «Sen uning gapiga ishonma, bobom unaqa emas. Uning sira shumligi yo‘q, shuning uchun ham undan kulishgani-kulishgan. Chunki quvlik-shumlikni bilmaydi. U biz ik-kalamizni maktabga olib borib yuradi. Sen hali maktab qayerdaligini bilmaysan-a? U unchalik uzoq emas. Men senga uning qayerda ekanligini ko‘rsataman. Biz unga Qorovultog‘dan durbinda qaraymiz. Men yana, senga oq kemani ko‘rsataman. Faqat biz avval molxonaga kirib chiqamiz. U yerga durbinimni yashirib qo‘yganman. Men unda buzoqchamni kuzatib turishim kerak, lekin men, har kuni oq kemani ko‘rishga chopaman. Buzog‘imiz katta bo‘lib qoldi, tortib ketsa to‘xtatolmaysan, sigirni emib qo‘yadigan odat chiqardi. Sigir uning onasi, sutini undan ayarmidi. Tushundingmi? Onalar hech qachon hech ni-mani ayashmaydi. Mana, Guljamol shunday deydi, uning qizchasi bor... Tezda sigirni sog‘ib bo‘lishadi, keyin biz buzoqni yaylovga haydaymiz. O‘shanda biz Qorovultoqqa chiqamiz-da, tog‘dan turib oq kemani ko‘ramiz. Men axir durbin bilan ham xuddi ana shunday gaplashaman. Endi biz uchtamiz – men, sen va durbin...»

esa daryo tomon burilib, otdan tushdi-da, jilovini tashlab o'siq o'tlarni bosib-yanchgancha pastga tushib ketdi. U chayqalib va bukilib, yuzlarini qo'llari bilan siqqanicha, boshini yelkari ichiga tortib borardi. O'razqul qirg'oq bo'yida cho'nqayib o'tirib oldi. Daryodan hovuchlab suv olib yuziga sepa boshladi.

«Balki, issiqdan boshi og'rigandir», – O'razqulning qilayotgan harakatidan shunday xulosaga keldi bola. O'razqulning yig'layotganini va hech o'pkasini bosib ololmayotganini u bilmasdi. U shuning uchun yig'ladiki, unga peshvoz chiqqan bola, uning o'g'li emas, shuning uchun yig'ladiki, portfelli bu bolaga hech bo'lmaganda bir og'iz shirin so'z aytish uchun o'zida kuch topolmadi.

II

Qorovultog' cho'qqisidan hamma yoq yaqqol ko'rinib turardi. Bola qorni bilan yotib olib durbinni ko'ziga to'g'riladi. Bu o'tkir dasht durbini edi. Qachonlardir boboga qorovulxonadagi uzoq yillik xizmatlari uchun mukofotga berishgandi. Chol durbinni olib yurishni yoqtirmasdi «O'zimning ko'zlarim undan qolishmaydi», derdi. Biroq durbin nabirasiga yoqib qoldi.

Bu safar u toqqa durbin va portfel bilan birga keldi. Boshda hamma narsa yumaloq oynachada sakrab aralashib ketaverdi, keyin birdan tiniqlik va turg'unlik kasb etdi. Mana shunisi hammasidan zavqli edi. Bola topilgan fokusni buzib qo'ymaslik uchun nafasini ichiga yutar, manzaralarni go'yo o'zi yaratayotgandek mahliyo boqardi. Keyin u nigohini boshqa nuqtaga tikdi, yana hamma narsa aralashib ketdi, tiniqlik yo'qoldi. Bola yana okulyarni aylantirishga tushdi.

Bu yerdan atrofdagi hamma narsa, hatto osmono'par yuksak qorli cho'qqilar ham ko'rinib turardi. Ular hamma tog'larning ortida, hamma tog'lardan baland, butun yer uzra yuksaklikka bo'y cho'zgandi. Qorli cho'qqilar poyidagi o'rmonzor tog'lar, pastroqdagi serbarg butazorlar yuqorida, qalin qarag'ayzorlar bilan burkangan tog'lar ham ko'rinib turadi. Kunga qaragan Kungay tog'i ham shunday edi; Kungayning pastki tomonlarida o'tdan bo'lak hech nima o'smasdi. Tog'ning ko'lga qaragan tomonida yanada pastroq tushilganda nuqul mayda toshlar ko'chmasiga duch kelinardi. Bu ko'chmalar vodiya quyilib tushgan, vodiya esa, ko'l bilan tutashib ketgandi. Bu tarafda dalalar, bog'lar, qishloqlar yastanib yotardi... Yam-yashil ekinzorlarning u yer-bu yeri sarg'ish tus olgan, o'rim payti yaqinlashyapti. Yo'llarda zig'irday ko'rinayotgan mashinalar xuddi sichqonlardek g'izillar, ular orqasidan uzun dum – chang-to'zon ko'tarilardi. Dalaning arang ko'z ilg'ab oladigan uzoq chekkasida, qumloqdan tasma tortgan qirg'oq ortida ulkan ko'l to'q samoviy rangda tovlanardi. Bu Issiqko'l. U yerda suv bilan osmon bir-biriga tutashib turardi. Undan narida hech nima yo'q. Ko'l harakatsiz, shu'lador, kimsasiz. Faqat qirg'oqqa urilayotgan to'lqinlarning oppoq ko'pigini arang ilg'ab olish mumkin.

Bola o'sha tomonga uzoq qarab turdi. «Oq kema hali ko'rinmayapti, – dedi u portfelga. – Kel, yana bir marta maktabimizga qaraylik».

Bu yerdan tog'ning ortidagi qo'shni pasttekislik ravshan ko'rinardi. Hatto durbinda uy oldidagi deraza ostida o'tirib olib, qo'lda kalava yigirayotgan kampirgacha kuzatsa bo'lardi.

Jilisoy bag'ri daraxtsiz, faqat onda-sonda qirqilmay qolgan, yakkam-dukkam qarag'aylar o'sib yotardi. Qa-

chonlardir bu yerlar o'rmonzor bo'lgan. Endi usti shifer bilan yopilgan qator molxonalar turar, katta qoramtir go'ng va somon uyumlari ko'zga tashlanardi. Bu yerda sut fermasining zotdor buzoqlarini saqlashar va boqishardi. Molxonalardan uncha uzoq bo'lmagan joyda bir parchagina qishloq – chorvadorlar posyolkasi joylashgandi. Qishloqcha tepalikdan pastga tomon cho'zilib tushgan edi. Qishloqning eng chekkasida, ko'rinishdan turar joyni eslatmaydigan kichkinagina uy turardi. To'rt yillik maktab mana shu edi. Yuqori sinflarning o'quvchilari maktab-internatga qatnashardi. Bu yerda esa kichkintoylar o'qishardi.

Bola tomog'i og'riganda bobosi bilan shu posyolkadagi feldsher huzuriga kelgandi. Endi u kulrang cherepitsa bilan yopilgan, yolg'iz trubasi qiyshayib turgan, qo'lda yasalgan taxta-lavhada: «Mektep» deb yozib qo'yilgan kichkinagina maktabga durbindan uzoq tikilib turdi. U o'qiy olmasa-da, xuddi shu so'z yozilganini faraz qildi. Durbindan hamma mayda-chuyda narsalar aniq-taniq ko'rinib turardi. Devor suvog'iga tirnab yozilgan allaqanday so'zlar va deraza romlariga yelimlab yopishtirilgan oynalar, ayvonning g'adir-budur taxtalari ko'zga chalinar-di. U qo'lda portfeli bilan bu yerga kelishni va hozir kattakon qulf osig'liq turgan anovi eshik ostonasidan qanday hatlab o'tishini tasavvur qilib ko'rdi. O'sha eshik orqasida nima bor, nima bo'ladi?

Bola maktabni tomosha qilib bo'lgach, durbinni yana ko'lga to'g'riladi. Lekin u yerda hamma narsa ilgari-gidek edi. Oq kema hali ko'ringancha yo'q. Bola teskari o'girildi-da, durbinni bir chetga qo'yib, pastga, tog' tubiga qaray boshladi. Pastda, shundoq tog'ning tagida cho'zinchoq pastqamlik bo'ylab jo'shqin serostona daryo kumushdek tovlanib oqardi. Qirg'oqdan daryo

bo'ylab yo'l ketgan va u daryo bilan birga qoya buri-
lishida ko'zdan g'oyib bo'ladi. Ro'paradagi qirg'oq jar-
lik va o'rmonzor edi. Naq tog'lar tepasidagi qorlargacha
cho'zilib ketuvchi noyob San-Tosh o'rmonzori mana shu
yerdan boshlanardi. Eng tepada qarag'aylar o'sardi. Ular
toshlar va qorlar orasida tog' tizmalarining qirrasidagi qo-
ramtir taroqlardek dikkayib turardi.

Bola uylarga, bostirmalarga, qorovulxona hovlisidagi
qurilishlarga masxaraomuz qarab chiqdi. Ular yuqoridan
kichkina va omonat ko'rinardi. Qorovulxonadan nari-
roqda, qirg'oq bo'yida u o'zining tanish toshlarini top-
di. «Tuya», «bo'ri», «egar», «tank» – hammasi joyida,
ularning hammasini birinchi marta durbinda mana shu
yerdan, Qorovultog'dan turib kuzatgan, o'shanda ularga ot
qo'ygandi-da.

Bola miyig'ida kulib o'rnidan turdi va uylar tomonga
tosh yumalatdi. Tosh shu yerning o'zida, tog'ning ustida-
yoq qola qoldi. Bola yana joyiga o'tirdi-da, durbindan
qorovulxonaga qaray boshladi. Avval, linzalarning katta-
sidan kichigi tomonga tutib qaray boshladi – uylar uzoq-
uzoqlarga siljib, o'yinchoq qutichalarga aylanib qoldi.
Xarsanglar kichkina toshchalar holiga keldi. Daryoning
qirg'oqqa yaqin yerdagi sayoz joyida bobosi qilgan ko'lob
esa, kulgili, chumchuqning inicha kelardi. Bola bosh
chayqab kulimsiradi-da, durbinni tez aylantirib, okulyarni
to'g'rilay boshladi. Uning ulkan shaklga kengaygan su-
yukli xarsang toshlari durbinning oynalariga manglayini
tirab turganday tuyuldi. «Tuya», «bo'ri», «egar», «tank»
kemtik-yoriqlari, yon-veridagi sarg'aygan otquloqlari bi-
lan juda haybatli va eng muhimi, ular haqiqatan ham bola
atagan narsalarga juda o'xshardi. «Eh, sen qanday zo'r
«bo'ri»san! «Tank»ni qara, dahshatli!..»

guncha cho‘milaveradi. Qanday bo‘lmasin, uning baliqqa aylanishi shart...

Bola daryo qirg‘og‘ini tomosha qila turib, durbinni o‘zlarining hovlisiga to‘g‘riladi. Tovuqlar, kurka tovuqlar jo‘jalari bilan to‘nkaga suyab qo‘yilgan bolta, tutab yotgan samovar, hovlidagi turli-tuman narsalar aql bovar qilmaydigan darajada kattalashib, shunday yaqinga kelib qoldiki, bola beixtiyor ularga qo‘lini cho‘zdi. Shu payt, falokat bosib arqonga yoyilgan kirni bamaylixotir yamlayotgan qo‘ng‘ir buzoqcha durbinda filday ko‘rinib qoldi-yu, jonponi chiqib ketdi. Buzoqcha huzur qilganidan ko‘zlarini qisib olgan, lablaridan so‘lak oqib turardi – u kampirning ko‘ylagini og‘iz to‘ldirib chaynashda mazza qilayotgandi.

– Eh, sen jinni!– Bola durbinni ushlagancha o‘rnidan turdi va qo‘lini silkiy boshladi. – Qani yo‘qol, eshityapsanmi, yo‘qol naryoqqa! Baltek, Baltek! (Kuchuk obyektivda uying tagida pinagini buzmay yotardi.) Tishla, tishla uni! – jon achchig‘ida itga buyruq qilardi u. Lekin Baltek parvo ham qilmay, go‘yo hech nima bo‘lmagandek soyada cho‘zilib yotardi.

Xuddi shu mahal uydan buvisi chiqib qoldi. Nima bo‘layotganini ko‘rib qolgan kampir qars urdi. Supurgini qo‘liga oldi-da, buzoqqa tashlandi. Buzoq qochdi, kampir orqasidan quvdi. Bola durbindan ularga tikilgan bo‘yicha tog‘dan ko‘zga tashlanib qolmaslik uchun o‘tirib oldi. Buzoqni quvgan kampir alamdand va yugurishdan bo‘g‘ilib javragancha uyga jo‘nadi. Bola uni xuddi yonma-yon turgandek, hatto yonmacha turganidan ham yaqinroq ko‘rdi. Bola buvisini xuddi obyektivda biror kishini katta qilib ko‘rsatgandek ravshan ko‘rib turdi. Bola uning jahldan qisilgan sarg‘ish ko‘zlarini, qat-qat burishgan ajinli yuzining qizarib ketganini ko‘rdi. Xuddi birdan ovozi yo‘qolib qolgan kinodagidek, durbinda kam-

pirning yakkam-dukkan tishlari ko‘rinib, lablari ovozsiz tez-tez qimirladi. Kampirning nima deb qichqirayotganini uzoqdan eshitib bo‘lmasdi, lekin bola uning so‘zlarini siddi qulog‘i ostida jaranglayotgandek aniq va barala eshitardi. Uh, kampir uni rosa koyirdi! Bola nima deb qarq‘ayotganini yoddan bilardi: «Qani, qarab tur. Qaytib kelarsan-ku. Dodingni beraman. Bobongga ham qaramayman. Necha marta aytdim-a, shu jinnilarning o‘yinchoq‘ini yo‘qotgin deb. Yana toqqa qochib ketgan. Xudo ko‘tarsin o‘sha kemangni, o‘t tushsin, cho‘kib ketsin».

Bola tog‘ tepasida og‘ir xo‘rsindi. Portfel olgan, maktabga qanday otlanishni orzu qilib turgan shunday bir kunda buzoqni ko‘zdan qochirsa-ya...

Kampir javrashni qo‘ymasdi. U koyib turib, chaynab tashlangan ko‘ylagiga tikilib qaradi. Uning oldiga Guljamol qizchasini olib chiqdi. Buvi unga shikoyat qila turib, tutoqib ketdi. Mushtini tugib tog‘ tomonga do‘laytirdi. Uning qoq suyak bo‘lgan johil mushti okulyar oldida uzoqdan dag‘dag‘a solib turardi. «Ermak topding o‘zingga. Xudo ko‘tarsin kemangni. O‘t tushsin, cho‘kib ketsin...»

Hovlidagi samovar qaynadi. Qopqoq ostidan burqsib ko‘tarilayotgan bug‘ durbinda ko‘rinib turardi. Bo‘key xola samovarni olib ketgani chiqdi. Buvisining yana jazavasi tutdi. Ma, jiyanchangning qilmishini ko‘rib qo‘y degandek, chaynab tashlangan ko‘ylagini uning burniga tiqdi.

Bo‘key xola uni tinchitmoqchi, yupatmoqchi bo‘ldi. Bola uning nimalar deb taskin berayotganini bilib turardi. Har qachongidek, bu safar ham shunday deyayotgandir: «Xafa bo‘lmang, enajon. Esi yo‘q, go‘dak hali – nimasidan xafa bo‘lasiz. Bu yerda bironta jo‘rasi yo‘q, bir o‘zi. Qichqirish, go‘dakni qo‘rqitishdan nima foyda». Bunga buvining ham javobi shubhasiz, aniq: «Sen menga

Bolaning kipriklari xuddi buzoqnikiga o'xshash uzun-uzun bo'lib, hamisha o'zidan-o'zi nimagadir piri-pirib turardi. Guljamol, qizimning ham kipriklari shunday bo'lgandami, qanday chiroyli bo'lardi! – deydi. Chiroyli bo'lishning nima keragi bor? Shaxsan unga chiroyli ko'zlarning keragi yo'q, unga suv ostida ko'ra oladigan ko'zlar kerak.

Bobo yasagan ko'lobga kelganda u baliqqa aylanadi. Bir qarabsizki – u baliq-da. So'ngra ko'lobdan daryoga, naq pishqirib shiddat bilan oqayotgan daryoga sakrab o'tardi va oqim bo'ylab suv ostiga sho'ng'ib ketardi. Keyin ham shu tarzda sakrab-sakrab atrofga nazar tashlab boradi, qizig'i yo'q joylarda faqat suv ostida suzardi. U jo'shqin daryo oqimida qizil tuproqli katta jarlik bo'yidan, daryo ostonalari va to'lqinlaridan, tog'lar va o'rmonlar yonidan oqib o'tadi. U o'zining suyuqli xarsang toshlari bilan xayrlashadi: Xayr «cho'kib yotgan tuya», xayr «bo'ri», xayr «egar», xayr «tank». Qorovulxona yonidan suzib o'tayotganda esa, suvdan sakrab chiqib, suzgich qanotlarini bobosiga silkitadi: «Xayr, bobo, men tezda qaytaman». Bobo shunda hayratdan dovdirab, nima qilishini bilmay qotib qolarmidi? Buvi, Bo'key xola, Guljamol qizchasi bilan – hammasi og'zini ochib qolarmidi? Qayerda kim ko'ribdi – kallasi odam-u, tanasi baliqni?

Bola esa ularga suzgich qanotlarini silkiib qo'yardi: «Xayr, men Issiqko'lga, oq kemaga suzib boraman. U yerda mening matros dadam bor». Baltek, ehtimol, qirg'oq bo'ylab chopsa kerak. It umrida bunaqa hodi-sani ko'rmagan-da, axir. Agar Baltek u tomonga suvga o'zini tashlaguday bo'lsa, u qichqiradi: «Qayt, Baltek, qayt. Cho'kib ketasan!» – o'zi esa suzib ketaveradi. Osmo ko'prikning sim arqoni ostidan, keyin to'qaylar yonidan, so'ng gumbirlab turgan daradan o'tib, to'g'ri Issiqko'lga suzib boradi.

Issiqko'l deganlari – bu butun bir dengiz. U Issiqko'l to'lqinlarida suzib yuradi, to'lqindan to'lqinga ko'chadi va shunda oq kemandi qarshisidan chiqib qoladi. «Salom, oq kema, bu menman!– deydi u paroxodga.– Durbindan har doim senga qaragan menman. Kemadagi odamlar hayratdan yoqa ushlab, mo'jizani ko'rgani yugurishadi. Shunda u o'zining matros otasiga so'z qotadi. «Salom, dada, men sizning o'g'lingizman. Men sizning oldingizga suzib keldim».– «Sen qanaqa o'g'ilsan? Sen yarim baliq, yarim odamsan-ku!» – «Siz meni o'z oldingizga, kemaga chiqarib oling, men shunda sizning o'g'lingiz bo'lib qolaman». «Voy tavba. Qani, ko'raylikchi». Otasi to'r tashlab, uni suvdan palubaga tortib oladi. Shunda u o'z asliga qaytadi. Keyin-chi, keyin...

Keyin oq paroxod o'z yo'lida suzib ketaveradi. Bola otasiga hamma narsa haqida, butun hayoti davomida nimaiki bilgan bo'lsa hikoya qilib beradi. O'zi yashab turgan tog'lar haqida, o'sha xarsang toshlar haqida, daryo va noyob o'rmon haqida, baliqlarday ko'zi ochiq suzishni o'rgangan yeri – bobosining ko'lobi haqida so'zlaydi.

Mo'min bobosinikida qanday yashayotganligini ham aytib beradi, albatta. Bu odamni Mo'min chaqqon deb atashsa ham, uning yomon odam emasligini otasi bilib qo'ysin. Bunaqa bobo hech joyda yo'q, bobolarining eng yaxshisi. Uning hech shumligi yo'q, shuning uchun hamma undan kulib yuradi. Birovga hech yomonlikni ravo ko'rmaydi. O'razqul amaki esa, cholga hadeb turg'ilaveradi! Ba'zan odamlarning oldida ham boboga qichqiraveradi. Bobo esa, gapiga boplab javob qilish o'rniga, O'razqul amakini kechirgani-kechirgan va hatto uning o'rniga o'rmon xo'jaligi ishlarini ham o'zi boshqaradi. Faqat shugina deysizmi? O'razqul mastalast bo'lib kelganda, uning hayosiz ko'zlariga tupurish

Qishda O'razqul amaki bilan Bo'key xolam shaharga, doktorga qaratgani ketishadi. Balki doktor yordam qilar, bir dori bersa-yu, bola tug'ilib qolsa, deb umid qilishadi. Lekin buvim hamisha, aziz joylarga borgan ma'qul, deydi. Bu qayerdadir, tog'ning ortida, dalalarida paxta o'sadigan joyda emish. Tep-tekis yerda, tog' bo'lishi mumkin bo'lmagan tekislikda aziz bir tog' – Sulaymon tog'i bor emish. Ana shu tog' poyiga bir qora qo'chqor so'yib, xudoga iltijo qilsa, toqqa chiqib har qadamda xudoga sig'inib, yolvorsa hamda chin ko'ngildan so'rasa, xudoning rahmi kelib farzand ato etarmish. Bo'key xolam o'sha yoqqa, Sulaymon tog'iga borishga juda intizor. O'razqul amaki esa, unchalik istamaydi. Uzoq. Ko'p pul kerak, deydi. U yoqqa faqat samolyot bilan tog'dan oshib borish kerak, axir. Samolyotgacha ham qancha yurish kerak, bu ham pul...

Ular shaharga ketishsa biz shumshayib qolamiz. Axir ko'pchilik emasmiz-da, bor qo'shnilarimiz – Seydahmad, uning xotini Guljamol va ularning kichkinagina qizchasi, xolos.

Kechqurunlari, ishdan qo'l bo'shaganda, bobom menga ertaklar aytib beradi. Bilaman, uydan tashqarida zimziyo, sovuq tun. Izg'irin izillab turibdi. Eng ulkan tog'lar ham bunday tunlarda vahimaga tushib bir to'p bo'lib to'planishib, uyimiz oldiga – deraza ostidagi yoruqqa yaqinroq kelib olishadi. Menga bu ham qo'rqinchli, ham sevinchli tuyuladi. Pahlavon bo'lganimdami, katta po'stin kiyardim-da, tashqariga chiqardim. Men u tog'larga bor ovoz bilan derdim: «Qo'rqmang, tog'lar! Men shu yerdaman. Mayli, izg'irin, qorong'u zulmat, dovul bo'lsin, men hech nimadan qo'rqmayman, sizlar ham qo'rqmanglar. Bir yerga g'uj bo'lib to'planishmasdan joylaringda turaveringlar».

Men keyin qor uyumlaridan yurib, daryodan hatlab o'tib – o'rmonda paydo bo'lardim. Tunda o'rmon daraxtlar uchun juda vahimali, axir. Ular yolg'iz, bir so'z aytadigan jonzoti ham yo'q. Sovuqda yalang'och daraxtlar muzlaydi, ularga bosh suqadigan joy qayda. Men esa o'rmonga borib, ularga aytarlik vahimali bo'lmaslik uchun har bir daraxtning tanasiga qo'lim bilan urib-urib qo'yardim. Ko'klam ko'karmay qoladigan daraxtlar – bu o'sha, qo'rqinchdan qotib qolgan daraxtlar bo'lsa kerak. Keyin biz bu qurib qolgan daraxtlarni o'tinga kesamiz.

Bobom menga ertak aytayotganda men mana shularning hammasi haqida o'ylayman. U uzoq hikoya qiladi. Ular har xil – kulgililari ham bor, ayniqsa, ochko'z bo'ri sho'ri qurib yutib yuborgan Chipalak otli jimjiloqday bola haqidagisi kulgili. Yo'q, avval uni tuya yutib yuboradi. Chipalak barg-xazonlarning ostida uxlab qoladi, tuya esa shu atrofda tentirab yurgan bo'ladi, «hap» etkizib barg-marglarga qo'shib yutib yuboradi. Shuning uchun ham aytishadi-da: tuya nima yutganini bilmaydi deb. Chipalak chinqirib, odamlarni yordamga chaqiradi. Keksalar o'zlarining Chipalaklariga yordam berish uchun tuyani so'yishga majbur bo'lishadi. Bo'ri bilan ham shunga o'xshagan voqea sodir bo'ladi. U ham o'zining ovsarligi tufayli Chipalakni yutib yuboradi. Oxirida bo'zlab yig'laydi. Bo'ri Chipalakka duch kelib qoladi. «Oyog'im ostida o'ralashgan qanaqa pashsha? Seni bir yamlab yutib yuboraman». Chipalak esa deydi:

– «Tega ko'rma menga, bo'ri, aks holda, kuchukka aylantirib qo'yaman».

– «Ha-ha, – xaxolaydi bo'ri, – bo'rining kuchuk bo'lib qolganini kim ko'ribdi. Shu dag'alliging uchun men seni yeyman». Shunday debdi-da, uni yutib yuboribdi. Yutibdi-yu, esidan ham chiqarib yuboribdi. Lekin shu kundan

berishni ham bilardi. Biroq ishning oxiri yurishmadi. Chunki, qirg'oq ham deyarli ko'rinib qoldi. Kema pristan tomon yo'l oldi. Matroslar qirg'oqqa tushishga hozirlana boshlashdi. Ular uy-uyiga ketishadi. Otasi ham uyiga jo'nashi kerak. Pristanda uni xotini va ikki bolasi kutmoqda. Endi nima qilsin? Otasi bilan boraversinmi? U o'zi bilan birga olib ketarmikan? Mabodo olib ketadigan bo'lsa, xotini: «Kim bu, qayerdan kelgan, nima keragi bor?» deb qolsa-chi. Yo'q, yaxshisi bormagani ma'qul...

Oq kema ko'zga elas-elas ilashuvchi bir nuqtaga aylanib, tobora uzoqlashib boradi. Quyosh suvga bosh qo'ydi. Ko'l yuzasidagi ko'zni qamashtiruvchi olovli binafsha rang yog'du durbindan ko'rinib turardi.

Kema ko'zdan g'oyib, bo'ldi. Shunday qilib, oq kema haqidagi ertak ham tugadi. Uyga jo'nash kerak.

Bola portfelini yerdan oldi, durbinni qo'ltig'iga qisdi. Qirdan tezgina, ilon izi so'qmoqdan qiyalab chopib tushib ketdi. Uyga yaqinlashgan sari yuragi po'killay boshladi. Buzoq yamlab qo'ygan ko'ylak uchun endi javob berish kerak. Jazodan bo'lak hech nima xayoliga kelmasdi. Ruhani butunlay tushib ketmaslik uchun bola portfelga murojaat qildi:

«Sen qo'rqma. Xo'sh, bizni koyishadi. Axir men atay qilganim yo'q-ku. Men, to'g'risi, buzoqcha bo'shalib ketganini bilmabman. Xo'sh, meni savashar ham. Chidayman. Agar seni polga qarab uloqtirishsa, cho'chima. Axir sen portfelsan-ku, sinib qolmaysan. Agar kampirning qo'lga durbin tushsa bormi, omon qolmaydi. Biz avval durbinni molxonaga berkitib qo'yamiz-da, keyin uyga boramiz...»

U shunday qildi ham. Lekin ostonadan hatlab o'tishga yuragi dov bermasdi.

Ammo uyda vahimali sukunat hukmron edi. Hovli shunday jimjit, kimsasiz ediki, egasi ko'chib ketgandek huvillab yotardi. Ma'lum bo'lishicha, Bo'key xolani eri yana do'pposlabdi. Mo'min bobo yana qizining kaltaklanganligi, sochlari to'zg'ib faryod chekayotganligi ustidan chiqibdi va yana bu sharmandagarchilikning oldini olish uchun jinniligi tutgan kuyovini tinchitishga, uning mushtiga yopishib yalinib-yolvorishga kirishibdi. Buning ustiga otasi turibdi demay, uning ko'zi oldida, qizini eng tuban so'zlar bilan haqorat qilibdi. Uni bepusht mochag'ar, yaramas qisir eshak va yana maza-bemaza so'zlar bilan so'kibdi. Qizining yovvoyi va telbalarga xos ovoz bilan: «Xudo meni befarzand qilib yaratgan bo'lsa, mening gunohim nima? Bu dunyoda qo'yday tug'ib yotgan ayollar ozmi, faqat meni xudoyim farzanddan qisgan. Nega? Nima uchun mening taqdirim shunday?! Bundan ko'ra o'ldir meni, yirtqich. Mana, ur, ur!..» degan hayqirig'ini ham eshitgan.

Mo'min chol burchakda g'ujanak bo'lib o'tirgancha, hamon entikib-entikib nafas olar, tizzasi ustiga tashlangan qo'llari iztirob va alamdan titrardi. Yuzlari dokaday oqarib ketgan edi.

Mo'min nabirasiga qaradi-yu, so'z qotmadi, yana horg'in ko'zlarini yumdi. Buvisi uyda yo'q edi. U Bo'key xolani eri bilan yarashtirib qo'ygani, ularnikida tinchlik o'rnatgani, singan idish-tovoqlarni yig'ishtirgani ketgandi. Buvisining shunaqa fe'li bor: O'razqul xotinini savalayotganda, oraga tushmaydi, cholni ham qaytaradi. Janjaldan keyin esa, yarashtirgani boradi. Shunisiga ham rahmat.

Hammadan ko'ra bolaning cholga rahmi kelardi. Har safar shunday damlarda cholning joni halqumiga kelardi. Burchakka tikilgancha karaxt o'tirar, hech kimning ko'ziga ko'ringisi kelmasdi. Hech kimga, hech bir zotga qalbida nimalar kechayotganini bildirmasdi. Aslida bun-

qoldi. Qaroqchilik bilan kun kechirish oson tuyulardi. qo'qqisdan bosasan, o'ldirasan, olasan-ketasan. Bir qotillikka qasdma-qasd o'n qotillik bilan javob berishga harakat qilishardi. Shu zaylda kun o'tgan sayin ko'proq qon to'kildirdi. Odamlarda aql o'tmaslashib borardi. Dushmanlarni yarashtiradigan, insofga keltiradigan odam yo'q edi. Dushmanga qiron keltirib, o'zga qabilaning so'nggi odamigacha, qonini oqizgan, mol-u mulkini qo'lga kiritgan odam eng aqlli va uddaburon sanalardi.

O'rmonda bir g'aroyib qush paydo bo'lib qoldi. Inson ovozigacha o'xshash ayanchli ovoz bilan tundan tonggacha sayrar va yig'lar, shoxdan-shoxga sakrab so'ylardi: «Katta baxtsizlik bo'ladi! Katta baxtsizlik bo'ladi». Shunday bo'ldi ham, o'sha qora kun keldi.

O'sha kuni qirg'iz qabilasi Enasoy bo'yida o'zining buyuk oqsoqolidan judo bo'ldi. Botir Qulchi ko'p yillar yo'l boshchilik qildi, ko'pgina yurishlarda, jang-jadallarda qatnashdi. Janglarda omon qoldi, lekin ajali yetdi. Qabiladoshlar ikki kun katta g'am-alamda o'rtandilar, uchinchi kuni esa, botirning jasadini yerga topshirgani yig'ildilar. Eski odatga ko'ra, buyuk oqsoqolni Enasoyning o'nqircho'nqirli qirg'og'i bo'ylab so'nggi yo'lga kuzatish lozim edi, toki marhumning ruhi Enasoy daryosi bilan yuksaklikda judolashsin, axir «Ena» – bu ona demak, «soy» esa – bu daryoning o'zani-ku. Uning qalbi Enasoy haqidagi qo'shiqni so'nggi bor kuylasin.

Sendan ulkan daryo bormi, Enasoy,
Sendan aziz tuproq bormi, Enasoy.
Sendan chuqur dard ham bormi, Enasoy,
Sendan ozod quchoq bormi, Enasoy.

Sendan ulkan daryo yo'qdir, Enasoy,
Sendan aziz tuproq yo'qdir, Enasoy.
Sendan chuqur dard ham yo'qdir, Enasoy,
Sendan ozod quchoq yo'qdir, Enasoy.

Dafn etish lozim bo'lgan tepalikda yorug' jahonning to'rt tomonini ko'rsatmoq uchun botirning qabri bosh uzra ko'tarildi: «Mana sening daryong. Mana sening osmoning. Mana sening yering. Sen biz bilan, hammamiz bir urug' odamlarimiz. Osuda uxla. Biz hammamiz seni kuzatgani keldik». Kelajak avlod xotirasi uchun botirning qabri ustiga marmar tosh qo'yildi.

Botirning jasadini dafn etishga olib o'tishganda har bir oila o'z ostonasi oldida u bilan vidolashishadi, oq motam yalovini egib, uv tortib yig'lashadi, keyin boshqalar bilan birga qo'shilib yana oq motam yalovlarini egiltirgan holda, aytib yig'lashayotgan kelgusi o'tov tomon ilgarilab borishadi va shu zaylda so'nggi manzilga, to qabristongacha yetib borishlik uchun motam kunlarida barcha qabildoshlar o'tovlarini daryo yoqasiga qator tikishdi.

O'sha kuni hamma tayyorgarlik ko'rib bo'linganda quyosh uyqudan bosh ko'targandi. Uchiga otning dumi bog'langan tug' va botirning urush aslahalari – nayza va qalqoni olib chiqildi. Uning oti dafn etish yopiqlari bilan burkalgan edi. Karnaychilar jangovar kuy chalishga, barabanchilar barabanga tayoqni jon-jahdlari bilan urishga shay edilarki, toki o'rmon larzaga kelsin, qushlar bulut yanglig' osmonga ko'tarilib, shovqin-suron va nola solsinar. Yirtqich hayvonlar bo'kirib-hayqirib chakalak-zorlarga chopib qolsin, maysalar yerga qapishib ketsin, sadolar jaranglab, tog'larni larzaga keltirsin. Motamsaro ayollar sochlarini yoyib botir Qulchiga aza ochishga shay turishardi. Yigitlar zabardast yelkalarida botirning

ko'tarib ketmadi. Ular uyg'onishganda, tong otgandi. Quyosh nur sohib, qushlar sayrardi. Bolalar o'rinlaridan turib yana mol haydovchilarning izidan yo'lga tushishdi.

Yo'lma-yo'l meva va ildiz terib yeb jon saqlashdi. Yo'l yura-yura uchinchi kuni bir tog' tepasida to'xtashdi. Pastga qarashsa – keng, yam-yashil maysazorda katta tantana bo'layotibdi. Bu yerda tikilgan o'tovlarning, gurillab yonayotgan gulxanlarning, gulxan atrofida o'tirgan odamlarning son-sanog'i yo'q. Qizlar halinchak uchib, qo'shiq aytishmoqda. Davra tortgan odamlar o'rtasida polvonlar xuddi burgutday gir aylanib, bir-birini itqitib otishyapti. Dushmanlar o'zlarining g'alabasini nishonlashardi.

Bola bilan qiz yaqin borishni ham, bormaslikni ham bilmay tog' tepasida turishardi. Lekin go'sht qovurdoq, non, sarimsoqning yoqimli hidi ufurib turgan gulxan atrofida paydo bo'lib qolishni istashardi.

Bolalar chidab turisholmadi, tog'dan tusha boshlashdi. Tantana egalari hayron bo'lishdi, ularni to'da bo'lib o'rab olishdi:

– Kimsanlar? Qayoqdan?

– Biz ochmiz,– javob berdi bola bilan qizcha,– bizga yeydigan bir nima bersangiz.

Ular bolalarning tilidan kim ekanligini darrov payqab qolishdi. Baqirib-chaqirib, shovqin solishdi. Tugatilgan dushman oilasining omon qolgan a'zolarini hozir o'ldirish kerakmi, yoki xonning oldiga olib borish kerakmi?– deb bahsga tushib ketishdi. Ular bahslashib turganda rahmdilgina bir ayol bolalarga jindak pishgan ot go'shti uzatdi. Bolalarni xon huzuriga sudrab borishar ekan, ular qo'llaridagi ovqatni yutoqib yeyaverishdi. Ularni ostonada oybolta ushlab turgan yasovullar xonning baland qizil o'toviga olib kelishdi. Butun qarorgoh bo'ylab esa, allaqayoqdan paydo bo'lib qolgan qirg'iz zotlari haqi-

dagi tashvishli xabar tarqaldi. Bu nimadan darak berishi mumkin? Hamma o'z o'yini va tantanani tark etib, urto'polon bilan xonning o'tovi tomon chopib ketdi. Bu payt xon mashhur lashkarlari bilan qorday oppoq namat to'rida savlat to'kib o'tirardi. U asal qo'shilgan qimizni simirib, maqtov qo'shiqlarini sel bo'lib tinglab o'tirardi. Xon odamlar nima uchun to'planishganini bilgach, g'azabdan quturib ketdi: «Meni bezovta qilishga qanday jur'at etdilaring? Biz axir qirg'iz zotini butunlay qirib tashlamagan edikmi? Men senlarni Enasoyning abadiy hukmroni qilib qo'ymadimmi? Namuncha o'pkalaringni qo'ltiqlab yugurib kelmasalaring, qo'rqoqlar? Qaranglar, oldilaringda kim turibdi! Ey, cho'tir yuzli Baymoq kampir, – qichqirdi xon. U olomon orasidan ajralib chiqqanda esa, unga dedi:

– Mana bularni o'rmonga oborib shunday qilginki, shu bilan qirg'iz zoti tugasin, xayolda ham qolmasin, nomi abadiy o'chsin. Boshla, Cho'tir Baymoq kampir, aytganimni darhol bajo keltir...»

Cho'tir Baymoq kampir jimgina itoat qilib, bola bilan qizni qo'lidan ushladi-da, olib ketdi. Ular o'rmon oralab uzoq yurgach, Enasoy qirg'og'idagi baland jarlikka yetib kelishdi. Cho'tir Baymoq kampir bolalarni shu yerda to'xtatib, ularni jar yoqasiga olib keldi. So'ng, ularni jarlikka itarib yuborish oldidan shunday dedi:

– O, muazzam Enasoy daryosi! Sening qa'ringga tog'ni qulatsa, u bir xarsangday jo bo'ladi. Agar yuz yillik qarag'ayni tashlasa, uni cho'pday oqizib ketasan. Kel endi ikki qum zarrasini – ikki inson bolasini o'z bag'ringga olgin. Ularga yer yuzida joy yo'q. Senga men aytib o'tirishim kerakmi, Enasoy? Agar yulduzlar odamga aylanib qolsa bormi, osmon ularga torlik qilib qoladi. Agar baliqlar odamga aylanib qolsa bormi, ularga daryo va dengizlar torlik qilib qoladi. Senga men aytib o'tirishim

sening yaxshiligingga yomonlik bilan javob qaytarishni o'zingdan ko'r.

Ona bug'i Cho'tir Baymoq kampirga minnatdorchilik bildirdi. Bola bilan qizga esa:

– Endi, men sizlarning onalaringman, sizlar esa mening bolalarimsizlar,– dedi.– Senlarni uzoq yurtga, qorli tog' va daraxtzorlar qo'yniga joylashgan iliq dengiz Issiqko'lga olib ketaman.

Bola va qizcha shodlanib, Shoxdor ona bug'i ortidan chopqillab ketishdi. Lekin asta-sekin charchab, holdan toyishdi, yo'l esa olis – dunyoning bu chetidan u chetiga cho'zilgan. Ona bug'i bolalarni o'z suti bilan boqib, kechalari bag'riga bosib isitmaganda ular hech qayerga ham yetisholmas edi. Ular uzoq yurishdi. Ona yurt bo'lmish Enasoy tobora ortga chekinib borar, lekin yangi vatan bo'lmish Issiqko'lga hali juda uzoq edi. Yo'l yurishdi, yo'l yurishsa ham mo'l yurishdi. Yoz-u qish, ko'klam-u yoz va kuz, yana yoz-u qish, yana bahor-u, yana yoz va kuz qalin o'rmonlardan, jazirama cho'llardan, ko'chma qum sahrolardan, baland tog'lardan va hayqirib oqqan daryolardan ne mashaqqat bilan o'tishdi. Ularning izidan bo'rilar galasi quvdi, Shoxdor ona bug'i esa bolalarni ustiga mindirib yovuz yirtqichlardan qutqarib ketdi. Ularning izidan tushgan otliq ovchilar o'q uzib, qichqirishardi: «Bug'i odam bolasini o'g'irlab ketyapti! Ushla! Tut!» va ketma-ket o'q uzishardi. Shoxdor ona bug'i bolalarni opichib, g'izillab uchayotgan o'qlarga, chaqirilmagan qutqaruvchilarga yetkazmay borardi. U o'qdan ko'ra tezroq chopar va shivirlardi: «Mahkamroq ushlanglar, bolalarim – bosqinchilar!»

Oxiri Shoxdor ona bug'i o'z bolalarini Issiqko'lga yetkazib keldi. Ular tog' tepasida turib, hayratlanishardi. Chor atrof qorli tog'lar bilan qoplangan, tog'lar o'rtasida

ko'm-ko'k o'rmon, ko'z ilg'agan hamma joyda dengiz shayqalib shovullab turardi. Ko'm-ko'k suv yuzida opana to'lqinlar yugurar, shamol ularni uzoqlardan haydab ketib, yana yiroqlarga haydab ketardi. Issiqko'l qaydan hashlanib, qayda tugaydi – bilib bo'lmasdi. Bir chekkasida quyosh bosh ko'tarsa, ikkinchisida hali tun pardasini yig'ishtirolmasdi. Issiqko'lning chor atrofini qancha tog' qurshab olgan – sanab bo'lmasdi, u tog'lar ortida yana shunga o'xshash qanchadan-qancha qorli tog'lar bo'y cho'zib turibdi.

– Mana shu yangi vataningiz bo'ladi,– dedi Shoxdor ona bug'i. – Mana shu yerda yashaysizlar, yer hayday-sizlar, baliq tutasizlar, mol-u hol qilasizlar. Ming yillar tinch-totuv yashanglar. Ha, sizlarning avlodingiz yashaydi, ko'payadi. Sizlar keltirgan tilni avlodlar unutmaydi. Ularga o'z ona tillarida so'zlash va kuylash yoqimli bo'ladi. Insonlarga qanday yashash lozim bo'lsa shunday yashanglar. Men esa sizlar va sizlarning bolalaringizning bolalari bilan hamisha birga bo'lay...

Mana shunday qilib, bola va qizcha qirg'iz avlodining ajdodlari sifatida, mangu jannatmakon Issiqko'lda o'zlariga yangi makon topdilar.

Vaqt tez o'tib boraverdi. Bola baquvvat yigit bo'ldi, qiz bo'yga yetdi. Shunda ular qovushib, er-xotin bo'ldilar. Shoxdor ona bug'i esa Issiqko'lni tark etmasdan, yaqin o'rtadagi o'rmonda yashay boshladi.

Bir kun tong mahali Issiqko'l qo'qqisidan notinchlanib, shovullay boshladi. Qizni, to'lg'oq tutib, azoblanmoqda edi. Er esa cho'chib ketdi. Qoya ustiga chopib chiqdi-da, ovozining boricha chaqira boshladi:

– Qayerdasan, Shoxdor ona bug'i? Issiqko'l qanday shovqin solyapti, eshityapsanmi? Qizing tug'yapti. Tezroq kel, Shoxdor ona bug'i, bizga yordam qil...

Shunda uzoqdan xuddi karvonlarning qo'ng'irog'iday jarangdor tovush eshitildi. Bu tovush tobora yaqinlashib kelaverdi. Shoxdor ona bug'i yetib keldi.

U shoxlarida beshik keltirdi. Beshik oppoq qayindan yasalgan bo'lib, bandida kumush qo'ng'iroqcha jaranglab turardi. Bu qo'ng'iroq Issiqko'l beshiklarida hozirgacha ham yangrab turibdi. Onalar beshiklarni tebratar, kumush qo'ng'iroq jaranglar, go'yo Shoxdor ona bug'i uzoqlardan chopib, shoshib, shoxlarida qayin beshik ko'tarib kelayotganday tuyuladi...

Shoxdor ona bug'i yetib keldi-yu, shu payt qizning ham ko'zi yoridi.

– Bu beshik sizlarning to'ng'ichlaringiz uchun, – dedi Shoxdor ona bug'i. – Hali ko'p farzand ko'rasizlar. Yetti o'g'il, yetti qiz!

Ota-ona xursand bo'lishdi. To'ng'ich farzandlarini Shoxdor ona bug'i sharafiga – Bug'iboy deb atashdi. Bug'iboy o'sib-ulg'aydi, qipchoqlar avlodidan bo'lgan go'zal qizga uylandi, shu bilan Bug'iboy avlodi – Shoxdor ona bug'i avlodi ko'paya boshladi. Bug'iboy avlodlari Issiqko'lda ko'p va qudratli bo'lib qoldi. Bu avlod Shoxdor ona bug'ini muqaddas deb bilishardi. Bug'iboy avlodlarining o'tovida eshik tepasiga bug'i shoxi osib qo'yilar, bu esa, uzoq-uzoqlardan ham o'tovning Bug'iboilar avlodiga mansub ekanligidan darak berib turardi. Bosqinchi dushmanlarni daf etganda, yoki poyga musobaqalarida Bug'iboy avlodlarini «Bug'i!» degan bitta laqabning o'zidanoq anglab olishar, ular esa har doim g'olib chiqishardi. O'sha kezlar Issiqko'l o'rmonlarida oppoq shoxdor bug'ilar bo'lardi, go'zallikda hatto ko'kdagi yulduzlar ham ularga rashk qilardi. Ular Shoxdor ona bug'ining bolalari edi. Ularga hech kim tegmasdi, hech kim hurkitmas edi. Bug'iboy avlodlari bug'iga duch kelgan joyda otdan tushib, unga

yo'l berardi. Oshiqlar suygan qizlarini suluvlikda go'zal oq bug'iga qiyos qilishardi...

Bug'iboy avlodining oshib-toshib ketgan mashhur bir boyi to o'lguniga qadar shu odat saqlanib qoldi. Uning ming-minglab qo'ylari, ming-minglab yilqilari bo'lib, mollariga qaraydigan qancha-qancha cho'ponlar ham uning izmida edi. O'g'illari unga katta ma'raka qilishdi. Ular bu ma'rakaga yer yuzining hamma ma'lum va mashhur kishilarini chaqirishdi. Mehmonlar uchun Issiqko'l qirg'og'iga bir ming bir yuzta o'tov tikdilar. Qancha mol so'yildi, qancha qimiz ichildi, qanchalab qashqarcha noz-nematlar berildi, sanog'iga yetib bo'lmasdi. Boyning o'g'illari gerdayib yurishardi: Axir otadan bitmas-tuganmas meros qolganligini, farzandlar otani qanday hurmatlab, uning xotirasini qanday e'zozlashlarini odamlar ko'rib qo'ysin-da... («E bo'tam, odamlar aql o'rniga boyligini ko'z-ko'z qilishsa, bu qanday yaramaslik».)

Marsiya aytuvchilar esa, marhumning o'g'illari taqdim etgan arg'umoqlarda yelib, sovg'aga berilgan suvsar telpak va shoyi to'nlariga o'ralib, marhumni va uning merosxo'rlarini ko'klarga ko'tarib maqtashardi.

– Bu olamda bunday baxtli hayot va shukuhli ma'rakani ko'rgan bormi?– deb kuylardi biri.

– Dunyo bino bo'lgandan beri bunaqasi hali bo'lmagan! – derdi ikkinchisi.

– Hech qayerda bo'lmagan! Faqat bizdagina ota-onalarni shunday hurmatlashadi, ota-ona shon-sharafini yuksak tutishadi, ularning muqaddas nomini ulug'lashadi, – kuylardi uchinchisi.

– Ey, qaqildoq marsiyachilar, nima deb valdirayapsiz! Olamda bu xotamtoylikning ta'rifiga loyiq so'z, marhumning shon-shuhratiga teng keladigan shuhrat bor ekanmi?– kuylardi to'rtinchisi...

qolmagan, ularning eng so'nggi avlodi barmoq bilan sanarli darajada oz qolgan chog'da Shoxdor ona bug'i eng baland cho'qqiga ko'tarilib, Issiqko'l bilan vidolashibdi va so'nggi bolalarini ulkan dovon ortiga, boshqa yurtlarga, boshqa tog'larga boshlab ketibdi.

Mana, olamda qanday ishlar bo'ladi. Mana, ertak ham tugadi. Xoh ishon, xoh ishonma.

Shoxdor ona bug'i esa, ketishi oldidan, bundan buyon bu yerlarga aslo qadam bosmayman, debdi...

V

Yana tog'lar qo'yniga kuz kirib keldi. Yana shovqin-suronli yozdan so'ng hamma narsa kuzgi sokinlikka moslasha boshladi. Mol qamaydigan qo'ralar atrofidagi changlar bosildi, gulxanlar o'chdi. Mollar qishlovga ko'chdi. Odamlar jo'nab ketishdi. Tog'lar huvillab qoldi.

Burgutlar bazo'r qur-qurlab, yolg'iz ucha boshladi. Yoz bo'yi o'z o'rnidan shovullab oqqan daryo sayozlanib, ovozi pastlashib qoldi. O'tlar o'sishdan to'xtadi, ildizlardan jon ketdi. Barglarning shoxlarda osilib turishga ortiq madori qolmay uzilib tusha boshladi.

Eng baland cho'qqilarga esa kechalari kumush rang yupqa qor yog'ib chiqardi. Ertalab g'ira-shira tog' tizmalari qoraburul tulkinging yoliday oppoq tusga kirardi.

Sovuq tushib, daralarda izg'irin shamol esa boshladi. Lekin hamon kunlar charog'on va quruq edi.

Daryo ortida, qorovulxona ro'parasidagi o'rmon tezda kuz og'ushiga kirdi. Daryodan to yuqoriga, Qora qarag'ayzor chegarasigacha cho'zilib ketgan chakalakzorlarni dudsiz olov yanglig' kuzgi xazonrezgi bosgandi. Eng chidamli daraxtlar – to'q sariq rangli tog' teragi va qayin o'rmonlari ayniqsa ko'zga yaqqol tashlanib turardi. Ular

ulkan o'rmonning qor bosgan baland cho'qqilarigacha – qayrag'och va archalar qorayib turgan yergacha cho'zilib ketgan edi.

Qarag'ayzor qo'yni hamma vaqt top-toza va qasrlardagidek salobatli. Qayoqqa qaramang, faqat qattiq daraxtlarning jigarrang tanasi, smolali quruq hid, butun o'rmon poyiga to'kilgan qoramtir igna yaproqlar. Keksa qarag'aylarning uchida g'ir-g'ir shamol esadi.

Lekin bugun erta tongdanoq tog'lar boshida chag'illab, bezovtalangan zag'chalar aylanib qoldi. Jon-jahdi bilan chag'illagan zag'chalarning kattakon galasi qarag'ayzor o'rmon tepasida betinim aylanaverdi. Ular bolta ovozi eshitgan zahotiy oq bezovtalangan bo'lsa, so'ng xuddi birov ozor bergandek bir-birlariga gal bermay chag'illab, qirqilgan qarag'aylarni tog'dan olib tushayotgan ikki kishining izidan ta'qib etardi.

Yog'ochlarni otlarga bog'lab sudratib kelishardi. O'razqul otning jilovini tutib oldinda borardi. U turtinib, plashining bari butalarga ilinib, qo'shga qo'shilgan ho'kizday hansirardi. Uning ortidan, yog'och orqasidan Mo'min bobo yelib kelardi. Bunday balandlikda unga ham osonmasdi, cholning nafasi qisilib qolgandi. Uning qo'lida qarag'ay pishang bo'lib, bu bilan u yo'l-yo'lakay yog'ochlarni o'nqlab borardi. Yog'ochlar goh to'nkalarga, goh toshlarga hadeb qadalib qolaverar, qiyalikka kelganda esa nishabga ko'ndalang burilar va pastga yumalab ketguday bo'lardi. Unda falokatdan qochib qutulib bo'psan – naq majaqlab o'ldiradi.

Pishang bilan yog'ochlarni to'g'rilab borayotgan kishiga ayniqsa xavfli, har balo yuz berishi mumkin. Qo'rquvdan bir necha bor yuganni tashlab qochgan O'razqul har safar chol o'z hayotini xavf ostiga qo'yib, yog'ochni qiyalikda tutib, uning ot yoniga qaytishini va

joningni sug'urib oladi Hamisha haq bo'lib chiqadi. Ha, bundaylarni siljitib bo'psan...»

– Xo'sh, yetar qaqqayib turish, – O'razqul cholning xayollarini tarqatib yubordi. – Ketdik! – buyruq qildi u. Ular yo'lda davom etishdi.

Bugun ertalabdanoq O'razqulning kayfiyati joyida emasdi. Ertalab, asbob-uskunalari bilan narigi qirg'oqqa, o'rmon tarafga o'tish kerak bo'lgan chog'da, Mo'min nabirasini maktabga olib borishga shoshardi. Bugun aqlidan ozib bo'ldi! Har kun ertalab otni egarlaydi, bolani maktabga eltib qo'yadi, keyin uni yana olib kelgani boradi. Bu tashlandiq daydi bilan ovora. Qarang-a, maktabga kechikish mumkin emasmish. Bu yerdagi ish shundayki, xudo biladi oxiri nima bo'larkin, bundan chiqdi – bu ishni keyinga qoldirib tursa bo'larkan-da? Shunday emasmi? «Men, – deydi, – bir zumda qaytib kelaman, bola maktabga kechiksa muallimaning oldida uyalaman». Uyaladigan odamingni topibsani! Ahmoqsan-da! Bu muallimang o'zi kim bo'libdi? Besh yildan beri ustidan bitta palto tushmaydi. Faqat daftar bilan, sumka bilan ko'rasan... Doimo yo'lda qo'l ko'tarib mashina kutgani-kutgan – hadeb tuman markaziga tushadi, hamisha unga nimadir yetishmaydi, goh maktabga ko'mir deydi, goh oyna, goh bo'r, hatto lattagacha so'raydi. He, nomusli muallima bunday maktabga kelarmidi? Qanaqa ot topishibdi-ya – «mitti maktab». U chindan ham mitti-da. Undan nima naf kelardi. Haqiqiy o'qituvchilar shaharda. Maktablari oynadan. O'qituvchilari galstuk taqib olgan. Lekin shaharda shunday-da... Boshliqlar u yerda hashamatli mashinalarda ko'chalardan qanday o'tishadi. Mashinalarni aytmaysanmi?! Qop-qora, yaltiroq, bu mashinalarni «lip» etib o'tib ketguncha to'xtab tomosha qilging keladi. Shahar odamlari esa, xuddi bu mashinalarni ko'rmayotgandek

parvo ham qilishmaydi. Vaqtlari yo‘q – shoshilishadi qayoqqadir chopishadi. Ana u yerda, shaharda hayotni – hayot desa bo‘ladi. Qani endi o‘sha yoqqa yetishsang, biron joyga o‘rnashib olsang ekan. U yerda odamlarni amaliga qarab hurmat qilishni bilishadi. Lozimmi – demak, hurmat qilishing shart. Katta amalga – katta hurmat. Madaniyatli odamlar. Shuning uchun ham u yerda mehmonmamehmon yurish, yoki u-bu sovg‘a qilish, yog‘och tashish yoki shunga o‘xshash allaqanday ishlarni qilishga to‘g‘ri kelmaydi. Bu yerdagiga o‘xshab – ellik so‘m, ko‘pi bilan yuz so‘m berib, yog‘och olib, ustingdan shikoyat yozib yurmaydi: O‘razqul poraxo‘r, falon-piston... Nodonlik!

Ha, shaharda bo‘lgandami... Eh, tog‘iga ham, o‘rmoniga ham, mana bu dardisar yog‘ochlarga ham, pushtsiz xotiniga ham, manavi valakisalang, beaql cholga ham qo‘l siltab yuborgan bo‘lardim. Eh, suliga to‘ygan otdek jo‘sh urib ketardim-da! O‘zimni hurmat qilishga majbur etardim. «O‘razqul Balajanovich, kabinetigizga kirishga ruxsat eting». U yerda shaharlikka uylanib olardim. Nega mumkin emas ekan? Aytaylik, bironta qo‘lida mikrofoni bilan o‘ynab ashula aytadigan go‘zal artistkaga: aytishadiki, ular uchun eng muhimi odamning amaldor bo‘lishimish. Mana shunaqasini qo‘ltig‘idan olib bo‘yinbog‘ taqib yursang. Kinoga borsang. U bo‘lsa tuffisini tiqillatib, atir taratib yursa. O‘tgan-ketgan burnini cho‘zib qolaveradi. Qarabsanki, bolalar tug‘iladi... O‘g‘limni yuristlikka o‘qitardim, qizim esa royal chalsin. Shaharlik bolalar darrov ko‘zga tashlanadi – aqlli bo‘lishadi. Uyda faqat ruscha gaplashishadi: ular kallalaridan eski qishloq so‘zlarini chiqarib tashlashadi. U o‘z farzandlarini shunday tarbiyalagan bo‘lardi: «Papochka, mamochka, uni olib ber, buni olib ber...» O‘z jigarbandingdan biron narsani ayab o‘tirarmiding? U ko‘plarni bop-

qarindosh! Yana: «Biz hammamiz Shoxdor ona bug‘i bolalarimishmiz. Bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun!» emish. Hammasi bekor gap, qachonki, bir tiyin uchun bir-birimizning yoqamizdan olib, turmaga tiqishga tayyor bo‘lsak. Qanaqasiga bug‘i avlodidan bo‘laylik. Bu ilgari vaqtda bo‘lgan, odamlar bug‘iga ishonishgan. Naqadar befahm va sodda bo‘lishgan-a, o‘sha zamonning odamlari, kulgili! Endi esa hamma madaniyatli, hamma savodli. Kimga keragi bor buni, bu ertakni yosh bolalarga aytsa boshqa gap.

Shu voqeadan keyin O‘razqul boshqa hech kimga, hech qanaqa tanishga, hech qanday qabiladoshga, hatto Shoxdor ona bug‘ining ming tuqqani bo‘lsa hamki, bironta novdani, bironta cho‘pni bermaslikka ont ichdi.

Yana yoz keldi. Ko‘m-ko‘k tog‘li yaylovlarda o‘tovlar oqarib, yer-ko‘kni podalarning shovqin-suroni tutib, ariqlarda va daryoda suv tortilib qoldi. Quyosh porlagan, sarxush qimiz hidi kelar, gul bo‘yi ufurardi. Ochiq havoda o‘tovlarning oldida, ko‘m-ko‘k maysalar ustida, oshna-og‘aynilar davrasida o‘tirib qimiz ichib, qo‘zi go‘shriga to‘yib kayf qilishga nima yetsin. Keyin esa boshni aylantirish uchun bir stakan aroqni simirib, shunday kayfga kelasanki, o‘zingni go‘yo daraxtlarni ildizi bilan qo‘porib tashlagudek yoki bo‘lmasa anovi tog‘ning boshini uzib olgudek his qilasan...

Bunday kunlarda O‘razqul ichgan ontini unutardi. Katta o‘rmonning katta xo‘jayini deb atashlari unga naqadar xush kelardi. Yana va‘dalar berdi, yana hadyalar qabul qildi. Yana qadimiy qarag‘aylar qaysi birlarining kuni bitib, kuz kelganda umri tugashini sezmasdi.

Kuz esa hosili o‘rib olingan dalalardan sezdirmay kelib, tog‘ sari pinhona siljidi-da, butun atrofni qoplab oldi. U bosib o‘tgan yo‘lda, maysalar sarg‘aydi, o‘rmonni xazonrezgi bosdi.

Mevalar pishdi. Qo‘zilar to‘qli bo‘ldi. Ularni alohida otarlarga – to‘qlilarni alohida, qo‘ylarni alohida to‘daga ayirishdi. Ayollar yig‘ilgan sarig‘ yog‘ni meshga joylab olishdi. Erkaklar vodiya kim birinchi bo‘lib qaytishi haqida gurung qilishardi. Ketish oldidan esa, yozda O‘razqul bilan gaplashganlar, falon kuni, falon soatda va‘da qilingan yog‘ochga mashina olib o‘rmonga kelishlari haqida uni ogohlantirib qo‘ydilar.

Mana shu bugun kechqurun ikkita qarag‘ay yog‘och olib ketgani yuk mashina keladi. Qarag‘ayning bittasi pastda tayyor turibdi, mashina keladigan joyga, daryodan o‘tkazib qo‘yilgan. Ikkinchisini mana, pastga olib tushish-yapti. Agar O‘razqul hozir ushbu yog‘och ustidan yebichganlarini qusish imkonini topgandami, hozir chidashga majbur bo‘layotgan – bu azob-uqubatlardan qutulish uchun shu zahotiyog qusib tashlagan bo‘lardi.

Afsuski, o‘zining tog‘dagi la‘nati bu taqdirini o‘zgartirishga qodir emas: mashina tunda yog‘och olib ketish uchun shu bugun kechqurun keladi.

Hamma ish o‘ngidan kelsa yaxshiku-ya: yo‘l xo‘jalik o‘rtasidan, to‘g‘ri idoraning oldidan o‘tadi, boshqa yo‘l yo‘q, xo‘jalik idorasiga esa militsiya, nazoratchilar kelib turadi. U yerda yana markazdan kelganlar ham bordir? Ularning ko‘ziga yog‘och ortgan mashina duch kelib qolsami: «Xo‘sh, yog‘ochni qayoqdan olib kelyapsiz va qayoqqa?» – deb surishtira boshlashadi.

Bu xayoldan O‘razqulni sovuq ter bosib ketdi. Hamma-hamma narsaga – boshi ustida aylanayotgan zag‘chalarga, baxtsiz Mo‘min cholga, bundan uch kun burun shaharga kartoshka sotgani ketgan dangasa Seydahmadga g‘azabi jo‘sh urib ketdi. U tog‘dan yog‘och olib tushilishini bilardi-ku axir! Demak, sezdirmay jo‘nab qolgan... Endi faqat bozordagi ishlarini bitirgandan keyingina qaytadi.

Bo'lmasa O'razqul, chol bilan ikkalasini yog'och sudrab kelishga jo'natib, o'zi bu azobdan qutulgan bo'lardi.

Lekin Seydahmad uzoqda, zag'chalarga ham qo'l yetmaydi. Hammasining alamini xotinidan olishi mumkin – lekin uyga yetish amrimahol. Birgina Mo'min chol bor. Tog'dan nafasi bo'g'ilib, qahri g'azabi ortib, har qadamda og'zidan oq it kirib, qora it chiqib kelayotgan O'razqul otga ham, uning orqasidan kelayotgan cholga ham rahm qilmay, changallar orasidan yo'l soldi. Bu ot harom o'lsa mayli, bu chol o'lsa ham mayli, yuragi yorilib o'zi o'lsa ham mayli. O'razqulning sha'ni va amaliga yarashmagan, uning ko'nglidagidek bo'lmagan bu dunyoga o't tushsin.

O'razqul o'zini tutolmay, otni qiyalikdan tikka changallar orasiga haydab ketdi. Mayli, Mo'min chaqqon yog'ochlar atrofida girdikapalak bo'lib qolsin. Qani u yog'ochni eplamay ko'rsin-chi! «Majaqlab tashlayman, ahmoq cholni, vassalom», ko'nglidan o'tkazdi O'razqul. Boshqa vaqtda u hech qachon yog'och bilan bunday xavfli nishablikka o'zini urishga yuragi betlamagan bo'lardi. Bu safar shayton yo'ldan ozdirdi. Mo'min ham uni to'xtatib qolishga ulgurmas, faqat qichqirib qololdi xolos: «Qayoqqa ketyapsan? Qayoqqa? To'xta!» – yog'och chirpirak bo'lib aylanib, butalarni yanchib pastga yumalab ketdi. Yog'och ho'l va og'ir edi. Mo'min yog'ochni ushlab qolish uchun pishang solmoqchi bo'ldi. Lekin zarb shunday kuchli edi-ki, pishang cholning qo'lidan otilib chiqib ketdi.

Hamma ish ko'z ochib yumguncha bo'lib o'tdi. Ot yiqildi va yoni bilan pastga surilib ketdi. Ot surinayotib O'razqulni ham urib yiqitdi. U titrab-qaqshab butalarga tirmashib, ilinib, yumalab ketdi. Shu payt qalin xazon ustidagi allaqanday shoxli jonvorlar hurkib qochib qoldi. Ular talvasaga tushib, jon-jahdi bilan sakray-sakray qayinzorlar ichida g'oyib bo'ldi.

– Bug‘ilar! Bug‘ilar!– qo‘rquv va shodligidan o‘zida yo‘q xursand bo‘lib qichqirdi Mo‘min. Keyin go‘yo o‘z ko‘zlariga ishonmagandek jim bo‘lib qoldi.

Nogoh tog‘ qo‘yniga sukunat cho‘kdi. Zag‘chalar birdan g‘oyib bo‘ldi. Yumalab ketayotgan yog‘och yoshgina baquvvat qayinni bosib, ezib qiyalikda ilinib qoldi. Ot egar-abzali og‘ib, oyoqqa turdi.

Hamma yog‘i yirtilib ketgan O‘razqul emaklab bir tomonga chiqib oldi. Mo‘min kuyoviga yordamlashgani tashlandi:

– O, muqaddas ona Shoxdor bug‘i! Bizni hozir u qutqazdi! Ko‘rding-ku. Bu Shoxdor ona bug‘ining bolalari. Bizning onamiz qaytib kelibdi! Qara-ya!

O‘razqul yuz bergan voqeaga hali ham ishonqiramay joyidan g‘amgin holda xijolat chekib turdi-da, qoqina boshladi:

– Ko‘p vaysama, chol. Yetar endi, otning abzalini chiqar.

Mo‘min itoatkorona shoshilinch ravishda otning abzalini ola boshladi.

– O, qudratingdan o‘rgilay, Shoxdor ona bug‘i! – u xursandligidan g‘o‘ldirashini qo‘ymasdi. – Bug‘ilar bizning o‘rmonimizga qaytibdi. Shoxdor onamiz bizni unutmabdi! Bizning gunohimizdan o‘tibdi...

– Hali ham g‘uldirayapsanmi? – do‘q qildi O‘razqul. U endi qo‘rquvni unutgan va yana eski g‘azabi bo‘g‘ziga kelgandi. – Ertagingni aytyapsanmi? O‘zing jinini bo‘laturib, boshqalar ham ahmoqona ertagingga ishonaveradi, deb o‘ylaysanmi?

– Men o‘z ko‘zim bilan ko‘rdim. Bular bug‘ilar edi,– bo‘sh kelmasdi Mo‘min bobo. – Nahot sen ko‘rmagan bo‘lsang, o‘g‘lim? Sen o‘zing ko‘rding-ku.

– Xo‘sh, ko‘rdim. Uchtasi chopqillab ketdi, shekilli.

– Rost, uchta. Menga ham shunday tuyuldi.

– Nima qipti shunga? Bug‘i bo‘lsa bug‘i-da. Mana bu yerda odam o‘z jonidan judo bo‘lishiga sal qoldi. Nimasiga qurvonish kerak ekan. Bular agar bug‘ilar bo‘lsa, demak, dovon ortidan kelgan. U yoqda Qozog‘istonda, tog‘ning narigi tomonida, o‘rmonlarda hali bug‘ilar bor, deyishadi. U yer ham qo‘riqxon. Zapovednikning bug‘ilari bo‘lsa ehtimol. Kelsa kelibdi-da. Bizning nima ishimiz bor. Qozog‘istonning bizga daxli yo‘q.

– Balki, bizda yashab qolar ular?– orzu qilib gapirdi Mo‘min bobo.– Qani endi qolsa...

– Bas, endi,– uning so‘zini bo‘ldi O‘razqul.– Ketdik!..

Yog‘ochni hali ancha pastga sudrab tushish, keyin esa yana otda daryodan sudrab olib o‘tish kerak edi. Bu ham og‘ir ish. Agar yog‘och daryodan omon-eson olib o‘tilsa, so‘ngra yana mashinaga ortiladigan tog‘ yonbag‘rigacha yetkazish darkor.

Eh, qancha mehnat.

O‘razqul o‘zini butunlay baxtsiz his qildi. Butun borliq unga nohaq yaratilganday tuyuldi. Tog‘lar bo‘lsa, hech nima sezmaydi, hech nima istamaydi, hech nimadan zorlanmaydi, bir joyda turgani-turgan, o‘rmonlar esa avval kuzga, undan keyin qishga o‘tadi, buning hech qanday mashaqqatli joyi yo‘q. Zag‘chalar ham o‘z erkicha uchib yuradi. Istagancha chag‘illaydi. Bug‘ilar, agar ular haqiqatan ham bug‘ilar bo‘lsa, dovonning narigi yog‘idan keladi-da, o‘rmonda daydib yuraveradi, qanday yuradi, qanaqa yuradi, o‘zining ishi. Shaharda odamlar asfalt ko‘chalarda beparvo qadam tashlashadi, taksilarda yurishadi, restoranlarda o‘tirishadi, vaqtichog‘lik qilishadi. Uning peshonasiga mana shu tog‘larda yurish bitilgan, u bebaxt... Hatto uning mana shu hech nimaga yaramaydigan qaynotasi Mo‘min chaqqon ham undan baxtliroq,

chunki u ertakka ishonadi. Ovsar odam. Ovsarlar hamisha o'z hayotidan mamnun.

O'razqul o'z hayotini ko'rarga ko'zi yo'q. Hayoti o'zi istagancha emas. Bu hayot Mo'min chaqqonga o'xshaganlarga xos. Unga esa, nima ham kerak? Umri mehnatda o'tyapti, bir kun dam olish yo'q. Umrida esa biron inson unga qaram bo'lgan emas, u esa hammaga qaram bo'lib kelgan, hatto o'zining kampiriga ham – chol hatto unga bir so'z qaytarmaydi. Shunday sho'rpehona ertak bilan ham baxtiyor bo'laveradi. O'rmonda bug'ilarni ko'rib, xuddi yuz yil dunyoda izlagan aka-ukalarini uchratgandek, ko'z yoshi qilib yuribdi-ya.

Eh, nimasini gapirasan...

Ular axiri so'ngi manzilga chiqishdi, u yerdan uzun tik yo'l daryoga tushib boradi. Tin olgani to'xtashdi.

Daryoning narigi betida, qorovulxona yonidagi O'razqulning uyi oldida qandaydir bug' ko'tarilardi. Bug'ga qarab samovar qaynab turganini bilsa bo'lardi. Demak, uni xotini kutayotibdi. Lekin bundan O'razqul yengil tortmadi. U og'zi bilan entikib nafas olar, havo yetishmasdi. Ko'kragi, boshi og'rir, yuragi gupillab urardi. Peshonasidan ter quyilardi. Oldinda esa, hali uzoq va tik nishab turibdi. Uyda esa pushtsiz xotin kutib o'tiribdi, samovar qo'yib o'tirganlariga kuyaymi, ko'nglimni topmoqchi... Birdan chopib borib, bu qorindor samovarni bir tepib, uchirib yuborgisi kelib ketdi. Keyin esa xotiniga tashlanib, o'lguday ursa. U xayolan xotinining dod-faryodini eshitib, uning baxtsiz qismatini tasavvur qilib, huzur qildi.

«Yaxshi bo'pti,– o'ylardi u.– Ajab bo'pti. Men qiynalganimda nega u rohat qilib o'tirishi kerak?»

Uning xayollarini Mo'min bo'ldi.

– Men esimdan chiqarayozibman, o'g'lim, – shoshapisha xatosini tuzatmoqqa urinib O'razqulning oldiga

keldi.— Men bolani olgani maktabga borishim kerak axir. Darslari tugadi-ku.

— Xo'sh, nima bo'пти? — atayin vazmin ohangda so'z qotdi O'razqul. — Nima qil deysan?

— Jahling chiqmasin, bolam. Yog'ochni shu yerda qoldiramiz. O'zimiz pastga tushamiz. Sen uyingga borib ovqatlanasan. Men shu paytda otda chopib maktabga borib kelaman. Bolani olib qaytaman. Keyin kelib yog'ochni olib ketamiz.

— Shuni o'ylab topguncha ancha bosh qotirdingmi, chol? — zaharxandalik bilan gap qotdi O'razqul.

— Bola axir yig'laydi-da.

— Nima bo'пти shunga? — qizishdi O'razqul. Nihoyat cholni xumordan chiqquncha so'kishga bahona topildi. Kun bo'yi O'razqul janjalga bahona axtardi, mana endi Mo'minning o'zi unga bahona topib berdi. — U yig'lar ekan deb biz ishimizni tashlab ketaylikmi? Ertalab, maktabga olib boraman, deb boshni qotirding. Olib bording, yaxshi. Endi maktabdan olib kelaman deysan. Men nima senga? Yo biz maynabozchilik o'ynayapmizmi bu yerda?

— Keragi yo'q, o'g'lim,— zorlandi Mo'min.— Shunday kunda. Menga-ku mayli-ya, bola kutadi-da, shunday kunda yig'laydi-da...

— Nima shunday kunda? Bu qanaqa xosiyatli kun o'zi!

— Bug'ilar qaytdi. Nima keragi bor edi shunday kunda...

O'razqul dovdirab, hatto hayratidan jim bo'lib qoldi. U tikanli butalar orasida yumalab, qo'rquvdan yuragi yorilayozganda sakragan soyalari lip etib o'tganday ko'zga tashlangan bu bug'ilarni allaqachon unutgan edi. Yog'och bilan pastga yumalaganda birgina daqiqada taqdiri hal bo'lib ketardi. Uning bug'ilarga qarashga ham, cholning vaysashiga quloq solishga ham holi kelmay qolgandi.

— Sen meni nima deb o'ylayapsan? — dedi u sekin va jahl bilan cholning yuziga pishqirib. — Afsus, soqo-

ling yo‘q, bo‘lmasa boshqalarni o‘zingdan ko‘ra ahmoq-roq deb o‘ylamasliging uchun yulib tashlardim. Sening bug‘ilaringni boshimga uramanmi. Nimasiga yana men ularni o‘ylashim kerak ekan. Sen meni gap bilan chalg‘itma. Qani tur, yog‘ochni ushla. To daryodan olib o‘tmagunimizcha, biron nima haqida g‘ing dema. U yoqda kim maktabga boryapti, kim yig‘layapti – mening ishim yo‘q. Bas, endi ketdik...

Mo‘min har safargidek bo‘ysundi. U toki yog‘och joyiga bormaguncha O‘razqulning qo‘lidan qutulib ketolmasligini bilib, sukut saqlagancha jon-jahdi bilan ishlardi. Qalbi tug‘yon urib yotsa ham, u boshqa biron so‘z qotmadi. Nabirasi uni maktab oldida kutib turibdi; hamma bolalar uy-uyiga tarqab ketishgan, faqat yolg‘iz uning yetim nabirasigina yo‘l poylab, bobosini kutmoqda.

Chol barcha sinfnig bolalari maktabdan qanday yer tepinib otilib chiqishini, qanday uy-uyiga chopqillab ketishini ko‘z oldiga keltirdi. Och qolishgan. Ular yo‘ldayoq o‘zlariga tayyorlangan ovqatning hidini sezishadi va quvonchga to‘lib, hayajonlanib uylarning derazasi ostidan chopib o‘tishadi. Onalari allaqachon kutib o‘tirishibdi. Har birining chehrasida odamni quvontiradigan tabassum. Ona o‘ziga og‘irimi, yengilmi, bolasi uchun tabassum qilishga har qachon o‘zida kuch topa oladi. Hatto ona: «Qo‘llaring-chi? Qo‘llaringni kim yuvadi?» – deb o‘shqirib turganda ham baribir, uning ko‘zlarida o‘sha tabassum yashiringan bo‘ladi.

Mo‘minning nabirasi o‘qishga tutingan kundan beri qo‘li siyohdan arimay qoldi. Bu bobosiga hatto yoqib tushardi: demak yigitcha ish bilan mashg‘ul. Ana, hozir uning nabirasi siyohli qo‘llarida shu yil yozda sotib olingan portfelini ushlab yo‘lda turibdi. U, ehtimol, kutaverib charchagan va endi ko‘zini uzmay, otda yo‘rtib

kelayotgan bobom do'nglikda ko'rinib qolmasmikan, deb bezovtalanib turgandir. Axir u hamisha o'z vaqtida kelardi-ku. Bola har safar maktabdan chiqqanida bobosi sal narida uni toqatsizlik bilan kutib turardi. Hamma uyuyiga tarqab ketar, u esa bobosi tomonga chopardi. «Ana bobom turibdi, chopdik!» derdi bola portfeliga. Chopib borayotib hayajonga to'lgancha to'xtab qolardi. Agar yon-verida hech kim bo'lmasa, u bobosiga tashlanib, eski ust-boshlarining va yozgi quruq pichanning o'zi ko'nikib ketgan hididan nafas olib, yuzlarini uning qorniga ishqab quchoqlab olardi. O'sha kunlari bobosi narigi qirg'oqdan pichan tashirdi, qishda qalin qorda u yerga yetib bo'ladimi. Yaxshisi kuzda tashib keltirgan ma'qulda. Keyin ancha paytgacha Mo'mindan to'zg'igan pichanning achqimtil hidi kelib yurdi.

Bobo bolani o'zining orqasiga, otining sag'risiga mingashtirib olar, shu bilan u yoqdan-bu yoqdan gaplashib yetib kelib qolganlarini sezishmasdi. Tog' tepaligining ikki cho'qqisi orasidagi pastqamlikdan oshib to'g'ri San-Toshga kelishardi.

Bolaning maktabga qattiq berilgani buvisining achchig'ini keltirardi. Bola ko'zini ochgan zahoti, apiltapil kiyinib, portfeliga kitob-daftarlarini solardi. Kechasi ham portfelini yoniga qo'yib yotishidan buvisining jahli chiqardi:

– Bu yaramas portfelga buncha yopishib qolding? Shu senga xotin bo'lib qolgandami, qaliniga bizni sotib yer ekansan-da...

Buvisining gapi bolaning u qulog'idan kirib, bu qulog'idan chiqib ketar, qolaversa, gap nima haqda borayotganini ham uncha tushunib yetmasdi. Uning uchun eng muhimi – maktabga kechikmaslik edi. U hovliga otilib chiqib bobosini shoshirardi. Faqat maktab ko'zga tashlangandagina tinchlanardi.

Bir safar, ular baribir kechikib qolishdi. O'tgan haftada tong xiyol yorishganda Mo'min otda narigi qirg'oqqa yo'l oldi. Ertalab barvaqt pichanga bir qatnov qilishga qaror qilgandi. Hammasi joyida bo'layotgandi, lekin yo'lda pichan sochilib ketdi. Yana hamma pichanni bog'lab, yana otga ortish kerak edi. Shoshib bog'langan pichan qirg'oqning o'zida yana sochilib ketdi.

Nabirasi esa narigi tomonda kutib turardi. U g'adirbudur toshning ustiga chiqib, portfelini silkir va qichqirib allakimni chaqirardi. Chol shoshar – arqon chalkashib ketgan, yechib bo'lmas, ko'r tugun tushib qolgandi. Bola esa hamon qichqirardi, shunda chol uning yig'layotganini angladi. Pichanni ham, arqonni ham tashladi-da, tezroq nabirasining oldiga yetib borish uchun otga minib, uni kechuvdan haydab ketdi. Daryodan o'tguncha ham ancha vaqt o'tdi: kechuvdan o'tish osonmas, suv ko'p, oqim tez. Kuzda hali uncha qo'rqinchli emas, yozda otni chappa ag'daradi. Mo'min nihoyat daryodan o'tib, nabirasining oldiga borganida u ho'ngrab yig'lardi. Bobosiga qaramas, faqat yig'lar va so'ylanardi: «Kechikdim, maktabga kechikdim». Chol otdan engashib, bolani egarga ko'tarib oldi-da, yo'rtib ketdi. Bu maktab qurg'ur yaqin orada bo'lgandami, bolaning o'zi g'iz etib borib kelaverardi. Shuning uchun butun yo'l bo'yi to'xtamay yig'ladi, chol uni hech nima bilan ovutolmadi. Maktabga ham ho'ngrab yig'lagan holida olib keldi. Dars boshlanib ketgan edi. To'g'ri sinfga olib kirdi.

Mo'min muallima oldida qayta-qayta uzr so'rab, buning boshqa takrorlanmasligini aytib so'z berdi. Lekin hammasidan ham chol kechikkani uchun nabirasining kuyib-pishganini va zorlanib yig'laganini ko'rib iztirob chekdi. «Ilohim maktabni hamisha shunday sevsin-da», – xayoliga keltirdi u. Har holda bolapaqir nimaga bunchalik yig'ladi. Demak, yuragida bir armon bor-da...

Hozir ham, yog'ochning atrofida charx urib, goh u tomoniga, goh bu tomoniga chopib o'tar, tog'dan tezroq pastlikka sirg'alib tushsin, hech qayerga ilinib qolmasin, deb yog'ochning ostiga pishang solib, itarib borarkan, Mo'minning xayolidan nabirasi ketmasdi – nima bo'ldi ekan-a?

O'razqul esa shoshmasdi. U otni yetaklab borardi. Bu yerda ko'p shoshib bo'lmaydi – uzun, tik nishablikdan qiyalab yurishga to'g'ri keladi. Lekin uning gapini inobatga olib, yog'ochni shu yerda qoldirib, keyin kelib olib ketish mumkin emasmi? Eh, kuch-quvvat bo'lgandami, yog'ochni shartta yelkasiga qo'yib, daryodan o'tgan va mashinaga ortiladigan joyga eltib tashlagan bo'lardi Mana-e, olinglar yog'ochlaringni va yo'qolinglar. Mo'minning o'zi bo'lsa nabirasining oldiga otilgan bo'lardi.

Qayoqda deysiz, bular xom xayol. Hali toshlar va shag'alliklardan yurib qirg'oqqa yetish, so'ng kechuvdan yog'ochni ot bilan sudrab narigi tomonga olib o'tish kerak. Otning sillasi quridi – u tog'da qancha past-balandliklarga chiqib tushmadi... Ishqilib, oxiri baxayr bo'lsin, agar yog'och daryo o'rtasida toshlarga ilinib, yoki ot qoqinib yiqilib tushsa ish chatoq?

Ular suvdan kechib o'tishayotganda Mo'min bobo duo qilib turdi: «O'zing qo'lla, Shoxdor ona bug'i, ilohim, yog'och ilinmasin, ilohim ot yiqilmasin». Etiklarini yelkasiga tashlab, ishtonining pochasini tizzasidan yuqori shimarib olgan yalang oyoq Mo'min bobo qo'lda pishang bilan suvda suzib borayotgan yog'och ortidan arang yetib ulgurardi. Yog'ochni oqimga qiya qilib sudrashardi. Daryo suvi qancha toza va tiniq bo'lsa, shuncha sovuq ham edi. Kuzning suvi-da.

Chol bunga bardosh berardi: Mayli, oyoq uzilib tushmaydi. Ishqilib, yog'och tezroq olib o'tilsa bo'lgani.

Baribir yog'och ilinib qoldi, aksiga olganday, sertoshli yerga kelganda taqqa to'xtadi. Bunday hollarda otga jinday dam berib, keyin yaxshilab bir «chu!» deyilsa – kuchli siltoq bilan yog'ochni toshlar panjasidan tortib olsa bo'ladi. Lekin otga minib olgan O'razqul toliqib kuchdan ketgan jonivorni qamchi bilan ayamay savaladi. Ot orqa oyoqlari bilan cho'qqayib, sirg'alib, qoqinib ketar, lekin yog'och joyidan qo'zg'almasdi. Cholning oyoqlari muzlab qoldi, ko'zi tina boshladi. Boshi aylandi. Jarlik, jarlik ustidagi o'rmon, osmondagi bulutlar pastga tusha boshladi, daryoga sho'ng'ib, sho'x oqimda suzib, yana joyiga qaytdi. Mo'minning mazasi qocha boshladi. La'nati yog'och! U qurib yotganda edi, boshqa gap edi, suvda o'zi suzib ketardi. Buni esa hozirgina qirqishdi-yu, darrov daryoga sudrab tushishdi. Kim axir shunday qiladi! Oqibati shu bo'ladi-da. O'ylanmay qilingan ishning oxiri voy. Qayrag'ochni qurisin deb tashlab kelishga O'razqulning ra'yi yo'q. Nazoratchilar ko'zi tushib qolsa, taqiqlangan o'rmondan qimmatli daraxtlarni o'g'irlikcha qirqqan, deb akt tuzadi. Shuning uchun ham qirqilgan yog'ochni shu zahotiyog gumdon qilishi kerak.

O'razqul o'kchasi bilan otni niqtar, qamchi bilan boshiga urar, so'kinar, xuddi hammasi uchun go'yo u, Mo'min aybdordek, cholga baqirardi, yog'och esa joyidan jilmasdi, u battar toshga o'rnashib borardi. Cholning sabrtoqati tugadi. U butun umrida birinchi marta g'azab bilan ovozini balandlatdi.

– Tush otdan! – u O'razqulning yoniga jiddiy bo'rib uni egardan tortdi. – Otning tortolmayotganligini ko'rmayapsanmi? Hoziroq tush!

Hayron qolgan O'razqul jimgina bo'ysundi. Egardan etigi bilan to'g'ri suvga sakradi. Xuddi shu daqiqadan boshlab, u garang va qulog'i bitib qolganday, o'zini yo'qotgan edi.

tashqariga otilib chiqqanlar – Mo‘minning xotini, qizi Bo‘key va yosh Guljamol cholga bir gap bo‘lganini darrov fahmlashdi. U hech qachon Olaboshga minmas va hech qachon hovlidan bunchalik shoshilib chiqmagandi. Bu Mo‘min chaqqonning isyoni ekanligini ular hali bilishmasdi. Keksaygan chog‘idagi bu isyon uni nimalarga giriftor qilishini ham bilishmasdi.

Qirg‘oq tomondan esa otni yetaklab O‘razqul uyga qaytardi. Ot oldingi oyog‘ini oqsab bosardi. Ayollar jim turib, uning hovliga yaqinlashib kelishiga ko‘z tikib turishardi. O‘razqulning ko‘nglidan nimalar kechayotganini, u o‘sha kuni ularga qanday g‘am-alamlar keltirayotganini hali ayollar xayoliga ham keltirishmasdi...

U ho‘l, shaloplagan etikda, ho‘l ishtonda vazmin va og‘ir qadamlar bilan ular oldiga yaqinlashib, ayollarga g‘amgin nazarda xo‘mrayib qaradi. Xotini Bo‘key bezovtalanib qoldi:

– Nima qildi, O‘razqul? Nima bo‘ldi? Hamma yog‘ingiz ho‘l bo‘lib ketibdi-ku. Yog‘och oqib ketdimi?

– Yo‘q,– qo‘l siltadi O‘razqul. – Ma. – U yuganni Guljamolga uzatdi. – Otni otxonaga olib bor. – Shunday deb o‘zi eshik tomonga yurdi.– Yur uyga,– dedi u xotiniga. Kampir ham ular bilan birga bormoqchi edi, O‘razqul uni ostonaga yo‘latmadi.

– Sen nari tur, kampir. Senga hech qanday ish yo‘q bu yerda. Uyingga bor-u, xap o‘tir.

Nima bo‘ldi senga? – xafa bo‘ldi kampir. – Bu nimasi? Cholingga nima bo‘ldi? Nima gap?

– Uning o‘zidan so‘ra,– javob qildi O‘razqul.

Uyda Bo‘key erining ho‘l ust-boshlarini yechib, unga po‘stin berdi, samovarni olib kirib, choy quyishga tutindi.

– Choyni qo‘y, – qat‘iy rad qildi O‘razqul. – Aroq ber. Xotini ochilmagan yarimtalikni olib, stakanga quydi.

– To‘ldirib quy,– buyruq qildi O‘razqul. Bir stakan aroqni suvdek ichib yuborgach, po‘stinga o‘raldi-da, kigizga cho‘zilib, xotiniga dedi:

– Qo‘ydim, sen mening xotinim emassan, men sening ering emasman. Jo‘na, bu uyda sening izing qolmasin. Qorangni ham ko‘rsatma. Vaqt g‘animatida jo‘nab qol!

Bo‘key uh tortdi, karavotga o‘tirdi va har galgidek ko‘z yoshlarini ichiga yutib, sekin gapirdi:

– Yanami?

– Nima, yanami?–bo‘kirib yubordi O‘razqul. – Yo‘qol!

Bo‘key uydan otilib chiqdi va har doimgidek qo‘llarini bukib, hovlini boshiga ko‘tarib ho‘ngrab yig‘lay boshladi:

– Men, baxti qaro, bu dunyoga nega kelgan ekanman-a.

Bu choq Mo‘min chol Olaboshda nabirasi oldiga yo‘rtib borardi. Olabosh – chopqir ot. Lekin bari-bir Mo‘min ikki soatdan ziyodroq kechikdi. U nabirasini yo‘lda uchratdi. Bolani muallimaning o‘zi uyga olib kelayotgandi. O‘sha muallima beshinchi yil kiyayotgan, shamol yalab ketgan, yenglari qo‘pol, hech o‘zgarmas paltosida. Horigan ayolning qovog‘i soliq ko‘rinardi. Anchadan beri yig‘layverib ko‘zlari shishgan bola qo‘lida portfeli bilan bechora va xo‘rlangan qiyofada uning yonida kelardi. Muallima Mo‘min cholni qattiq so‘roqqa oldi. Chol esa ayolning oldida otdan tushib, boshini quyi solib turardi.

– Agar vaqtida kelib olib ketmaydigan bo‘lsangiz, – dedi muallima, – bolangizni maktabga olib kelmang. Menga ishonmang, o‘zimda ham to‘rttasi bor.

Mo‘min yana uzr so‘radi, bunday hol boshqa takrorlanmaydi deb, yana so‘z berdi.

Muallima Jilisoyga qaytib ketdi, bobo bilan nabira esa uyga yo‘l olishdi.

Bola otda bobosining oldiga o‘tirib jimgina borardi. Chol ham unga nima deyishini bilmasdi.

tayyorlab turgan ekan, qanaqa zulm? Unga, itoatsizlik qilishga jur'at etgan cholga qanaqa jazo o'ylab qo'ydi ekan? Axir O'razqul buni shunday qoldirmaydi-ku. Bo'lmasa uni O'razqul deyishmasdi-da.

Qizini va uning o'zini kutayotgan baxtsizlik to'g'risida o'ylamaslik uchun Mo'min nabirasiga bug'ilar, bu jonivorlarning karomati, marhamati, go'zalligi va uchqurligi, xuddi shularning sharofati bilan har qanday baloni daf qilishlari haqida hikoya qilardi.

Bolaga yaxshi edi. U uyda nima kutayotganligini bilmasdi. Uning ko'zi va quloqlari yonardi. Nahotki bug'ilar qaytib kelgan bo'lsa? Demak, hammasi to'g'ri ekan-da! Bobosining aytishicha, Shoxdor ona bug'i odamlarning yovuzligini kechirgan emish va o'z bolalariga Issiqko'l tog'lariga qaytishga ruxsat etganmish. Bobosi aytadiki, bu yer qandayligini bilish uchun hozircha uchta bug'i kelgan, agar ularga yoqsa, unda hamma bug'ilar yana vataniga qaytadi.

– Bobo, – deb bobosinning so'zini bo'ldi bola, – balki, Shoxdor ona bug'ining o'zi ham kelgandir? Balki, bu yer qandayligini uning o'zi ko'rib, keyin bolalarini chaqirmoqchidir?

– Ehtimol, – dedi Mo'min ishonchsizgina. U tutilib qoldi, o'zini noxush seza boshladi: ortiqcha berilib ketgani yo'qmi, bola uning so'zlariga ortiqcha ishonib yuborgani yo'qmi? Lekin Mo'min chol nabirasini ishonchdan qaytarishga urinmadi. Bu endi juda kech edi. – Kim biladi, – yelkalarini qisdi Mo'min. – Balki, balki, Shoxdor ona bug'ining o'zi ham kelgandir. Kim biladi...

– Hozir bilamiz-da. Yuring, buva, siz bug'ilarni ko'rgan joyga boramiz, – dedi bola. – Men ham bir ko'ray.

– Ular axir bir joyda turmaydi-da.

– Biz izidan boramiz. Ularning izidan uzoq-uzoqlarga izlab boraveramiz. Ularga ko'zimizning qiri tushdi

deguncha, qaytamiz. Shunda, ular odamlar tegmasligini bilib oladi.

– Go‘daksan-da,– kulimsiradi bobo.– Uyga boraylik, o‘sha yerda ma‘lum bo‘ladi.

Ular qorovulxonaga yaqinlashib, uylar ortidagi so‘qmoqdan borishardi. Uylar orqa tomondan – xuddi yelkasini o‘girib turgan odamga o‘xshardi. Uchala uy ham ichida nima bo‘layotganidan hech bir nishon bermay turardi. Hovli ham bo‘m-bo‘sh va jimjit. Mo‘minning yuragini noxush vahm bosdi. «Nima yuz bergan bo‘lishi mumkin? O‘razqul uning baxtsiz qizi Bo‘keyni urdimikin? Yoki mast bo‘lguncha ichganmikin? Yana qanday falokat yuz berishi mumkin? Nega buncha jimjitlik, nega shu mahalda hovlida hech kim yo‘q? Agar hamma narsa joyida bo‘lsa, bu mash‘um yog‘ochni daryodan sudrab chiqish kerak,– o‘yladi Mo‘min. – Qo‘y, shu O‘razqulni, yaxshisi u bilan aloqani uzish kerak. Bilganini qilib, qolgan hammasiga tupurish darkor. Eshakka uning eshak ekanligini isbotlab berolmaysan-ku».

Mo‘min otxonaning oldiga keldi.

– Tusha qol. Mana, yetib ham keldik, – u nabirasiga hayajonlanganini bildirmaslik uchun xotirjam gapirdi. Bola qo‘lida portfeli bilan uyga chopmoqchi bo‘lganida, Mo‘min bobo uni to‘xtatdi: – To‘xta, birga boramiz.

U Olaboshni otxonaga bog‘lab chiqdi-da, bolani qo‘lidan ushlab, uyga qarab yurdi.

– Menga qara,– dedi bobo nabirasiga, – agar meni so‘kishsa, sen qo‘rqmagin va u yerdagi har xil gaplarga ahamiyat qilmagin. Buning senga daxli yo‘q. Sening ishing maktabga qatnash.

Biroq aytadigan hech nima sodir bo‘lmadi. Ular uyga kelishganda, faqat kampir Mo‘minga xushlamaygina tikildi-da, labini tishlab yana o‘zining tikayotgan ishi-

ga berildi. Mo'min chol ham unga hech nima demadi. U xona o'rtasida qovog'ini solgan holda sergak turib, keyin qozondan katta kosadagi un oshini olib, non va qoshiq keltirdi-yu, nabirasi ikkalasi kechikkan tushlikka o'tirishdi.

Jimgina ovqatlanishdi, buvisi esa hatto ular tomonga qayrilib ham qaramadi. Uning bug'doyrang so'lg'in yuzida g'azab to'ngib qolgandi. Bola qandaydir mudhish hodisa sodir bo'lganini payqadi. Chol-kampir esa jim edi.

Bolaga shunday vahimali, shunday tashvishli tuyuldiki, tomog'idan ovqat ham o'tmay qoldi. Ovqat ustida odamlarning jim qolib, o'zlarining allaqanday yomon va shubhali xayollariga berilishidan yomoni yo'q. «Balki bunga biz sababchidirmiz?» – dedi bola xayolida portfeliga. Portfel deraza tokchasida turardi. Bola xayolan portfeli bilan shivirlasha boshladi:

«Sen hech nima bilmaysanmi? Bobom nega buncha g'amgin? Uning gunohi nima? Bugun nega u kechikdi, nega Olaboshni egarsiz minib bordi? Axir hech qachon bunday bo'lmagandi-yu. Balki u o'rmonda bug'ilarni ko'rib qolib, ushlanib qolgandir?.. Ehtimol, hech qanday bug'i yo'qdir. Bu yolg'ondir? Unda nima? Nega bo'lmasa gapiradi? Agar u bizni aldagan bo'lsa, Shoxdor ona bug'i qattiq ranjiydi-ku...»

Mo'min ovqatlanib bo'lgach, bolaga sekingina dedi:

– Sen hovliga chiqavergin, bir ish bor. Menga yordam-lashasan. Men hozir chiqaman.

Bola itoatkorona chiqib ketdi. U eshikni yopgan zaman, buvisining ovozi keldi:

– Qayoqqa?

– Yog'ochni keltirgani boraman. Boya daryoda tiqilib qolgandi, – javob qildi Mo'min.

– Ha, payqab qoldingmi? – qichqirdi kampir. – Esing-ga tushdi! Sen borib qizingning holini ko'r. Uni Guljamol

uyiga olib ketdi. Sening tug'mas telba qizing kimga kerak endi. Bor, kimga o'xshab qolganini endi o'zi aytsin. Eri uni uyidan qutirgan itday haydadi.

— Xo'sh, nima bo'пти, haydasa haydapti-da,— dedi qiziq ustida Mo'min.

— Eh, seni qara! Kimsan o'zing! Qizlaringni bari sa-yoq, nabirangni o'qitib amaldor qilmoqchi bo'lasanmi? Kutaver. O'zingni baloga giriftor qilganingga arzi-sa edi. Tag'in Olaboshni minib chopibdi. Seni qara-yu! Ko'rpangga qarab oyoq uzatganingda edi, kim bilan o'ynashayotganingni bilarding... U sening bo'yingni sap-chaday uzib tashlaydi. Sen qachondan beri odamlarga gap qaytaradigan bo'lib qolding? Qachondan beri botir bo'lib qolding? Qizingni biznikiga yetaklab kelishni xayolingga ham keltirma. Ostonaga yo'latmayman.

Bola ma'yus bosh egib hovlida sekin-sekin yurardi. Uydan kampirning qichqirig'i kelardi, keyin eshik taraqla-di va Mo'min uydan otilib chiqdi. Chol Seydahmadning uyiga yo'l oldi, yo'lda esa unga Guljamol duch keldi.

— Yaxshisi hozir emas, keyin,— dedi u cholga. Mo'min bo'shshib to'xtab qoldi.— Yig'layapti. Urdi uni,— pichir-ladi Guljamol. — Aytadiki, ular endi birga yashamasmish. U sizni qarg'ayapti. Hammasiga otam aybdor, dedi.

Mo'min churq etmadi. Nima desin? Endi uni hatto o'z qizi ham ko'rishni istamaydi.

— O'razqul o'zinikida ichib yotibdi. Hayvon hayvon-ligini qiladi-da,— pichirlab gapirdi Guljamol.

Ular o'y surib qolishdi. Guljamol achinib xo'rsindi.

— Hech bo'lmasa, bizning Seydahmad tezroq kela qol-sa edi. Bugun qaytishi kerak. Birgalashib shu yog'ochni olib chiqsalar bir balodan qutulardilaring.

— Gap yog'ochdami? — boshini chayqadi Mo'min. U o'ylab qoldi va yoniga kelib turgan nabirasini ko'rib, unga:

shoxsiz boshini Shoxdor ona bug'ining biqiniga ishqaladi. Shoxdor ona bug'i bo'lsa hamon bolaga tikilib turardi.

Bola nafasini ichiga yutib, toshlar panasidan chiqdi va xuddi tushdagiday, qo'llarini oldinga cho'zib qirg'oqqa, suvning o'ziga yaqin keldi. Bug'ilar hech bir hurkmadi, narigi qirg'oqdan unga bamaylixotir qarab turaverdi.

O'rtada, suv ostidagi toshlar ustidan irg'ishlab, tezoqar, ko'm-ko'k tiniq daryo qaynab oqib yotardi. Agar ularni ayirib turgan shu daryo bo'lmaganda go'yo bug'ilarning oldiga borib ularga qo'l tekkizish mumkinday edi. Bug'ilar tekis, toza shag'al ustida turishardi. Ularning orqasida, shag'al tugagan joyda zich o'rmonning kuzgi xazon rezgisi alvon tusda tovlanardi. Undan yuqorida – jar tepasida qarag'ay va tog' teragi yal-yal yonadi. Undan ham yuqoriroqda cheksiz o'rmon-u tog' tizmasidagi oppoq qor ko'zga tashlanadi.

Bola ko'zlarini yumdi va yana ochdi. Ko'z oldida hamon o'sha manzara, oltin yaproqli daraxtzordan sal beriroqda, top-toza shag'al ustida hamon o'sha ertaklardagi bug'ilar turardi.

Mana ular burildi-da, tizilgancha shag'aldan o'rmon tomonga yurib ketdi. Oldinda – katta bug'i, o'rtada shoxsiz bug'icha, ular ortida Shoxdor ona bug'i. U qayrilib, bolaga yana bir bor qarab qo'ydi. Bug'ilar daraxtzorga kirib, butalar oralab ketdi. Ular tepasida qizil novdalar chayqalar va oltin yaproqlar ularning tarang va silliq yelkasiga to'kilardi.

Keyin ular so'qmoqdan jar tomon yuqoriga ko'tarildi va shu yerda to'xtadi. Bolaga go'yo bug'ilar yana qarab turgandek tuyuldi. Katta bug'i bo'ynini cho'zib va shoxlarini orqasiga tashlab xuddi karnayday sado soldi: «Baba!» Uning ovozi jar va daryo ustida uzoq aks-sado berib taraldi: «A-a!»

Shundagina bolaning hushi joyiga keldi. U oyog'ini qo'lga olib tanish so'qmoqdan uyga chopib ketdi. U joni-ning boricha chopardi. Hovlidan g'izillab o'tib, eshikni lang ochib, entikkancha, ostonadan turib qichqirdi:

– Bobo! Bug'ilar keldi! Bug'ilar! Ular shu yerda! Bir burchakda g'amgin va jimgina o'tirgan Mo'min bobo unga bir qarab qo'ydi-yu, hech nima demadi, gap nima haqda ekanligini aniq tushunmadi.

– O'chir, ovozingni! – do'q qildi kampir. – Kelsa kelibdi-da, hozir ulardan ham boshqa tashvish ko'p.

Bola jimgina chiqib ketdi. Hovli kimsasiz edi. Kuz quyoshi g'ira-shira yalang'och tog' tizmalari – Qorovul-tog' ortiga botdi. Quyosh haroratsiz quyuk shafag'i bilan tog'larni lola rangiga burkardi. Muz qotgan shafaq bu yerdan kuzgi tog' cho'qqilariga beqaror shu'la sochib turardi. O'rmonga g'ira-shira qorong'ilik cho'kdi.

Izg'irin turdi. Bola eti uvushib qaltiray boshladi.

VI

To'shakka kirganida ham eti uvushishi qolmadi. An-chagacha uxlay olmadi. Hovliga allaqachon qorong'ilik cho'kkan. Boshi zirqirardi. Lekin u miq etmasdan yotardi. Uning og'rib qolganini hech kim bilmasdi. Unutgandilar.

Bu yerda uni unutmay ham nima qilishsin!

Bobo butunlay tinchini yo'qotib qo'ydi. O'zini qo'yarga joy topolmasdi. Goh tashqari chiqar, goh ichkari kirar, goho achinish bilan chuqur nafas olib o'tirib olar, goho turardi-da, qayergadir ketardi. Kampir bo'lsa cholga dakki berar va ayni paytda u ham tinmay goh u yoqqa, goh bu yoqqa yurar, hovliga chiqar va yana zum o'tmay qaytib kirardi. Hovlida qandaydir noaniq, uzuq-yuluq ovoz eshitildi, kimningdir shoshilinch oyoq sharpasi, kimning-

dir so'kinishi quloqqa chalinardi, aftidan, O'razqul yana so'kina boshlagandi, allakim entikib-entikib yig'lardi...

Bola o'rinda jimgina yotar, barcha ovoz va oyoq sharpalaridan, uyda va hovlida yuz berayotgan butun voqealardan charchog'i ortar edi.

U ko'zini yumib oldi. O'zining yolg'izligini, unutilganini sezdirmay, bugun ko'pdan beri orzu qilib yurgan narsasini ko'rganini eslay boshladi. U katta daryo qirg'og'ida turardi. Suv shunchalik tez oqardiki, unga uzoq tikilib turish mumkin emasdi, ko'z tinib, bosh aylanib ketardi. Daryoning narigi qirg'og'ida esa unga bug'ilar qarab turardi. U kechgga yaqin ko'rgan o'sha uchala bug'i hozir ham o'sha joyida edi. Hamma-hammasi uning ko'z oldida qayta takrorlana boshladi. Shoxlari katta erkak bug'i boshini suvdan ko'targanda uning namli lablaridan yana o'sha suv tomchilari oqib tushdi. Shoxdor ona bug'i esa, xuddi u avval ko'rgani singari mehribonlik bilan tikilib turardi. Uning ko'zlari katta-katta, qop-qora va namli edi. Bola hayratda qoldi, Shoxdor ona bug'i xuddi odamlarga o'xshab, xuddi bobosi singari g'amgin va ayanchli xo'rsinar edi. Keyin ular butalar orqali daraxtzorlarga kirib ketdi. Bug'ilar ustida qizil novda chayqalar va oltin yaproqlar ularning tarang, silliq yelkasiga uchib tushardi. Ular jar bo'yiga ko'tarilib, shu yerda to'xtadi. Katta bug'i bo'ynini cho'zib, shoxlarini yelkasi osha orqasiga tashlab «Ba-ba!» deya karnayday sado soldi. Bola uning ovozi daryo ustida uzoq yangrab turganini eslab, o'zicha jilmayib qo'ydi. Shundan keyin bug'ular o'rmonga kirib, g'oyib bo'ldi. Lekin bola ulardan ajralishni istamasdi, u o'zi istagan narsalarni yana ko'rish uchun xayol sura boshladi.

Yana tezoqar ulkan daryo ko'zi oldidan shiddat bilan oqib o'ta boshladi. Oqim tezligidan uning boshi aylandi. U

bir sakradi va daryo ustidan uchib o'tdi. Hamon qumloqda yotgan bug'ilar yaqiniga yengil va ohista qo'ndi. Shoxdor ona bug'i uni yoniga chaqirdi:

– Sen kimning bolasisan?

Bola indamadi. U kimning bolasi ekanligini aytishga uyalardi.

– Biz bobom bilan seni juda yaxshi ko'ramiz, Shoxdor ona bug'i. Biz seni anchadan beri kutayotgan edik,– dedi.

– Men ham seni bilaman. Sening bobongni ham. U yaxshi odam,– dedi Shoxdor ona bug'i.

Bola sevinib ketdi. Lekin o'z minnatdorchiligini qanday bayon etishni bilmasdi.

– Istasang, baliqqa aylanaman-u, daryo bo'ylab suzib Issiqko'lga, oq kemaga yetib boraman,– dedi bola to'satdan.

U buning uddasidan chiqa olardi. Biroq Shoxdor ona bug'i unga hech nima demadi. Shunda bola yechina boshladi va xuddi yozdagidek, daryo yoqasida tolning shoxidan ushlab, suvga tushdi. Suv issiq va dimiqqan edi. U ko'zi ochiq holda suv tagidan suzib ketdi. Son-sanoqsiz oltin qum donachalari mayda suv osti o'tlari bilan qo'shilib girdob hosil qilardi. Uning nafasi bo'g'ila boshladi. Lekin issiq oqim esa uni hamon olib ketardi.

– Yordam ber, Shoxdor ona bug'i, yordam ber menga, men ham sening farzandingman, Shoxdor ona bug'i! – deya baqirdi u.

Shoxdor ona bug'i uning ortidan qirg'oq bo'ylab yugurdi. U shunday tez yugurdiki, havo vizillab ketdi.

Bola ustidagi ko'rpani otib tashladi va darhol yengil tortdi. U terlab-pishgan edi. Lekin bunday paytlarda bobosi uni yana yaxshiroq o'rab qo'yishini eslab, ko'rpaga o'ralib oldi. Uyda hech kim yo'q edi. Chiroq piligi yonib tugagan, shuning uchun ham u xonani xiragina yoritib

yib, aniqroq eshitilardi, qo'ng'iroqchanning jarangi esa, xud-di undan cho'chiganday uzuq-yuluq eshitila boshladi, ko'p o'tmay esa, uni motorning gurillashi butunlay bosib ketdi.

Bola temirlarni sharaqlatib, hamma yoqni larzaga solib hovliga og'ir mashina kelib to'xtaganini eshitdi. It hur-gancha tashqariga otildi. Deraza oynasiga bir zum chiroq yorug'ining aksi tushib turdi-yu, shu zahotiyuq o'chdi. Ayni chog'da motorning ovozi ham jimib qoldi. Kabina eshigi taraqlab yopildi. Kelgan kishilar, aftidan, uchovlon bo'lsa kerak, o'zaro gaplashib, bola yotgan deraza yonidan o'tib ketishdi.

– Seydahmad keldi,– birdan Guljamolning quvonchli ovozi yangradi, uning eri tomon shoshilayotgani eshitilab turardi. – Biz bo'lsak kutaverib, toqatimiz toq bo'ldi!

– Assalomu alaykum, – javob qilishdi unga notanish kishilar.

– Xo'sh, tinch o'tiribsizlarmi? – so'radi Seydahmad.

– Shukur. Nega muncha kech?

– Shunisiga ham shukur. Xo'jalik idorasigacha yetib keldim, yo'lovchi mashinalarni kutaman-kutaman, qani kela qolsa. Hech bo'lmasa Jilisoygacha yetib olsam deyman. Bir mahal mana bular yog'och olib ketgani biz-ning tomonimizga kelishayotibdi, – deya hikoya qilardi Seydahmad. – Tog' oralig'i qorong'i. Yo'lni o'zing bila-san...

– O'razqul qani? Uydami? – qiziqib so'radi kelganlardan biri.

– Uyda, – ikkilanib dedi Guljamol. – Sal tobi qochibdi. Tashvishlanmanglar. Bizda tunab qolasiz, joy bo'lsa bor. Yuringlar.

Ular rozi bo'lishdi. Lekin bir necha qadam bosgach, to'xtab qolishdi.

– Assalom, oqsoqol. Assalomu alaykum, boybicha.

Kelganlar Mo‘min bobo va kampir bilan salomlashishdi. Chol bilan kampir ham uyatga qolmaslik uchun ularni hovlida kutib olishdi. Balki O‘razqul ham uyalar? Ishqilib, o‘zini va boshqalarni uyatga qo‘ymasin-da.

Bola biroz tinchlandi. Umuman, u o‘zini yengil his eta boshladi. Boshi ham unchalik og‘rimayotgan edi. Hatto o‘rnidan turib, mashinani ko‘zdan kechirmoqchi bo‘ldi: u qanaqa, to‘rt g‘ildiraklimi yoki olti g‘ildiraklimi? Yangimi, eskimi? Yukxonasi qanaqa? O‘tgan yozda ularning uyiga hatto harbiy yuk mashinasi ham kelgandi – g‘ildiraklari baland, xuddi tumshug‘i kesib olingandek edi. Yosh askar shofyor bolani kabinaga o‘tirg‘izgan edi. Qanday yaxshi! Oltin rang pogonli harbiy kishi esa O‘razqul bilan birga o‘rmonga tushib ketishdi. Qanaqasi bu? Hech bunaqasi bo‘lmagandi-ku.

– Sizlar josusni izlayapsizmi?– so‘radi bola askardan. U jilmayib qo‘ydi.

– Ha, josusni izlayapmiz.

– Biznikiga hali bironta ham josus kelgani yo‘q,– dedi bola g‘amgin.

Askar kulib yubordi.

– Nimaga kerak u senga?

Men uni izidan quvlab, tutib olardim.

– Obbo izquvar-e, hali yoshlik qilasan.

Oltin rangli pogonli harbiy kishi O‘razqul bilan o‘rmonni aylanib yurishganda, bola shofyor bilan gaplashib oldi.

– Men hamma mashinalarni, hamma shofyorlarni yaxshi ko‘raman, – dedi bola.

– Nima uchun?– qiziqib so‘radi shofyor.

– Mashinalar – yaxshi, kuchli va tez yuradi. Ulardan yoqimli benzin hidi keladi. Shofyorlar bo‘lsa yosh, ularning hammasi ham Shoxdor ona bug‘ining bolalari.

Qorovultog'dagi motorlarning mislsiz gurillashini eshitgan bola yo'lning ayrilishiga qarab chopib ketdi. Birdaniga shuncha mashina! Birining ketidan biri tizilishib ketgan. Butun bir kolonna. U mashinalardan o'n beshtachasini sanadi.

Havo aynib turibdi. Bugun-erta qor yog'ib qolish siyoqi bor. Unda «xayr, xashaklar, kelgusi yilgacha» deyaverish mumkin. Bu joylarda pichanni o'z vaqtida tashib olmasang, keyin dog'da qolasan. O'tib kelolmaysan bu yerga. Aftidan, xo'jalikda turli xil ishlar ko'payib, vaqt ziq kelib qolganligi uchun o'rib tayyorlab qo'yilgan pichanni bir yo'la tashib keltirishga qaror qilingan edi.

Biroq bola buni bilmasdi. To'g'risini aytganda, uning nima ishi ham bor? U hovliqib, quvonganidan har bir mashinaning qarshisiga chiqdi, biroz kim o'zarga chopishdi, so'ng boshqasini qarshi ola boshladi. Yengil yurib borayotgan yuk mashinalarining hammasi yap-yangi; kabinalari chiroyli, oynalari esa keng edi. Kabinada yosh yigitlar o'tirishibdi. Ularning hammasi bir xilda murtsiz, ayrim kabinalarda esa ikkitadan o'tirishibdi. Bu sherik bo'lib o'tirganlar pichanni yig'ish va bog'lash uchun borishayotgan edi. Ularning hammasi bolaga chiroyli, quvnoq, jasur bo'lib tuyuldi.

Umuman-ku, bola yanglishmagandi. Haqiqatda ham shunday edi. Mashinalar soz edi, ular Qorovultog'dagi shag'alli, zarang yo'ldan o'tgach, yelday uchib borardi. Bolalarning vaqti chog' edi – havo ham yomon emasdi, bu yerda yana qayoqdandir paydo bo'lib qolgan shalpanq quloq, katta boshli tirmizak bola yoshlik sho'xliklarini ichiga sig'dirolmay quvonganidan har bir mashina qarshisida girdikapalak bo'lardi! Bola yana ko'proq sevinsin va sho'xlik qilsin uchun uning xatti-harakatlariga kulmasdan hazil aralash qo'l silkib, po'pisa qilmashdan bo'larmidi...

Eng oxirida kelayotgan yuk mashinasi hatto to'xtadi ham, kabinadan pogonsiz, harbiy furajkasiz, ammo kepka kiyib olgan askar kiyimidagi yosh shofyor yigit boshini chiqarib qaradi.

– Yaxshimisan, nima qilib yuribsan bu yerda, a? – ochiq yuz bilan bolaga ko'z qisib qo'ydi u.

– O'zim, shunday, – bamaylixotir javob berdi bola.

– Sen Mo'min boboning nabirasi emasmisan?

– Ha.

– O'zim ham shunday deb o'ylagan edim. Men ham Bug'iboy avlodidanman. Bu borayotgan bolalarning hammasi Bug'iboy avlodidan. Pichanga boryapmiz. Endigi Bug'iboy avlodlari bir-birini bilishmaydi ham, tarqalishib ketgan... Bobonga salom ayt. Qulibekni, Cho'tboyning o'g'li Qulibekni ko'rdim deb aytgin. Qulibek armiyadan qaytib kelib, xo'jalikda shofyor bo'lib ishlayapti ekan, degin. Xayr, omon bo'l – xayrlashish oldidan u bolaga qandaydir harbiy nishon sovg'a qildi. Juda g'alati. Ordenga o'xshab ketadi.

Mashina qoplon kabi bo'kirib sheriklari ortidan shamolday uchib ketdi. Nogahon bolada Bug'iboy avlodidan bo'lgan akasi – bu oq ko'ngil, mard yigit bilan birga ketish ishtiyoqi tug'ilib qoldi. Ammo yo'l huvillab qolgan bo'lib, u uyga qaytishga majbur bo'ldi. Qaytarkan, bobosiga uch-rashuv haqidagi taassurotlarini gapirib berdi. Nishonni bo'lsa ko'kragiga taqib oldi.

O'sha kuni kechqurun osmon gumbazi ostidagi tizma tog'lardan qattiq shamol – San-Tosh shamoli tura boshladi. U bo'ronga aylandi. O'rmon yaproqlari quyundek osmonga uchib chiqib tobora ko'kka o'rlar, guvillagan-cha tog' cho'qqisida o'ynardi. Zum o'tmay havo shunday buzildiki, ko'z ochib bo'lmay qoldi. Birdan qor uchqunlay boshladi. Ana-mana deguncha yer yuzi oq choyshabga

burkandi, o'rmonlar chayqaldi, daryo jo'sh urdi. Qor tushdi, u buralib-buralib yog'ardi.

Bir amallab mollarni haydashga, hovlidagi u-bu narsalarni yig'ishtirishga, iloji boricha uyga mo'l o'tin olib kelishga zo'rg'a ulgurishdi. Keyin esa uydan chiqmay qamalib olishdi. Bunday erta tushgan izg'irin sovuqda kim ham eshikka chiqadi deysiz.

– Buning kimga keragi bor? – hayratlanib tashvishlanardi Mo'min bobo, o'choqqa o'tin qalarkan. U shamolning hushtak chalishiga hamon quloq tutar, deraza oldiga borib tashqarini kuzatardi. Darcha ortida gir aylanib yog'ayotgan qor hash-pash deguncha uyulib qolgan edi.

– O'tir o'rningga! – ming'illadi buvi. – Birinchi marta shunday bo'lyaptimi? «Buning kimga keragi bor?» emish. – Taqlid qilib masxaraladi kampir, – qish qishligini qilishi kerak-da.

– Bir kunda-ya...

– Bo'lmasa-chi? Sendan so'rab o'tirarmidi? Vaqt-soati kelibdi, yog'adi-da.

O'choq mo'risi uvillay boshladi. Bola oldin bobosiga xo'jalik ishlarida yordam berib, sovuqqa qotdi, biroq o'tin tezda qizishib yonib ketgandan so'ng uy ichi isib qoldi. Hamma yoqni dud aralash qarag'ay yelimining hidi qop-ladi. Isinib olgach, bolaning ham ko'ngli joyiga tushdi.

Keyin ovqatlanishdi. So'ng uxlash uchun o'ringa kirishdi. Hovlida esa qor bo'ralar, shamol uvillardi.

«O'rmonda balki juda qo'rqinchlidir», – o'yladi bola oyna ortidagi guvillashga quloq solib, u banogoh qandaydir anglab olish qiyin bo'lgan ovozlarni, shovqin-suronlarni eshitib, o'zini qo'yarga joy topolmay qoldi. Kimdir birovni chaqirdi, kimdir unga javob qaytardi. Dastlab bolaga shunday tuyulayotganday bo'ldi. Shunday paytda qorovulxonaga kim ham kelardi? Biroq Mo'min bobo va kampir hushyor tortishdi.

– Odamlar, – dedi kampir.

– Ha, – ishonqiramay dedi chol. Keyin bezovtalana boshladi: – Bemahalda kim bo‘ldi? – u tezgina kiyina boshladi.

Kampir ham shoshib qoldi. Turib, lampa chiroqni yoqdi. Bola ham nimadandir cho‘chib, turib kiyindi. Bu orada odamlar uyga yaqinlashib kelishdi. G‘ovur-g‘uvur, oyoq tovushlari. Noma‘lum odamlar qorni g‘archillatib bosib, ayvonga kelganlarida oyoqlarini qoqib, taqillata boshladilar.

– Oqsoqol, eshikni oching! Sovqotdik!

– Kimsizlar?

– O‘zingizniki.

Mo‘min eshikni ochdi. Qorda, izg‘irin shamolda sovqotgan kishilar uyga bostirib kirishdi. Bular kunduzi Archadara tomonga pichan ortishga ketgan o‘sha yosh shofyorlar edi. Bola ularni darhol tanidi. Unga harbiy nishon taqdim qilgan Qulibek ham bor edi. Ular birovni qo‘ltig‘idan ushlab olib kirishdi. U ingrardi, oyog‘ini sudrab bosardi. Uyda birdan qiy-chuv ko‘tarildi.

– Astag‘firullo! Nima bo‘ldi sizlarga? – Mo‘min bobo bilan kampir baravar tashvishlanib so‘rashdi.

– Keyin gapirib beramiz! U yoqda yana bizdan yetti kishi kelyapti. Yo‘ldan adashishmasa bo‘lgani. Qani, bu yerga o‘tir-chi. Oyog‘i qayrilib ketdi, – oqsoq yigitni pechka yoniga o‘tirg‘izarkan, tez gapirdi Qulibek.

– Qolgan odamlaringiz qayerda? – shoshib qoldi Mo‘min bobo. – Men hozir borib, ularni boshlab kelaman. Sen esa yugur, – dedi u bolaga. – Seydahmadga ayt, tezlik bilan elektr fonarini olib kelsin.

Bola uydan otilib chiqdi va hovliqqanidan nafasi bo‘g‘ziga tiqilib qoldi. Umrining oxirigacha u, bu dahshatli daqiqani esdan chiqarmadi. Qandaydir hurpaygan, basharasi sovuq, chinqirib dahshat soluvchi bahaybat

maxluq uning tomog'idan bo'g'ib olib siltay boshladi. Lekin bola o'zini yo'qotmadi. U dahshatli changaldan siltilib chiqdi va qo'li bilan boshini to'sib himoya qilganicha Seydahmadning uyiga yugurdi. Hammasi bo'lib yigirma-o'ttiz qadamlik yo'l unga xuddi uzoqdek bo'lib tuyuldi. Go'yo jangchilarga ko'maklashmoq uchun olis yerga shamoldek yelib borayotgandek edi. Uning qalbi mardlik va jasurlik ko'rsatish ishtiyoqi bilan to'lib-toshgan edi. U nazarida o'zini qudratli va yengilmas kuchga ega ekandek his etdi, hatto. Seydahmadning uyiga yetib borguncha ham shunday qahramonona ishlar qilishga ulgurdiki, qoyil qolmay iloj yo'q. U tubsiz jarliklar orqali tog'dan-toqqa sakrab o'tdi, qilich bilan dushman to'dasini yakson qildi, dar-yoda cho'kayotganni, o'tda kuyayotganni xalos etdi, qizil bayrog'i hilpirab turgan reaktiv qiruvchi samolyotda dara va qoyalari sari undan qochib borayotgan dahshatli qora maxluqni quvdi. Uning reaktiv qiruvchi samolyoti maxluq ortidan o'qdek uchib o'tardi. Bola pulemyotdan o'q uzib, «fashistlarni qir!» deb qichqirardi. Hamma joyda Shoxdor ona bug'i uni qo'llab-quvvatladi. Bug'i o'z farzandi bilan faxrlanardi. Bola Seydahmadning uy eshigiga kelib yetganda, ona bug'i unga: «Endi mening bolalarimni, yosh shofyorlari qutqarib qol!» – dedi. «Men ularni qutqaraman, Shoxdor ona bug'i, azbaroyi xudo, qasam ichaman!» dedi bola ovoz chiqarib va eshikni qoqa boshladi.

– Tezroq, Seydahmad amaki, biznikilarni qutqarib qolaylik, yuring! – U bu so'zlarni shunday ta'sirli qilib aytdiki, Seydahmad va Guljamol qo'rquvdan joyida turganicha turib qolishdi.

– Kimni qutqarish kerak? Nima bo'ldi?

– Bobom elektr fonari bilan tezda chopib kelsin, shofyorlar yo'lda adashib qolishibdi deb aytgin, dedilar.

– Ahmoq, – so'kib berdi uni Seydahmad. – Shunday desang bo'lmaydimi? – U otlanish uchun yugurib ketdi.

Lekin bu holat bolani hech qancha ranjitmadi. Seydahmad uning bu yerga kelguncha qanchalik jasorat ko'rsatganini, qasam ichganini qayerdan bilsin. Bola shofyorlarning yettalovi ham Mo'min bobo bilan Seydahmad tomonidan qorovulxonaning yonidan tezda topilib uyga olib kelinganda ham unchalik ajablanmadi. Shunday uchrashuv sodir bo'lmasligi ham mumkin edi-ku! Xatarining oldi olinsa u yengil ko'chishi mumkin... Umu-man olganda bu adashgan kishilar ham topildi. Seydahmad ularni uyiga olib ketdi. Hatto O'razqulnikida tunash uchun ham besh kishi yuborildi. – Uni ham uyg'otishga to'g'ri keldi. Boshqalari esa Mo'min boboning uyiga tiqilib qolishdi.

Qor bo'roni tog'da hali ham to'xtamagandi. Bola ayvonga yugurib chiqdi va daqiqa o'tmay, o'ng va so'li qaysi, baland va pasti qaysi, tushuna olmay qoldi. Havoning qovog'i soliq, go'yo doira shaklida aylanayotgandek edi. Qor esa tizza bo'yi bo'lib qolgandi.

Mo'min bobo shofyorlarning hammasi topilib, isinib olgach va sovuqdan, xavf-xatardan qutulib ko'ngillari tinchigach, voqea tushunarli bo'lsa ham yo'lda, qor bo'ronida qanday hodisa yuz berganini sekin-asta surishtira boshladi. Yigitlar hikoya qilib berishdi, chol-kampir esa xo'rsinib-xo'rsinib qo'yishardi.

– Bay, bay-yey, – deya sodir bo'lgan hodisadan hayratda qolishar va qo'llarini ko'ksiga qo'yib xudoga shukronalar aytishardi.

– Bunchalik yengil kiyinmasalaring-a, bolalar, – o'pkaladi kampir issiq choydan quyarkan. – Toqqa shunday kiyim bilan kelish mumkinmi, axir. Bolasizlar-da, bola. O'zingizga zeb berasiz, shaharliklardek bo'lay deysiz. Agar yo'l topa olmay ertalabgacha qolib ketganlaringizda bormi, xudo ko'rsatmasin? Naq muzlab qolardilaringiz.

yigitlar ichida eng kuchlisi, eng botiri va eng chiroylisi – Qulibekning o‘zi gapirib berdi. Mana shunaqa bo‘lsa kishi.

Bobo ham o‘choqqa o‘tin tashlarkan, uni maqtab qo‘ydi:

– U shunaqa. Gap tinglashni yaxshi ko‘radi. Angrayib quloq solishini ko‘ryapsanmi?

– O‘sha daqiqada u qanday esimga tushib qoldi, o‘zim ham bilmayman, – davom etdi Qulibek. – Bolalarga deyarli baqirib gapiraman, ovozimni bo‘lsa shamol olib qochadi. Kelinglar, qorovulxonaga yetib olaylik. Bo‘lmasa, nobud bo‘lamiz deyman. Bolalar bo‘lsa qanday yetib boramiz, deb shundoqqina yuzimga kelib qichqirishadi. Piyoda borib bo‘lmaydi. mashinani ham tashlab ketish mumkin emas. Men bo‘lsam kelinglar, mashinani itarib dovondan olib o‘tamiz, u yog‘i qiyalik deyman. San-Toshgacha yetib borsak bo‘lgani, u yog‘iga piyoda borish ham mumkin, o‘rmonchilarimizning uyi yaqin qoladi deyman. Bolalar buni ma‘qul ko‘rishdi. Qani, boshla deyishdi. Ish shunday bo‘lgach... Birinchi mashinadan boshladik: «Usmonali, kabinaga chiq!» Boshqa hammamiz mashina ortidan yelka tirab itara boshladik. Dastlab ish yurishgandek bo‘ldi. Keyin darmonsizlanib qoldik. Orqaga chekinish ham mumkin emas. Biz mashinani emas, butun tog‘ni yuqoriga ko‘tarayotgandek sezardik o‘zimizni. Ortilgan yuk ham qanaqa deng – pichan g‘arami! Faqat kuchimning boricha: «Qani! Qani!» deb baqirganimni bilaman, lekin ovozimni o‘zim ham eshitmayman. Shamol, qor – hech narsani ko‘rib bo‘lmaydi. Mashina xuddi joni bordek ingrab nola qiladi. Mashina ham, o‘zimiz ham so‘nggi kuchni sarfladik. Go‘yo yurak yorilib parcha-parcha bo‘lib uchib ketadiganga o‘xshaydi. Bosh aylanadi.

– Bay, bay, bay, – achindi Mo‘min bobo. – Rosa qiynalibsiz-da. Shoxdor ona bug‘i o‘z farzandlarini pano-

hida asrabdi. Falokatdan qutqaribdi. Bo'lmasa, kim bil-
sin... Eshityapsanmi? –Tashqarida hamon bo'ron qutura-
di, bo'ralab qor yog'yapti. Bolani uyqu bosa boshladi. U
uxlamaslikka harakat qilsa ham, baribir ko'zlari yumilib
ketaverdi. Uyqu aralash ora-sira chol bilan Qulibekning
suhbatini tinglar ekan, bola sodir bo'lgan voqea bilan
tasavvuridagi manzarani aralashtirib yubordi. Go'yo o'zini
ham tog'dagi bo'ronga duch kelgan bu yosh yigitlarning
orasida his qildi.

Uning ko'z oldida oppoq qor bilan qoplangan tog'
tomon yuqorilab ketgan yo'l gavdalanardi. Qor bo'roni
yuzni achishtiradi, ko'zga qadaladi. Ular tom bo'yi
pichan ortilgan ulkan avtomashinani yuqoriga qarab ita-
rishardi. Ular dovon tomon arang ko'tarilishadi. Mashina
endi butunlay jilmay qoldi, tisarila boshladi, shunday
qo'rqinchli, shunday qorong'i. Shamol etni junjitadi. Bola
qo'rqqanidan g'ujanak bo'lib oldi, u mashinaning orqa-
ga surilib, yanchib ketishidan cho'chirdi. Biroq shu payt
qayoqdandir Shoxdor ona bug'i paydo bo'ldi. U shoxi-
ni mashinaga tirab uni yuqoriga olib chiqishga yordam
qildi. «Qani, qani, qani!» – deb qichqira boshladi bola.
Mashina sekin-asta siljiy boshladi. Ular dovonga chiqib
olishdi, so'ng pastga qarab mashinaning o'zi yurib keta
boshladi. Ular shu zaylda ikkinchi mashinani, keyin uchin-
chisini, xullas, ko'pgina mashinalarni yuqoriga itarib chi-
qishdi. Har gal ham ularga Shoxdor ona bug'i yordam
qildi. Uni hech kim ko'rmasdi. Hech kim u bilan yonma-
yon turganini bilmasdi. Bola esa ko'rib, bilib turardi. U
har gal ilojisiz qolgan paytda, kuch yetmasdan qo'rqinchli
bo'lib qolgan chog'da Shoxdor ona bug'i chopib kelib
shoxi bilan mashinani yuqoriga surib chiqarishga yordam
berganini ko'rdi. «Qani, qani, qani!»– madad berardi bola.
Har gal ham u Qulibekning yonida turdi. Keyin Qulibek

unga: «Rulga o'tir» – dedi. Bola kabinaga chiqdi. Mashina silkinib guvillardi. Rul bo'lsa uning qo'lida yengilgina, o'z-o'zidan xuddi u yoshligida mashina qilib o'ynagan bochka halqachasi singari aylanardi. Bola xijolatdan aziyat chekardi, rul unga o'yinchoqdek bo'lib tuyulgandi. Bir mahal mashina yonboshga qarab og'a boshladi. U gumbirlab yiqildi va parchalanib ketdi. Bola qattiq yig'lab yubordi. Juda mulzam bo'ldi. Qulibekning ko'ziga qarashga uyalardi.

– Nima bo'ldi, a, senga nima bo'ldi? – Qulibek uni uyg'otdi.

Bola ko'zini ochdi. Ko'rganlarining hammasi tushida ekanligini anglab quvonib ketdi. Qulibek bo'lsa uni qo'lida ko'tarib, bag'riga bosdi.

– Tush ko'rdingmi? Qo'rqdingmi? Seni qara-yu, yana qahramon emish! – u bolaning shamolda qotib yorilib ketgan lablaridan o'pdi. – Kel, men seni o'rningga yotqizib qo'yay, uxlash kerak.

U bolani kigiz solingan polga, uxlab yotishgan shofyorlar o'rtasiga yotqizdi va o'zi ham uning yoniga yotdi. Qulibek bolani o'ziga yaqinroq tortib, po'stinining bari bilan o'rab qo'ydi.

Ertalab bolani bobo uyg'otdi.

– Tura qol, – sekingina gapirdi chol. – Issiqroq kiyingin. Menga yordamlashasan. Tura qol.

Deraza ortida hali tong pardasi ko'tarilganicha yo'q. Uydagilar hali ag'anashib, uxlab yotishardi.

– Ma, kigiz etikni kiyib ol, – dedi Mo'min bobo. Bobodan yangi xashak hidi kelib turardi. Demak, u otlarga xashak solib kelgan. Bola kigiz etikni kiydi va ular tashqari chiqishdi. Qor binoyigina yoqqan edi. Shamol ham tinchigandi. Faqat ahyon-ahyonda achchiq yel esib turardi.

– Sovuq!– seskanib tushardi bola..

– Hechqisi yo‘q. Havo ochilayotganga o‘xshaydi, – ming‘irladi chol. – Buni qara-ya! Birinchisidayoq shunchalik qahriga olmasa. Ha, mayli, falokat yuz bermadi...

Ular qo‘yxonaga kirishdi. U yerda Mo‘min boboning beshta qo‘yi bor edi. Chol qorong‘ida ustunni paypaslab topib chiroqni ildi va yoqdi. Qo‘ylar burilib qaradi-da, bir burchakka borib qisildi.

– Buni ushla, meni yoritib turasan, – dedi chol bolaga chiroqni tutqazarkan. – Qora to‘qlini so‘yamiz. Uy to‘la mehmon. Ular turguncha go‘sht tayyor bo‘lishi kerak.

Bola bobosiga chiroqni tutib turdi. Shamol hali ham tirqichlardan hushtak chalar, havo sovuq, tund edi. Chol avvalo eshik oldiga bir quchoq toza pichan olib kelib tashladi. Bu joyga qora to‘qlini yetaklab keldi va uni yiqitib, oyoqlarini bog‘lashdan oldin cho‘qqayib o‘tirgancha xayol surib qoldi.

– Chiroqni qo‘y. Sen ham o‘tir, – dedi bolaga u. O‘zi bo‘lsa kaftlarini ochib shivirlay boshladi: – O, avlodning katta onasi, Shoxdor ona bug‘i. Qora qo‘yni sen uchun qurbonlikka, senga so‘yayotirman. Xatarli damlarda bolalarimizning omon bo‘lishi, avlodimizni oq sut berib boqqaning, sahiy qalbing, onalik mehring uchun bu. Bizni dovonlarda, toshqin daryolarda, toyg‘oq so‘qmoqlarda yolg‘iz qo‘yma. Bizni o‘z yerimizda hech vaqt tashlab ketma, biz sening farzandlaringmiz. Omin!

U fотиha o‘qib, qo‘lini yuziga tortdi. Bola ham xuddi shunday qildi. So‘ng bobo to‘qlini yerga ag‘darib, uning oyoqlarini bog‘ladi va o‘zining qadimgi osiyocha pichog‘ini qinidan chiqardi. Bola esa uni chiroq bilan yoritib turardi.

Nihoyat havo tinchidi. Quyosh chok-chokidan sitilib suzib borayotgan bulutlar orasidan bir-ikki marta

cho'chigandek nigoh tashladi. Tevarak-atrofdagi bo'ronli tundan qolgan qing'ir-qiyshiq qor uyumlari, yanchilgan butalar, qor bosib yoy shakliga kelgan yosh daraxtchalar, qulab yotgan eski daraxtlar. Daryo ortidagi o'rmon sukut saqlab, jimgina, ma'yuslanib turardi. Daryoning o'zi ham pasayib ketganday sohillari qor bilan ko'pchib, unchalik shovqin solmay g'amgin oqardi.

Quyosh ham beqaror bo'lib qolgan edi – goh ko'rinadi, goh yashirinadi. Biroq hech nima bolani qayg'uga solib tashvishlantirmasdi. O'tgan tundagi tashvishlar unutilgan edi. Bo'ron ham esdan chiqarilgan edi, qor bo'lsa unga xalal bermas, hatto zavqli edi. U yoqdan-bu yoqqa yugurib yurdi, oyoq ostidan qor parchalari otilib chiqardi. Bola shuning uchun ham xursand ediki, uyi to'la odam edi. Shuning uchun ham quvnoq ediki, yigitlar uyqudan turib, baland ovoz bilan gapirishar, hazillashib kulishardi. U yana shundan xursand ediki, o'zlari uchun pishirilgan qo'y go'shtini ishtaha bilan yeyishardi.

Bu orada quyosh ham olislarga musaffo nur tarqata boshlagandi. Bulutlar asta-sekin tarqalib, havo ham iliy boshladi. Bemahal yoqqan qor, ayniqsa, yo'l va so'qmoqlardagisi tezda erib keta boshladi.

To'g'ri, shofyorlar va yuk tashuvchilar ketish uchun hozirlik ko'rayotganlarida bola biroz hayajonlandi. Hammalari hovliga chiqishdi, mezbonlar bilan xayrlasharkanlar, uy-joy va non-tuz uchun minnatdorchilik bildirishdi. Ularni Mo'min bobo bilan Seydahmad otda kuzatib qo'yishdi. Muzlab qolgan motorlarni isitish uchun chol otga bir bog'lam o'tin, Seydahmad esa katta bakda suv ortib olgandi.

Hammalari hovlidan chiqa boshlashdi.

– Ota, men ham boraman, meni ham olib keting, – deya bola bobosi yoniga chopqillab bordi.

– Ko‘ryapsan-ku, men o‘tin ortib olganman, Seyd-ahmad bo‘lsa bak ortib olgan. Qaysi birimiz olamiz seni. Nima bor senga u yerda? Qorda yurib charchaysan.

Bola xafa bo‘ldi. Qovog‘i osildi. Shunda Qulibek unga:

– Yur, biz bilan,– dedi va bolani qo‘lidan ushlab oldi, – qaytishda bobong bilan birga kelasan.

Ular Archadaradan qiyalab o‘tishadigan yo‘l tomon ketdilar. Hali xiylagina qor bor edi. Bu baquvvat yigitlar bilan birgama-birga qadam tashlab borish oson emasdi. Bola toliqa boshladi.

– Qani, yelkamga o‘tir-chi, – taklif qildi Qulibek. U bolani qo‘lida azot ko‘tarib, epchillik bilan yelkasiga mindirib oldi va uni xuddi har kuni ko‘tarib odatlangandek yurib ketdi.

– Juda evini keltiribsan-ku, Qulibek, – dedi u bilan yonma-yon borayotgan shofyor.

– Umrim uka va singillarimni ko‘tarib o‘tgan, – maqtanib qo‘ydi Qulibek. – To‘ng‘ichi edim-da. Biz oilada olti kishi bo‘lib, onam ham, otam ham dalada bo‘lishardi. Endi bo‘lsa singlim bolalik bo‘ldi. Armiyadan qaytdim, uylanmagan edim, ishga ham hali joylashganimcha yo‘q edi. Singlim biznikiga kel, sen bolaga yaxshi qaraysan deydi. Qo‘ysang-chi, deyman, bo‘ldi, endi o‘zimmikini ko‘tarib yuraman...

Ular shu zaylda turli-tuman narsalar to‘g‘risida gapirishib borishdi. Bola Qulibekning baquvvat yelkasida rohat qilib xotirjamgina borardi.

«Mening ham shunday akam bo‘lsaydi, – orzu qilardi bola, – hech kimdan qo‘rqmasdim. O‘razqul Qulibekning oldida bobomga baqirib yoki qo‘l tekkizib ko‘rsin-chi. U O‘razqulni darhol tinchitib qo‘ygan bo‘lard!»

Pichan ortilgan mashinalar yo‘l ayrilishidan ikki kilometr yuqorida turardi. Qor bilan qoplangan bu mashi-

nalar daladagi qishki g'aramlarga o'xshab ko'rinardi. Aftidan, ularni hech kim hech qayerga qo'zg'ata olmaydigandek.

Mana, gulxanni ham yoqishdi. Suvni isitishdi. Motorni o't oldiruvchi dastak bilan aylantira boshladilar, motorga jon kirdi, aksirib ishlab ketdi. Shundan keyin ish tezlashib ketdi. Navbatdagi har bir mashina shatakka olib yurg'izildi. O't olib qizdirilgan mashina kolonna ortidan borib tizila boshladi.

Hamma yuk mashinalari yurgizilgach, qo'shaloq shatakka olinganacha kechasi xandaqqa tushib ketgan mashinani tortib chiqarishdi. Bor odamlarning hammasi uni yo'lga chiqarib olish uchun ko'maklashdi. Bola ham yordamlashdi. U kimnidir: «Sen nega oyoq ostida ivir-sib yuribsan, qani, qochib qol-chi, bu yerdan», deyishini kutib, xavfsirab turdi. Lekin hech kim bunday demadi, uni hech kim quvlamadi. Balki Qulibek unga yordam berishga ruxsat etgani uchun shunday bo'lgandir. U bu yerda hammadan kuchlisi, uni hamma hurmat qiladi.

Shofyorlar yana bir bor xayrlashishdi. Mashinalar qo'zg'aldi. Dastlab asta-sekinlik bilan, keyin tezlashib ketdi. Qorga burkangan tog'lar orasidagi yo'ldan ular karvon bo'lib, tizilishib borardi. Shoxdor ona bug'i farzandlarining farzandlari ketishdi. Ular oldilarida, yo'lda ko'rinmasdan Shoxdor ona bug'i chopib borayotganini bilishmasdi. Bolaning tasavvurida xuddi shunday edi. U shiddat bilan uzun-uzun sakrab, kolonnani olg'a boshlab borardi. Ularni og'ir yo'ldan falokat va baxtsizliklardan qo'riqlardi. Har qanday qulashlardan, har qanday ko'chmalardan, bo'ron-u tumanlardan va qirg'iz xalqi o'zining ko'chmanchilik hayotida uzoq asrlar mobaynida boshidan kechirib kelgan har qanday boshqa falokatlardan qo'riqlardi. Mo'min bobo erta tongda qora to'qlini olib

kelib, unga qurbon qilganida Shoxdor ona bug'idan shularni so'ramaganmide, axir?

Ketishdi. Bola ham xayolan ular bilan birga ketdi. U kabinada Qulibek bilan yonma-yon o'tirib borardi. «Qulibek aka, – dedi bola, – oldinda Shoxdor ona bug'i yugurib boryapti». – «Yo'g'-e?» «Rostim. Ana u!»

– Nimani o'ylab qolding, nega serrayib turibsan? – Mo'min bobo uni o'ziga kelishga majbur etdi. – Mingash, uyga ketish kerak. – U otdan engashib, bolaga cho'zildi va uni egarga ko'tarib oldi. – Sovqotdingmi? – dedi chol va po'stini bilan nabirasini yaxshiroq o'rab qo'ydi.

Bola o'sha kezlarda maktabga qatnamasdi.

Endi esa, og'ir uyqudan asta-sekin uyg'onib, tashvish tortib o'ylardi: «Ertaga maktabga qanday boraman? Axir mening tobim qochdi-ku, mazam yo'q...» Keyin u unutdi. Go'yo unga muallima doskaga yozgan: «Ot. Ota. Taqa» so'zlarini o'z daftariga ko'chirib yozganday tuyuldi. «Ot. Ota. Taqa. Ot. Ota. Taqa». Birinchi sinf o'quvchisi shu so'zlarni yozib butun bir daftarni to'ldirdi. U nihoyat charchadi, ko'zlari jimirlashib, juda ham isib ketdi. Ustini ochib tashladi va usti ochiq holda yotib sovqotdi, yana ko'z o'ngida turli narsalar namoyon bo'ldi. Goh u baliq bo'lib muzdek suvda suzardi. Oq kema sari borardi. Lekin unga hech yetolmasdi. Goho qor bo'roniga duch kelardi. Tog' yo'lining tikka tepaligiga kelib pichan ortgan avtomashinalar izg'irinli qor quyunida taqqa to'xtab qolardi. Mashinalar xuddi odam ingragani singari ingrashardi. Lekin ular joyidan qo'zg'alishmasdi. Parraklar haddan tashqari tezlik bilan aylanaverganidan laxcha cho'g'dek bo'lib ketgan edi. Shoxdor ona bug'i shoxlarini kuzovga tirab pichan ortilgan mashinalarni yuqoriga g'ildiratib chiqarardi. Bola butun kuch-quvvati bilan unga yordam-

lashardi. Issiq terga botib ketdi. Bir payt beda g'arami bolalar beshigiga aylanib qoldi. Shoxdor ona bug'i bolaga: «Tezroq yuguraylik, beshikni Bo'key xola bilan O'razqul amakiga eltib beraylik», – derdi. Ular yugura boshladilar. Bola orqada qolib ketdi. Biroq oldinda – qorong'ilikda beshik qo'ng'iroqchasi tinimsiz jaranglardi. Bola uning ohanrabo jarangi sari chopib borardi.

U ayvonda oyoq sharpasi eshitilib, eshik ochilganda uyg'ondi. Mo'min bobo va kampir biroz tinchlangandek bo'lib qaytib kirishdi. Chet kishilarning qorovulxonaga kelishi, aftidan, O'razqul bilan Bo'key xolaning tinchlanishiga majbur etdi. Balki O'razqul mast-alastlikdan charchab oxiri uxlab qolgandir. Hovlida shovqin-suron, so'kish ovozlari eshitilmasdi.

Yarim tunga borib tog' tepasida oy ko'rindi. U eng baland muzli cho'qqilar tepasida xiragina gardish yasab muallaq turardi. Abadiy muzliklar bilan qoplangan tog'tun qorong'isida notekis qirralari bilan g'amgin yuksalib turardi. Atrofida esa pastki tog' tizmalari, qoyalar, qopqora va jimjit o'rmonzor osoyishtalik saqlab turardi. Eng quyida esa toshdan-toshga urilib, shovullagancha daryo oqardi.

Derazadan oyning nursiz shu'lasini qiya tushib turardi. U bolaga xalal berayotgandi. Bola ag'darilib, ko'zini qisib oldi. Buvisidan pardani tushirib qo'yishni so'ramoqchi bo'ldi. Lekin aytgisi kelmadi: buvisining bobosidan jahli chiqib turgan edi.

– Ahmoq, – pichirladi u to'shakka kirarkan. – Odamlar bilan yashashni bilmaganingdan so'ng jim tursang bo'lmaydimi? Boshqalarni tinglasang bo'lardi. Sen uning qo'lidasan-ku. Mayda pul bo'lsa hamki, maosh o'shandan oqib kelib turibdi-ku! Yana har bir oyda. Moyanasiz – sen kimsan? Qarib quyilmagan chol...

Choi javob bermadi. Buvi jim bo'lib qoldi. Keyin kuiltilmaganda baland ovozda dedi:

- Agar kishini oylikdan mahrum qilishsa, u odam emas, hech kim emas.

Choi yana hech nima demadi.

Bola esa uxlay olmasdi. Boshi og'rir, o'ylari chalkashib ketgandi. Maktab haqida o'ylab tashvishlanardi. U hali biron kun ham o'qishni qoldirmagan edi, endi ertaga maktabiga - Jilisoyni borolmasa qanday bo'lishini tasavvur qila olmasdi. Bola, bordi-yu, O'razqul ishdan bobosini haydab yuborsa, u holda buvisi tinchlik bermasligi haqida o'ylardi. Unda ularning ahvoli nima kechadi?

Odamlar nega shunday yashashadi? Nega birovlar qahr-g'azabli, birovlar mo'min-muloyim! Nega baxtli va baxtsizlar bor? Nega shundaylar borki, ulardan hamma cho'chiydi, yana shundaylar borki, ulardan hech kim hayiqmaydi. Nega birovlarning bola-chaqasi bor, birovlarda yo'q? Nega ayrim kishilar boshqalarga maosh bermaslikka haddi sig'adi? Ehtimol, eng katta moyana oluvchilar eng yaxshi kishilardir. Mana, bobosi oz oladi, shuning uchun uni hamma ranjitadi. E, boboga ham ko'proq moyana berishlari uchun nima qilish kerak ekan-a? Balki o'shanda O'razqul cholni hurmat qila boshlarmidi.

Bu o'y-xayollardan bolaning boshi battar sirqirab og'ridi. U yana kechga yaqin daryo sohilida ko'rgan bug'ilarni esladi. Tunda ularning holi ne kechdiykin? Ular nuqul sovuqda, tog'-toshlarda, qop-qorong'i o'rmonlarda yashaydi. Bu nihoyatda qo'rqinchli-ku. Bo'rilar hujum qilib qolsa nima bo'ladi? Bo'key xolaga sehri beshikni shoxida kim olib keladi keyin?

U tashvish aralash uyquga ketdi va uxlayotib Shoxdor onani bug'idan O'razqul va Bo'key xolaga qayindan yasalgan beshik olib kelishni yolvorib so'radi: «Ular ham

farzand ko'rishsin, ular ham farzand ko'rishsin», deb il-tijo qildi. U uzoqdan beshik qo'ng'iroqchasining ovozini eshitdi. Shoxdor ona bug'i shoxida sehrli beshikni ko'tarib olgancha shoshib kelardi...

VII

Saharda bola qo'l sharpasidan uyg'ondi. Bobosining qo'llari sovuq, daladan kelgandi. Bola beixtiyor junjikdi.

– Yot, yotaver. – Bobo kufiab qo'llarini isitdi, uning peshonasini siladi, keyin kaftini uning ko'kragiga, qorniga qo'ydi. – Tobing qochgan shekilli, – achindi bobo. – Issig'ing bor. Men shunchaki yotibsan deb o'ylabman. Maktab vaqti ham bo'ldi.

– Men hozir, hozir turaman, – bola boshini ko'tardi, shu payt hamma narsa ko'z o'ngida gir aylanib ketdi va quloqlari g'uvilladi.

– Turishni xayolingga ham keltirma. – Bobo bolani yotqizdi. – Sen kasalni maktabga kim olib boradi? Qani, tilingni ko'rsat-chi.

Bola o'zinikini ma'qullashga urinib ko'rdi:

– Muallima urishadi. Darsni qoldirganni juda yomon ko'radi u...

– Urishmaydi. Men o'zim aytaman. Qani bo'l, tilingni ko'rsat.

Bobo diqqat bilan bolaning tili va tomog'ini ko'rdi. Tomir urishini uzoq kuzatdi: bobosining qora mehnatda qotib ketgan qattiq qo'llari bolaning issiq, terga botgan qo'llaridan tomir urishini arang tutib oldi. Chol nimagadir ishonch hosil qildi-da, tinchlantirgan ohangda dedi:

– Xudo mehribon. Ozgina shamollabsan, xolos. Sovuq o'tgan. Bugun to'shakda yotib tur, uyqungdan oldin men sening tovoning bilan ko'kragingga issiq dumba yog'i sur-

tib qo'yaman. Terlaysan, xudo xohlasa ertalabgacha otdak bo'lib ketasan.

Kechagi voqealarni va yana o'zini nimalar kutayotganini eslab, cholni g'am bosdi, nabirasining to'shagida o'tirib xo'rsindi va o'ylab qoldi.

– Xudo podsho, – shivirladi xo'rsinib turib. – Qachon tegdi senga bu kasal? Nega aytmay yurding? Kechqurun chog'i?

– Kechga yaqin. Daryoning sohilida bug'i ko'rganimda. Men siz tomonga chopdim. Shundan keyin sovqotib ketdim.

Chol nima uchundir aybdor ohangda dedi:

– Ha, mayli... Sen yot, men esa boray.

U o'rnidan turdi, lekin bola uni to'xtatib:

– Bobo, o'sha Shoxdor ona bug'ining o'zi-a? Xuddi sutday oppoq, ko'zlari mana bunday, xuddi odamga o'xshab qaraydi...

– Tentakkina, – jilmaydi Mo'min chol. – Ha, sen aytgandek bo'la qolsin. Balki, u o'sha karomatli ona bug'idir, – dedi u past ovoz bilan, – kim bilsin? Men o'ylaymanki...

Chol gapini tugata olmadi. Eshik oldida kampir paydo bo'ldi. U hovlidan shoshilib kirdi, nimanidir payqagan edi.

– Huv anuv yoqqa bor, chol, – ostonadan turib gapirdi kampir. Mo'min bobo shu zahoti birdan qalbi cho'kib, biron yeri lat yegandek, achinarli bir holga tushib qoldi.

U yoqda odamlar yog'ochni daryodan mashina bilan chiqarmoqchi bo'lishyapti, – dedi kampir. – Sen albat bor, nima buyurishsa qil... Voh, esim qursin, sut hali pishirilgani yo'q-ku – kampir xatosini payqadi-da, plitaga o't yoqib, idish-tovoqni taraqlatishga tutindi.

Cholning qovog'i osildi. Unga qandaydir e'tiroz bildirgisi, nimanidir aytgisi kelardi. Lekin kampir og'iz ochirgani qo'ymadi.

Bug'ilar daraxtlar orasidan o'tib, oftobro'y yalangliklarda isinib, shabnamli barglarni butog'i bilan chimdib shoshmay kelardi. Ular o'sha tartibda:– oldinda erkak bug'i, o'rtada bug'icha va oxirida – ikki biqini do'ppaygan Shoxdor ona bug'i. Bug'ilar kecha O'razqul Mo'min bobo bilan la'nati qarag'ay yog'ochni daryoga olib tushgan o'sha so'qmoqdan kelishardi. Sudrash natijasida chimzor yuzasida qoldirilgan bir tekisdagi taram-taram izlar tog'li qora tuproqda hali ham boyagi-boyagidek turardi. Bu so'qmoq kechuvga, yog'och tashlab ketilgan joyga olib borardi.

Bug'ilar bu yer suv ichishga o'ng'ay bo'lgani uchun shu joyga yo'l soldi. O'razqul, Seydahmad va yog'ochga kelgan ikki kishi tros bilan daryodan yog'ochni sudrab chiqish uchun mashinani qulayroq joyga haydab kelishni ko'zdan kechirish uchun shu tomonga kelishardi. Mo'min bobo boshini quyi solib, imirsilab orqaroqda kelardi. U kechagi janjaldan so'ng nima bo'lishini, o'zini qanday tutishini, nima qilishini bilmasdi. O'razqul uni ishga qo'yadimi? Kechagidek, haydab solmasmikini? Agar: «Senga nima bor bu yerda? Aytdim-ku, sen ishdan bo'shatilgansan!» desa-chi. Odamlar oldida so'kib, uyga jo'natib yuborsa-chi? Shubhalar cholni iztirobga solar, u azobda, arang jon hovuchlab borardi. Orqadan kampir kuzatib kelardi. U go'yo shunchaki qiziqsinayotgandek edi. Biroq aslida u cholga soqchilik qilib borardi. Mo'min chaqqonni O'razqul bilan yarashtirishga, O'razqulning kechirishiga muyassar bo'lishi kerak edi.

O'razqul xo'jayinchasiga gerdayib odimlardi. Hansirab, pishillab atrofga o'qrayib nazar tashlardi. Ko'p ichganidan boshi zirqirab og'rib tursa ham, u o'zida qasoskorona qoniqish sezardi. U qayrilib qaraganida Mo'min boboning g'izillab kelayotganini ko'rdi, xuddi egasidan kaltak yegan sadoqatli itning o'zginasi. «Hechqisi yo'q,

hali mening sovuninga kir yuvmabsan. Endi senga qiyo ham boqmayman. Sen men uchun yo'qsan. Sen hali o'zing oyog'imga bosh urib kelasan,— ichi qoralik bilan quvondi O'razqul, o'tgan kecha xotinini tepib ostonadan haydab chiqarganida xotini oyog'i ostida qanday dahshatli ovoz bilan chinqirganini eslarkan. — Mayli. Mana bularni yog'och bilan jo'natay, men hali ularning kunini ko'rsataman, mayli, menga desa bir-biri bilan g'ajishib o'lishsin. Endi qizi otasining ko'zini o'yadi. Vahshiylashib ketgan, naq bo'ri-ya». — O'razqul kelgan kishi bilan oraliq masofada gaplasha bora turib, yo'l-yo'lakay shularni xayoldan o'tkazdi.

Bu odamni Ko'katoy deb atashardi. U qop-qora, baquvvat kishi bo'lib, ko'l bo'yidan edi, xo'jalikda hisobchilik qilardi. O'razqulning eski qadrdoni edi. Bundan o'n ikki yil avval Ko'katoy o'ziga uy qurgandi. O'razqul yog'ochdan yordam qildi. Taxta tildirishi uchun yo'g'on yog'ochlarni arzonga sotdi. Keyin bu odam katta o'g'lini uylantirdi, yoshlarga ham uy qurdi. Yana O'razqul uni yog'och bilan ta'minladi. Endi Ko'katoy kichik o'g'lini ayirgandi va yana qurilish uchun yog'ochga muhtoj bo'lib qoldi. Yana eski oshna — O'razqul kuniga yaradi. Hayot qanchalik og'ir-a. Birini qilasan — shu bilan, ha, endi tinch yashayman, deb o'ylaysan. Hayot esa yana nimanidir o'ylab chiqaradi. Shuning uchun ham O'razqulga o'xshagan odamlarsiz qo'ling hech qayoqqa yetmaydi.

— Xudo xohlasa tezda uy to'yiga taklif qilamiz. Boring, xursandchilik qilamiz,— dedi Ko'katoy O'razqulga.

U o'z-o'zidan mag'rurlanib, pishillagancha, papirosni burqsitardi.

— Rahmat. Aytilgan joydan qolmaymiz, aytmagan joyga bormaymiz. Chaqirsang, boraman-da. Senikida birinchi mehmon bo'lishim emas. Men hozir, sen kech bo'lishini

kutsang qalay bo'larkin, deb o'ylayapman, qorong'ida jo'nasang deyman-da! Eng muhimi, xo'jalik ichidan bilin-tirmay o'tib ketish. Agar sezib qolishsa ish chatoq...

– Bu-ku to'g'ri-ya, – ikkilandi Ko'katoy. – Biroq kechgacha ancha kutish kerak-da. Sekin ketaveramiz. Yo'l yoqasida postlar yo'q-ku, bizni tekshirib ko'rsa?.. Favqu-lodda, militsiyaga duch kelib qolinsa, yoki yana boshqa birortasiga...

– Ha-ha, bunisi ham bor,– to'ng'illadi O'razqul, jig'ildon qaynashidan va bosh og'rig'idan aftini bujmaytirib. – Yuz yil ish bilan qatnaysan, yo'lda bit-ta ham itga duch kelmaysan, agar yuz yilda bir marta yog'och ortib o'tsang bas, qo'lga tushasan. Hamisha shunday bo'ladi...

Har kim o'zicha o'ylab, jim qoldi. Kecha yog'ochni daryoga tashlab ketishga to'g'ri kelgani O'razqulga qat-tiq alam qildi. Agar yog'och tayyor bo'lganidami, tunda-yoq ortib bo'lishardi-da, tong saharda mashinani jo'natib yuborardi... Eh, kecha falokatni sotib oldi-ya. Buning hammasi qari jinni Mo'minning kasriga bo'ldi, g'alayon ko'tarmoqqa qaror qildi. Qaramlikdan, bo'ysunishdan qu-tulmoqchi bo'ldi. Xo'p, ko'ramiz! Hammasi ham mayli-ya, ammo bu niyatingga osonlikcha erisha olmaysan...

Odamlar daryoning qarama-qarshi qirg'og'iga kelish-ganda bug'ilar suv ichardi. G'alati zot bu odamlar – hov-liqma, g'ala-g'ovurli. O'z ishlari va suhbatlari bilan band bo'lib, qarshilarida – daryoning narigi yog'ida turgan jonivorlarni sezishmadi.

Bug'ilar daryo bo'yidagi ertalabki shafaq rangli butalar orasida, top-toza mayda shag'alli qirg'oqda to'piqqacha suvga botib turardi. Ular shoshmasdan, to'xtab-to'xtab, qultum-qultum suv ichardi. Suv muzdek edi. Quyosh esa tepadan tobora yoqimli qizitardi. Tashnalikni qondirib,

bug'ilar oftobdan huzur qilardi. Yo'lda shox-butoqlardan to'kilgan quyuc shabnam yelkalarida qurirdi. Bug'ilar yelkasida yengil hovur ko'tariladi. Osoyishta va saxiy edi shu kun ertasi.

Odamlar esa shunda ham bug'ilarni sezishmadi. Ulardan biri mashinaga qaytdi, boshqalari esa qirg'oqda qolishdi. Bug'ilar quloqlarini qimirlatib, ahyon-ahyon ulargacha yetib kelgan ovozlarni hushyor tinglab turdi va qirg'oqning u yuzida pritsepli avtomashina paydo bo'lganida etlari junjikib, qotib qolishdi. Mashina guvillab hayqirardi. Bug'ilar bezovtalanib ketishga chog'landi. Lekin mashina birdan to'xtab qoldi, guvillash ham bosildi. Jonivorlar sekinladi. Har holda ular sekin-sekin joylaridan qo'zg'alaverdi – odamlar narigi qirg'oqda baqirishib gaplashishar va shoshilinch ravishda harakat qilishardi.

Bug'ilar mayda toshloqdagi so'qmoqchadan sekingina jo'nashdi, ularning yelkalari, shoxlari va harakatlari ham butalar orasidan ko'rinib turardi. Odamlar shunda ham ularni payqashmadi. Faqatgina bug'ilar ochiq yalanglikdagi sel yuvib ketgan quruq qumni kesib o'tayotganida, binafsha rang qum ustida, oftobning ravshan nurida, odamlar ularni ko'rib turli holatda og'iz ochganicha angrayib qolishdi.

– Qara, qara, nima u! – birinchi bo'lib qichqirdi Seydahmad. – Bug'ilar! Qayoqdan kelib qoldi bu yerga?

– Nega qichqirasan, nega to'polon ko'tarasan! Qanaqasiga senga bug'i bo'ladi, kiyik-ku ular. Biz ularni kecha ham ko'rgan edik, – beparvo gapirdi O'razqul. – Qayoqdan keldi emish. Keldi-da, keladigan bo'lib qoldi.

– Bay, bay, bay! – zavqlanib ketdi Ko'katoy va zavqidan tomog'ini bo'g'ib turgan ko'ylak yoqasining tugmalarini bo'shatdi. – Silliqligini qarang-a, – dedi u maftun bo'lib, – semiribdi...

– Urg‘ochisini qarang, qanaqa! Qadam tashlashini ko‘ring, – dedi shofyor, ko‘zlarini chaqchaytirib. – Voh xudo, ikki yoshli urg‘ochi bolasi. Birinchi marta ko‘rishim.

– Èrkagi-chi! Shoxlarini ko‘r! Qanday ko‘tarib yurganikin? Ular hech nimadan qo‘rqishmaydi. Qayoqdan kelib qoldi bular, O‘razqul?– to‘ng‘iz ko‘zlarini chaqnatib, nafs balosida surishtirishga tushdi Ko‘katoy.

– O‘rmondan chog‘i, – javob qildi O‘razqul viqor bilan, egalik obro‘isini his qilgan holda.– Dovonning orqasidan kelgan, narigi tomondan. Cho‘chimaydi. Chunki hurkitilmagan.

– Eh, miltiq bo‘lgandami hozir! – og‘ziga kelganini gapirdi Seydahmad. – O‘n pud go‘sht qilarmidi, a?

Shu damgacha qo‘rqib-pisib bir chekkada turgan Mo‘minning sabri chidamadi:

– Nima deyapsan, Seydahmad. Ularni ovlash taqiqlangan, – dedi sekingina.

O‘razqul qosh-qovog‘ini uyib, cholga ko‘z qirini tashlab qo‘ydi. «Mening oldimda ovozingni chiqaryapsanmi!» – nafrat bilan xayoldan o‘tkazdi u. Uni so‘kkisi va bir urib o‘ldirib qo‘ya qolgisi keldi, lekin o‘zini tiydi. Har holda begona odamlar bor.

– Befoyda o‘rgatishning keragi yo‘q, – jahl bilan so‘z qotdi u Mo‘minga qaramay. – Ular yashaydigan joyda ovlash taqiqlangan. Bizda esa ular yashamaydi. Biz bo‘lsak ular uchun javob bermaymiz. Tushunarlimi? – u o‘zini yo‘qotib qo‘ygan cholga vajohat bilan qaradi.

– Tushunarli,– itoatkorona javob qildi Mo‘min va bosh eggancha chetga chiqdi. Kampir yana yashirincha uning qo‘liga turtdi.

– Jim bo‘lsang-chi,– ta‘na bilan shivirladi u. Hamma qandaydir xijolatda qolganday yerga qarab turardi.

Yana so‘qmoq orqali jo‘nab ketayotgan jonivorlar orqasidan kuzatishga tushishdi. Bug‘ilar qoyaga ketma-ket ko‘tarilib borardi. Oldinda qo‘ng‘ir erkak bug‘i o‘zining qudratli shoxlarini mag‘rur tutib borar, uning orqasidan shoxsiz bug‘icha va namoyishga ergashib Shoxdor ona bug‘i borardi. Qirdan siljib tushgan tuproqning tiniq qo‘ynida bug‘ilar ravshan va latif ko‘zga tashlanardi. Ularning har bir harakati, har bir qadami yaqqol ko‘rinib turardi.

– Eh, qanday go‘zallik!– shodligini ichiga sig‘dira olmadi shofyor. Bu soqqako‘z yosh yigit ko‘rinishdan juda yosh edi.– Afsus, fotoapparatni olvolganimda zo‘r ish bo‘lardiya.

– Xo‘p, mayli, go‘zalligini qo‘ya tur, – uning so‘zini bo‘ldi norozilik bilan O‘razqul. – Hech narsaga arzimaydi. Go‘zallikka qorning to‘yarmidi. Qani bo‘l, mashinani orqasi bilan qirg‘oqqa hayda, to‘g‘ri suvga, yoni bilan albatta. Sen esa, Seydahmad, oyog‘ingni yech, – o‘z hukmidan ichida lazzatlanardi u. – Sen ham, – shofyorga buyruq qildi u. – Bo‘linglar, yog‘ochni trosga bog‘langlar. Qani ildamroq. Hali ish ko‘p.

Seydahmad etikni yechishga tutindi. Etigi unga kichikroq edi.

– Nimaga qarab turibsan, yordamlash unga, – cholni sekingina turtib qo‘ydi kampir.– O‘zing ham yech etigingni, suvga tush, –g‘azabli pichirladi u.

Mo‘min bobo Seydahmadning etigini tortdi, o‘zinikini ham bir zumda yechib bo‘ldi. Shu paytda O‘razqul bilan Ko‘katoy mashinaga komanda berishardi:

– Bu yoqqa hayda, u yoqqa hayda.

– Chapga ozroq, chapga. Mana shunday.

– Yana ozgina.

Mashinaning ko'nikilmagan hayqirig'ini eshitib, bug'ilar so'qmoqda qadamini tezlatdi. Olazarak nazar tashlab, jarlikdan sakrab o'tdi va qarag'aylar orasiga yashirindi.

– O, g'oyib bo'ldi! – xatosini birdan anglab qoldi Ko'katoy. U shunday afsus bilan entikardiki, xuddi qo'lidagi o'ljasidan ayrilganday edi.

– Hechqisi yo'q, hech qayoqqa ketmaydi ular! – uning xayolidagini topib va bundan xursand bo'lib O'razqul kerilib qo'ydi. – Bugun kechgacha jo'namaysan, menning mehmonim bo'lasan. Xudoning o'zi kam qilmasin. Izzat-hurmat bilan men seni mehmon qilaman. – U xaxolab turib oshnasining yelkasiga urib qo'ydi. O'razqul xushchaqchaq ham bo'la olardi.

– Xo'p, sen aytgancha bo'la qolsin, sen mezbon, men mehmon, – ko'na qoldi azamat Ko'katoy, iljayarkan yo'g'on sariq tishlarini ko'rsatib.

Mashina allaqachon orqa g'ildiraklarining yarmigacha suvga botib qirg'oqda turardi. Chuqurroq kirib borishga shofyorning yuragi dov bermadi. Endi trosni yog'ochga olib borish qolgan edi. Agar tros kaltalik qilmasa, yog'ochni suv ostidagi toshlarning asirligidan tortib olish unchalik qiyinchilik tug'dirmasdi.

Tros po'latdan – uzun va og'ir. Uni suv ichidan yog'ochga tortib borish kerak. Shofyor istamaygina etigini yecha boshladi, cho'chinqirab suvga qarab qo'ydi. U hali qat'iy qarorga kelolganicha yo'q: suvga etik bilan tushishga arzirmikin yoki yaxshisi yechsamikin. «Yalang oyoq bo'lganim ma'qul shekilli, – o'yladi u. – Baribir suv qo'njimdan oshib ketadi. Chuqurligi sal kam songa keladi. Keyin kun bo'yi ho'l etikda yurish osonmi». Lekin u shu bilan birga hozir daryoda suv qanchalik sovuq bo'lishini ham o'zicha tasavvur qildi. Bu holdan Mo'min bobo foydalanib qoldi.

– Sen yechinma, o‘g‘lim, – otilib keldi uning oldiga.– Biz Seydahmad bilan o‘zimiz tushamiz.

– E, qo‘yaving, arzimaydi, oqsoqol,– qarshilik qildi uyalib ketgan shofyor.

– Sen mehmonsan, biz shu yerning odamimiz, sen rulga o‘tir, – ko‘ndirdi Mo‘min bobo uni.

Seydahmad bilan ikki kishi po‘lat trosni o‘ramdan bo‘shatib suvning ichiga ko‘tarib kirishganda Seydahmad dodlab, boloxonali qilib so‘kindi:

– Uh, uh, suv emas, muz!

O‘razqul bilan Ko‘katoy muruvvatli kulishib, uni g‘ayratlantirishdi:

– Chida, chida! Seni isitadigan narsa topamiz!

Mo‘min bobo esa churq etmasdi. U hatto muzday sovuqni sezmedi. Ko‘zga ko‘p tashlanmaslik uchun boshini yelkari ichiga tortib, sirg‘anchiq suv osti toshlari ustidan yalang oyoq borarkan, xudodan yolg‘iz bir nimani so‘rardi – ishqilib, O‘razqul uni qaytarmasin, ishqilib, quvib yubormasin, ishqilib, odamlar oldida haqorat qilmasin, bu ahmoq baxti qaro cholni kechirsin.

O‘razqul hech nima demadi. U Mo‘minni odam o‘rnida ko‘rmaganidan go‘yo uning g‘ayratiga ham e‘tibor qilmaganday edi. Qalbida esa tantanavor his sezar, axir har qanday bo‘lmasin isyonkor cholni bo‘ysundirdi-ku. Qandaydir ichi qoralik bilan kuldi O‘razqul o‘zicha, – emaklab, oyog‘imga yiqilding-ku. Eh, kattaroq amaldor bo‘lganimdami, bundan ham kattaroqlarning shoxini qayirib qo‘yardim. Shunaqalarni tiz cho‘ktirib, tuproqda emaklattirib qo‘ymasdim. Menga hech bo‘lmasa biron xo‘jaliknimi berishsa ekan. Tartibga solib qo‘ygan bo‘lardim. Odamlarni izdan chiqarib yuborishdi. Endi esa o‘zlari voh, raisni hurmat qilishmayotir, direktorni hurmat qilishmayotir deb shikoyat

qilishadi. Qandaydir cho'pon ham boshliq bilan xuddi tengdek gaplashadi. Satqai amal ket, ahmoqlar! Ular bilan shunaqa muomala qilib o'tirish kerakmi? Zamonlar bo'lgan-ku, axir, boshlar uchib ketgan, hech kim churq etmagan. Aksincha, ko'proq yaxshi ko'rishgan, ko'proq kuylashgan. Mana bu xo'p zamon bo'lganda! Endi-chi? Yaramaslarning eng yaramasi hisoblangan mana shu chol ham dabdurustdan gap qaytarishni o'ylab topdi. «Xo'sh, xo'sh, emakla, oyog'im ostida, emakla», – badxohlik bilan kuldi O'razqul, har zamon – har zamonda Mo'min chol tomonga qarab qo'yarkan.

U esa, muzday suvda xayolga cho'mib, tomirlari tortishib, Seydahmad bilan birga trosni ko'tarib borarkan, O'razqul meni kechirgan ko'rinadi, deb mamnun bo'lardi. «Sen endi men qari cholni kechir, shunday bo'lib chiqqani uchun, – xayolan O'razqulga murojaat qilardi u. – Kecha chiday olmadim. Maktabga nabiram oldiga ot choptirib ketdim. Axir u yolg'iz, mana shuning uchun ham iching achiydi-da. Mana bugun esa, u maktabga ham bormadi. Tobi qochibdi nimagadir. Esingdan chiqar, kechirgin. Axir sen ham menga begona emassan-ku. O'ylaysanki, men senga va qizimga baxtni ravo ko'rmaymanmi? Xudo bersa qani, nabiramning ingalaganini eshitsam – xudo ursin, baxtimdan ko'zimga yosh kelardi. Faqat sen xafa qilma qizimni, kechir meni. Agar ishlash bo'lsa, toki tanimda jonim bor ekan, ishlaganim bo'lsin. Hamma ishni qilaman. Sen faqat buyursang, bas...»

Kampir qirg'oqning bir burchida tikka turib, o'zining imo-ishoralari va butun harakatlari bilan cholga: «Harakat qilgin, chol! Ko'rdingmi, u seni kechirdi. Mening aytganimni qilaver, hammasi joyiga tushadi», derdi.

Bola uxlardi. U bir martagina allaqayerdandir otilgan miltiq ovozidan uyg'onib ketdi va yana uyquga cho'mdi. Kechagi mashaqqatli uyqusizlik va bemorlikdan so'ng bugun u birmuncha tinch va miriqib uxladi. U uyquda ekan, isitma aralash badan qaqshog'i azobini tortmay, oyoqlarini erkin uzatib to'shakda yotib dam olishning naqadar rohat ekanligini his etdi. Agar buvisi bilan Bo'key xola bo'lmaganda u shu uxlagancha uxlab yotaverardi. Ular ovoz chiqarmay gaplashishga harakat qilishsa-da, idish-tovoqlarning shaqir-shuquridan bola uyg'onib ketdi.

– Mana bu katta kosani ushlagin-da, ovqat olgin, – deb jonlanib gapirdi kampir narigi xonada. – Men esa chelak bilan elakni olib kelay. Voy belim, madorim qurib ketyapti. Ozmuncha ish qildikmi? Xudoga shukur, juda xursandman.

– Eh, buvijon nimasini aytasiz, men ham shunchalik xursandmanki, kecha shundayam jonimdan to'yib ketgandim. Agar Guljamol bo'lmaganda o'zimni o'zim o'ldirardim,– dedi Bo'key.

– U haqda uni-buni deb yurasan yana,– tinchitib qo'ydi kampir. – Qalampirni oldingmi? Ketdik. Sening tinchishing uchun xudoning o'zi yordam qo'lini cho'zdi. Ketdik, ketdik.

Uydan chiqayotib bo'sag'ada Bo'key xola kampirdan bola to'g'risida so'radi:

– U hamon uxlayaptimi?

– Mayli, uxlab tura qolsin,– javob berdi kampir.

– Sho'rva tayyor bo'lganda issiqqina keltirib beramiz.

Bola ortiq uxlay olmadi. Hovlidan oyoq tovushlari va odamlarning gaplashgani eshilib turardi. Bo'key xola kulib yubordi, Guljamol va kampir ham unga qo'shilib

kuldi. Qandaydir notanish ovozlari quloqqa chalindi. «Ha, bular, hoynaxoy kecha oqshom kelgan odamlar,— deb o‘yladi bola.— Demak, ular hali ketishmabdi-da». Faqat bobosi Mo‘mingina ko‘rinmasdi, ovozi ham eshitilmasdi. U qayoqda ekan? Nima qilyapti ekan?

Bola tashqaridagi ovozlarga quloq solib, bobosini kutib yotdi. U bobosi bilan kechagi ko‘rgan bug‘i haqida juda gaplashgisi kelardi. Hademay qish kiradi. Ular uchun ham o‘rmonda ko‘proq yem-xashak hozirlash kerak. Yeb yayrasin. Ularni shunday o‘rgatish kerakki, odamlardan hech qo‘rqmaydigan, to‘ppa-to‘g‘ri daryodan o‘tib hovliga kelaveradigan bo‘lsin. Bu yerda ham ularga shunday xo‘rak berish kerakki, ular uchun bu juda tansiq bo‘lsin. Qiziq, ular hammadan ko‘ra nimani yaxshi ko‘rishar ekan-a? Urg‘ochi bug‘i bolasini o‘rgatib olsang-da, u doim orqangdan qolmay ergashib yursa. Qanday ajoyib bo‘lardi. Sen bilan maktabga ham birga borib kelgan bo‘larmidi?..

Bola bobosini kutardi, lekin undan darak yo‘q. Bir vaqt Seydahmad kelib qoldi. U nimadandir juda mamnun. Og‘zi qulog‘ida edi. Seydahmad kallasini chayqab o‘z-o‘zicha iljayardi. U yaqinroq kelganda dimog‘idan spirt hidi anqib ketdi. Bola O‘razqulning o‘zboshimchaliklarini, bobosi va Bo‘key xolaning azob chekishlarini eslatuvchi bu badbo‘y hidni juda yomon ko‘rardi. Lekin Seydahmad ichganda aqliy jihatdan uncha hushyor bo‘lmasa ham juda saxiy, muloyim va kishi qalbiga ozor bermaydigan hazilmutoyibalari bilan O‘razquldan farq qilardi. Bunday vaqtlarda u bilan bobosi Mo‘min o‘rtasida taxminan shunday suhbat ketardi.

— Nega buncha tentaklarga o‘xshab kulasan Seydahmad? Kayfing taraqqi deyman?

— Oqsoqol, men sizni shunday sevamanki. Rostini ayt-sam, xuddi o‘z otamdek.

– E-e, seni qara-yu, sening yoshingda... Boshqalar mashina haydab yuribdi. Sen bo'lsang gapingni ud-dalab gapira olmaysan. Agar men sening yoshingda bo'lganimdami hech bo'lmaganda traktor haydagan bo'lardim.

– Oqsoqol, menga armiyada komandirimiz bu ishga layoqatsizligimni aytgan edi. Biroq piyodalar safida xizmat qildim. Piyoda askarsiz ish bitmaydi-ku, axir...

– Piyoda askar emish! Piyoda askar emas, ishyoqmas-san. Xotining bo'lsa... Xudo ham tengiga qo'shmas ekan. Senga o'xshaganning yuztasi bitta Guljamolga arzimaydi.

– Shuning uchun ham biz er va xotin bu yerda yurib-miz-da, oqsoqol.

– Ha, seni gapga qo'ysa... Ho'kizday kuching bor, aql esa... – Umidsiz qo'l siltab qo'ydi Mo'min bobo.

– Mu-u-u,– deb ma'raganday kulib qo'ydi Seydahmad.

Shundan keyin u hovlining o'rtasida turib olib o'zining allaqanday eshitib olgan g'alati ashulasini kuylay bosh-ladi:

Sariq-sariq tog'lardan,
Sariq otda men keldim.
Och eshiging, ey, sariq savdogar
Biz ichamiz sariq vinodan.

Qo'ng'ir-qo'ng'ir tog'lardan,
Qo'ng'ir otda men keldim.
Och eshiging, ey, qo'ng'ir savdogar
Biz ichamiz qo'ng'ir vinodan...

Shu tarzda davom etib ketaverardi, chunki u ba'zan tog'dan tuyada kelgan bo'lsa, ba'zan xo'rozda, sichqon-da, toshbaqada, xullas, nimaiki jonivor bo'lsa o'shalarda

kelaverardi. Mast Seydahmad bolaga hushyorligiga qaraganda yoqimliroq ko'rinayotgandek edi. Shuning uchun ham Seydahmad shirakayf bo'lib kelganda bola ochiq ko'ngillik bilan iljayib qo'yardi. – E-ha!–xitob qildi Seydahmad ajablanib. – Seni kasal deyishgan edi-ku. Ha, sen umuman kasal bo'lmaysan. Sen hovlida nega o'ynamay qolding? Bunaqasi ketmaydi. – Seydahmad bolaning to'shagiga ag'anab yotdi. Uning qo'llaridan va ust-boshidan spirt va yangi so'yilgan xom go'shtning hidi anqib turardi. U bolani quchoqlab o'pa boshladi. Uning o'sib ketgan dag'al soqoli bolaning yuzlarini timdalab achitardi.

– Bo'ldi endi, Seydahmad amaki.– Iltimos qildi bola.– Bobom qani, ko'rmadingizmi?

– Bobong anavi yoqda, – Seydahmad qo'lini havoda noaniq aylantirdi. – Biz mana shu... Yog'ochni suvdan olib chiqdik. Va biroz isib olish uchun ichdik. Hozir esa u go'sht pishirayotir. Tur o'rningdan. Kiyimlaringni kiy, birga ketamiz. Bu nimasi! Yaxshi emas. Biz hammamiz u yerda bo'lsagu sen bu yerda yolg'iz yotsang.

– Bobom turmagin degan,– dedi bola.

– Qo'ysang-chi bo'lmagan gapni. Yur, tomosha qilamiz. Bu har doim bo'lavermaydi-ku. Bugun katta ziyofat. Qozon ham moy, cho'mich ham moy! Tura qol. – Seydahmad mastlarga xos qo'pollik bilan bolani kiyinishga majbur etdi.

– Men o'zim, – deb e'tiroz bildirdi boshi aylanayotganini his etayotgan bola. Biroq shirakayf Seydahmad uning so'ziga quloq solmadi. Modomiki, bola yolg'iz uyga tashlab qo'yilgan ekan, Seydahmad o'zining unga qilayotgan yaxshiligidan juda mamnun edi, ayniqsa bugun shunday kunki, tovoq ham moy, qoshiq ham...

Gandiraklab bola ham Seydahmad bilan birga uydan chiqdi. Tashqari shamol, havo-bulut. Bulutlar os-

monda tez-tez bir-biriga qo‘shilishib ketdi. Bola ayvondan chiqquncha havo ikki bor keskin o‘zgardi. Charaqlab turgan quyoshli havoni ko‘ngilni g‘ash qiluvchi qorongilik bosdi. Bola bundan boshi og‘riyotganini sezdi. Shamol yuziga gulxanning tutunini olib kelib urardi. Ko‘zlari achishdi. «Bugun kir yuvishayotgan bo‘lsa kerak», – o‘yladi bola, chunki kir yuvish kunlarida odatda shunday gulxan yoqilib, uchala uydagi katta qora qozonlarda suv isitilardi. Bunday qozonlarni bir kishi ko‘tara olmaydi. Bo‘key xola bilan Guljamol ikkovlashib ko‘tarishardi bu qozonlarni.

Bola bunday kir yuviladigan kunni yaxshi ko‘rardi. Birinchidan, bunday kunlarda gulxan uydagi singari o‘choqlarda emas, balki ochiq o‘choqlarda yoqilib, uning atrofida o‘ynash mumkin edi. Ikkinchidan, yuvilgan kiyimlarni ilish juda gashtli bo‘lardi. Oq, ko‘k, qizil matolarning arqonda osilib turishi hovliga zeb berib turardi. Bola arqonda osilib yotgan kiyimlarga bildirmasdan sekingina kelib yuzlarini tekkizib o‘tishni yaxshi ko‘rardi.

Bu gal hovlida hech qanday yuvilgan buyumlar ko‘rinmadi. Ammo katta go‘sh t bo‘laklari bilan liq to‘ldirilgan qozon ostiga kuchli o‘t yoqilgan bo‘lib, qaynayotgan qozondan quyuq bug‘ ko‘tarilardi. Go‘sh t pishib qolgan edi: go‘sh tning dami va gulxanning isi birga qo‘shilishib, ishtahani qitiqlardi. Bo‘key xola bo‘lsa, yangi qizil ko‘ylak, yangi xrom etikda gulli shol ro‘molni yelkasiga tashlab olgan-cha qozonga engashib, cho‘mich bilan ko‘piklarni olib tashlayotgan edi, Mo‘min bobo esa uning yonida cho‘kka tushgan holda o‘choqdagi yonayotgan tarashalarni ag‘darib qo‘yardi.

– Ana, bobong, – dedi Seydahmad bolaga. – Ketdik.

O‘zi bo‘lsa:

ning yelinidek yaltiroq yuzidan o'ziga bino qo'yganligi va to'qlik alomati sezilib turardi.

Bola devor tagidagi shoxli bug'i kallasini ko'rib esankirab qoldi, badani muzlab ketdi. Kesilgan kalla qop-qora qon tomchilarini oqizib changda yumalab yotardi. Bu – yo'lda yotgan egri-bugri daraxtni eslatardi. Kalla yonida tizzadan qirqilgan to'rtta tuyoq yotardi. Bola bu dahshatli manzarani ko'rib cho'chib ketdi. U o'z ko'zlariga ishonmasdi. Uning oldida Shoxdor ona bug'ining kallasi yotardi. U bu yerdan qochib ketishni istardi, lekin oyoqlari unga itoat etmasdi. U kalla-pocha qilingan oq bug'ining qarshisida turardi. Kechagina Shoxdor ona bug'i bo'lib yurgan, unga oqko'ngillik bilan suqlanib qaragan, xayolan gapirishgan va shoxida qo'ng'iroqcha taqilgan sehrli beshik keltirishni iltijo qilib so'ragani o'sha bug'i edi. Nahotki bularning hammasi nogoh shaklsiz bir uyum go'shtga, shilingan teriga, kesilgan oyoqqa va uloqtirib tashlangan kallaga aylanib qolsa. Bolaning ketishi kerak edi, lekin u toshdek qotib, bu voqeaning qanday va nega sodir bo'lganini tushuna olmay turardi. Haligi go'sht bo'layotgan qora barvasta kishi uyulib turgan go'shtning ichidan buyrak oldi-da, uni pichoqning uchiga sanchib bolaga uzatdi.

– Ma, bola, kabob qil, lazizatli bo'ladi, – dedi u. Bola qimirlamay turardi.

– Ol! – Buyruq qildi O'razqul.

Bola beixtiyor qo'lini cho'zdi, so'ng muzdek qo'lida Shoxdor ona bug'ining hali ham issig'i ketmagan yumshoq buyragini g'ijimlagancha ushlab turdi. Shu payt O'razqul oq bug'ining kallasini shoxidan ushlab ko'tarib ko'rdi.

– Eh, og'irligini qaranga-a, – u kallani tebratib, og'irligini salmoqlab ko'rdi, – bitta shoxining o'zi qancha keladi-ya. – U kallani g'olaga ko'ndalang qilib qo'ydi va boltani olib shoxini ajratishga kirishdi.

– Mana, shox!– ishlab turib gapirardi u, o‘tkir boltani shoxlarning tubiga qadab.– Bu sening bobongga.– U bolaga qarab ko‘z qisib qo‘ydi.– O‘lishi bilan bu shoxni uning qabriga qo‘yamiz. Qani endi kim bizga u kishini hurmat qilmaysizlar, deb ayta olar ekan. Yana nima kerak! Bunday shox uchun hatto bugunoq o‘lsang arziydi! – deya boltani mo‘ljalga olarkan, O‘razqul xaxolab kulardi.

Shoxni osonlikcha olib bo‘lmaydi. Uni olish juda qiyin edi. Mast O‘razqulning boltasi nishonga borib tegmasdi, bu esa battar uning jahlini chiqarardi. Kalla g‘o‘la ustidan dumalab tushdi. Shunda O‘razqul uni yerdayoq chopa boshladi. Kalla sirg‘alib chiqib ketaverdi. O‘razqul bolta ko‘targancha uning orqasidan chopib yurdi.

Bola seskanib ketdi, har gal ketmoqchi bo‘lib beixtiyor tisarilsa-da, bu yerdan ketishga o‘zini majbur etolmasdi. Juda yomon tush ko‘rib, uni allaqanday dahshatli bir kuch tutib turganday edi, u o‘z joyida turganicha shu narsaga ajablanar ediki, kiprik qoqmay baqrayib turgan Shoxdor ona bug‘ining ko‘zlari boltadan o‘zini olib qochmasdi. Qo‘rquvdan qisilib yumilmasdi. Kalla allaqachon loy va tuproqqa belangan bo‘lsa ham, ko‘z qorachig‘i musaffoligicha boqib turardi, aftidan, u o‘zini o‘limga mahkum etgan shu yorug‘ jahonga tilsiz, unsiz hayratda qolib, hamon boqib turgandek edi. Bola mast-alast O‘razqul bilan ko‘zi-ko‘ziga tushib qolishdan cho‘chirdi.

Shox hamon bo‘sh kelmasdi. O‘razqul esa borgan sari tutaqib boltaning goh tig‘i bilan, goh orqasi bilan kallaning duch kelgan joyiga urardi.

– Bunaqada shoxni sindirib qo‘yasan. Bu yoqqa ber,– yaqinlashdi Seydahmad.

– Nari tur! O‘zim! Qo‘lingdan kelmaydi, sindirib qo‘yasan – xirillab nafas olardi O‘razqul boltani qulochkashlab urarkan.

– Xo‘p, xo‘p, o‘zing bilasan,– Seydahmad tupurgancha uyi tomon odimlab ketdi. Uning orqasidan haligi qoradan kelgan barvasta kishi borardi. U qopda o‘z ulushini olib ketayotgan edi.

O‘razqul molxona orqasida mast-alast holda, qaysarlik bilan Shoxdor ona bug‘ining kallasini tilkalashda davom etardi. Uning bu holati uzoq kutilgan qasosini endi bajo keltirgandek tuyulardi.

– Eh, yaramas! La‘nati!.. – deb xuddi jonsiz kalla eshitayotganday etigining tovoni bilan uni tepib jahl ustida og‘iz ko‘pirtirgancha so‘kinardi. – Kimni ahmoq qilmoqchisan! – U boltani ushlagancha kallaning tepasiga qayta-qayta xezlanib kelardi. – Dabdala qilmasam otimni boshqa qo‘yaman. Mana senga! Mana senga! – Shunday deb bolta bilan kallani urdi. Kalla chirsillab yorilib, mayda suyaklar har tomonga uchib ketardi.

Boltaning tig‘i ko‘zga ko‘ndalang kelib tekkanda bola qichqirib yubordi. Ochilib qolgan ko‘z chanog‘idan qop-qora quyuyq suyuqlik oqib tushdi. Ko‘z so‘ndi, barbod etildi...

– Men bundan zo‘rroq kallalarni ham maydalay olaman! Bundan boshqa shoxlarni ham sug‘urib ola bilaman! – deb jazavasi tutib bo‘kirardi O‘razqul gunohsiz kalladan nafratlangancha.

Nihoyat, bu kallaning peshona suyaklarini ham maydalashga muvaffaq bo‘ldi. U endi boltani tashlab kallani oyog‘i ostiga olib, shoxdan ikki qo‘llab ushlagancha vahshiyona kuch bilan buray boshladi va shoxlarni yulib oldi. Ular sug‘urib olingan ildiz singari qarsillardi. Bu shoxlar – bolaning iltimosiga ko‘ra, O‘razqul bilan Bo‘key xolaga sehrlil beshik keltirishi lozim bo‘lgan o‘sha Shoxdor ona bug‘ining shoxlari edi...

Bolaning ko‘ngli behuzur bo‘ldi. U burildi va qo‘lidagi buyrakni tushirib yuborib, sekingina nari ketdi. U qulab tushayotgandek yoki bo‘lmasa, odamlar ko‘zi oldida qayt

qilib yuborayotgandek juda qo'rqdi. U oqarib-gezarib manglaylari yopishqoq terga botgancha o'choq yonidan o'tib borardi. O'choqda lovillab o't yonib, qozondan burqirab qaynoq bug' ko'tarilardi. Baxtsiz Mo'min bobo bo'lsa hamon avvalgidek yuzini o'tga tutib, hammasiga chap berib o'tirardi. Bola bobosini bevosita bezovta qilgisi kelmadi. U tezroq o'ringa yetib borishni va to'shakka boshi bilan burkanib yotishni istardi. Qani endi hech narsani ko'rmasa, eshitmasa, unutsa.

Qarshisidan Bo'key xola chiqib qoldi. U o'ziga oro berib yasangan, biroq yuzida O'razqulning kaltaklashi natijasida hosil bo'lgan ko'm-ko'm qontalash izlar ko'zga tashlanib turardi. Bemavrid quvonib, jonsaraklik bilan «katta go'shtga» yugurib kelayotgan edi.

– Senga nima bo'ldi? – U bolani to'xtatdi.

– Boshim og'riyapti.

– Boshgingandan aylanay, dedi mehri toshib va ustma-ust o'pa boshladi.

U ham mast edi. Undan ham la'nati aroq hidi anqib kelardi.

– Boshginasi og'ribdi-da, – ming'irladi u rahmdillik qilib. – Jigargo'sham mening. Balki ovqatlaring kelayotgandir.

– Yo'q, hech narsa yemayman. Yotgim kelyapti.

– Ketdik bo'lmasa, o'zim yotqizib qo'yaman. Nima, sen yakka-yu yolg'iz yotaverar ekansanmi. Axir hamma odam biznikida. Mehmonlar ham. Go'sht ham tayyor bo'lay deb qoldi, – dedi u va bolani o'zi bilan birga olib ketdi. Bular yana o'choq boshidan o'tib ketayotganlarida yelin singari qizarib, to'lishib ketgan holda molxonadan chiqib kelayotgan O'razqulga ko'zlari tushdi. U Mo'min bobo yoniga o'zi kesgan bug'i shoxlarini kekkaygancha uyib qo'ydi. Chol sapchib tushdi.

O'razqul unga qaramasdan suv to'la paqirni boshi uzra ko'tardi va orqaga egilganча egniga to'kib-sochib icha boshladi.

– Endi o'lsang ham bo'laveradi, – dedi u boshini paqirdan ko'tarib, yana paqirga tiqarkan. Bola cholning g'o'ldirab gapirayotganini eshitdi:

– Rahmat, o'g'lim, rahmat. Endi o'lsam ham armonim yo'q. Men uchun shunchalik izzat-hurmat...

– Men uyga ketaman, – dedi o'zini uncha yaxshi sezmayotgan bola.

Bo'key xola ko'nمadi.

– Bir o'zing nima qilasan u yerda.– Bolani holijoniga qo'ymasdan uyiga olib ketdi va burchakdagi karavotga yotqizdi.

O'razqulning uyida dasturxon muntazir edi. Har xil taomlar muhayyo edi. Bularning hammasi bilan kampir va Guljamol band edi. Uy bilan hovlidagi o'choq orasida Bo'key xola qatnagani-qatnagan. O'razqul bilan barzangi Ko'katoy go'shtni kutib, gulli ko'rpachada yostiqa yon-boshlaganча choydan mayda-mayda ichishib o'tirishardi. Ular to'satdan o'zlariga bino qo'yib, o'zlarini to'ra his etishardi. Seydahmad ularga piyolaning tagida choy quyib o'tirardi.

Bola bo'lsa bir burchakda ipsiz bog'langanday, betoblik zarbiga bardosh berib jimgina yotardi. Uni yana qaltiroq bosdi. U turib ketishni istardi. Biroq karavotdan tushishi bilanoq qayt qilib yuborishdan qo'rqardi, shuning uchun ham u titrab-qaqshaganча tishini-tishiga qo'yib qimir etmay yotardi. Ortiqча qimirlashdan qo'rqardi.

Shu orada xotinlar Seydahmadni hovlidan chaqirishdi. Katta sirlangan tovoqda tog' singari uyulib, bug'lanib turgan go'shtni ko'targanча Seydahmad paydo bo'ldi. U uzoq kutilgan bu taomni zo'rg'a ko'tarib kelib O'razqul

bilan Ko'katoyning oldiga qo'ydi. Xotinlar uning orqasidan yana turli xil ovqatlarni keltirishdi.

Hamma joy-joyiga o'tirdi, pichoq va tarekalar tayyorlandi. Shu orada Seydahmad stakanlarga aroq quydi.

– Aroqning raisi men bo'laman, – deya shaqillay boshladi u burchakdagi shishalarga ishora qilib.

Hammadan keyin Mo'min bobo keldi. Chol bugun har qachongidan ko'ra g'alati va ayanchli qiyofada ko'rinardi. U biror chetroq joyga borib omonatgina o'tirmoqchi edi, lekin qora, barvasta Ko'katoy himmat qilib uni o'z yoniga taklif qildi.

– Bu yoqqa keling, oqsoqol.

– Rahmat. Biz mana bu yerga, o'zimizniki-ku axir, – e'tiroz bildirmoqchi bo'ldi Mo'min bobo.

– Har qalay siz oqsoqolimizsiz, – qattiq turib oldi Ko'katoy va o'zi bilan Seydahmadning o'rtasiga o'tqazdi. – Qani, ichamiz oqsoqol, sizning shunday muvaffaqiyatlaringiz uchun. Birinchi so'z sizga.

Mo'min bobo yo'talib qo'ydi.

– Mana shu uylarda tinchlik bo'lsin, – dedi u qiynalib. – Qayerda tinchlik bo'lsa, baxt ham o'sha yerda, bolalarim.

– To'g'ri, to'g'ri! – deb hamma o'z qadahini ko'tardi.

– A, siz-chi! Yo'q, bunaqasi ketmaydi! Kuyovingiz va qizingizga baxt tilasangiz-u, yana o'zingiz ichmasangiz, – deb Ko'katoy xijolat tortib o'tirgan Mo'min bobodan o'p-kaladi.

– Shularning baxti uchun bo'ladigan bo'lsa, – chol shoshib qoldi va hammani hayratda qoldirgancha salkam to'la stakanni oxirigacha ko'tarib yubordi va garang bo'lib qolganday boshini chayqay boshladi.

– Obbo, shovvoz-ey!

– Bizning bobo unaqalardan emas.

– Qoyil, qoyilmiz cholingizga!

Hamma shodlanib kulardi, cholni maqtardi.

Uy isib dimiqib ketgan edi. Bola iztirob chekib yotardi, boshi aylanardi. U ko'zini yumib yotgancha mast-alast kishilarning Shoxdor ona bug'ining go'shtini chapillab, pishillashib ovoz chiqarib yeyayotganliklarini, bir-birovlariga mazali go'sht qismlarini uzatishib siylashayotganlarini, kir stakanlarning urishtirilayotganini, kemirib tozalangan suyaklarning tovoqqa qanday terib qo'yilayotganini eshitib turardi.

– Bay-bay-bay, munchayam mazali-a! – maqtardi Ko'katoy labini chapillatib.

– Nima, biz ahmoqmizmi tog'da yashab shunday go'sht yeya olmasak, – dedi O'razqul.

– To'g'ri-da, nega bo'lmasa bu yerda yashayapmiz, – ma'qulladi Seydahmad.

Hamma Shoxdor ona bug'ining go'shtini maqtay ketdi. Kampir-u Bo'key xoladan tortib, Guljamol-u Mo'min bobogacha – hamma-hammasi maqtashardi. Bolaga ham tarelkada go'sht va boshqa taomlardan kiritib berishdi. Lekin u rad etdi. Mast odamlar uning tobi qochganligini hisobga olib bezovta qilmadilar.

Bola tishni-tishiga qo'yib yotardi. U shunday yotganda ko'ngil behudligidan biroz qutulganday bo'ladi. Biroq Shoxdor ona bug'ini o'ldirgan bu odamlar bilan biron ish qilishga qodir emasligi uni hammadan ko'ra qiynayotgan edi. U bolalarga xos haqgo'ylik g'azabi va dilxastaligi bilan ulardan o'ch olishning turli yo'llarini – qanday bo'lmasin ularni jazolash, gunohini tushunishga majbur etish, qanday yovuz ishga qo'l urganliklarini ko'rsatib qo'yish yo'llarini o'ylardi. Biroq xayolan Qulibekni yordamga chaqirishdan bo'lak biror durustroq yo'l topolmadi. Ha, o'sha bo'ronli tunda askarcha kamzul kiyib, yosh

shofyorlar bilan birga pichan ortishga kelgan o'sha yigitni chaqirmoq kerak. U bolaning ko'rib yurgan odamlari ichida O'razqulga bas kela olishi va butun haqiqatni aytib solishi mumkin bo'lgan birdan-bir kishi edi.

Bolaning chorlashi bo'yicha Qulibek mashinada g'izilab yetib keldi va avtomatni oldinga qarata qiya ushlaganicha kabinadan sakrab tushdi: «Qani ular?» – Ular mana bu yoqda! Ular ikkalasi O'razqullarning uyi tomon yugurib ketishdi. Eshikni zarb bilan ochishdi. «Qo'zg'ala ko'rma! Qo'lingni ko'tar!» – bo'sag'adan turib dahshat bilan buyruq berdi Qulibek, avtomatni to'g'rilaganicha. Hammaning kapalagi uchib ketdi. Hamma o'tirgan joyida dong qotib, og'izdagi go'shtlar bo'g'izlarida qoldi. Ko'p yeb qo'llari, yuzlari, og'izlari moyga botib, bo'kib qolgan mast-alast kishilarning esa umuman qimir etishga majollari qolmagan edi.

«Qani, o'rningdan tur-chi, murdor!» – Qulibek avtomatini O'razqulning chakkasiga tiradi. Qaltiroq bosgan O'razqul duduqlanganicha Qulibekning oyog'iga yiqildi. «Rahm qil, o'ldirmagin». Lekin Qulibek rahm qilmadi. «Chiq bu yoqqa, murdor! Endi tamom bo'lding!» – U O'razqulning chotiga zarb bilan tepib yubordi va o'rnidan turg'izib uydan chiqishga majbur etdi. Kayfi uchib sarosimaga tushib qolgan jamiki kishilar jimgina hovliga chiqishdi...

«Devorga borib tur!– buyruq berdi Qulibek O'razqulga.– Shoxdor ona bug'ini o'ldirganing uchun va uning beshik ko'tarib kelgan shoxlarini kesib olganing uchun senga o'lim!» O'razqul tuproqqa yiqilib tushdi. Emaklab ingraganicha zorlana boshladi: «O'ldirma meni, mening hech kimim yo'q-ku, axir. Olamda tanhoman. Na o'g'lim bor, na qizim...»

Undagi manmanlik, kibr-havo qayoqqa ketdi.

Ojiz, yaramas qo'rqoq. Bundaylarni o'ldirging ham kelmaydi.

– «Mayli, o'ldirmaylik, – dedi bola Qulibekka. – Lekin bu yerdan abadiy ketsin, qorasi o'chsin. Bu yerda uning keragi yo'q. Yo'qolsin».

O'razqul o'rnidan turib shimini ko'tarib oldi va o'girilib qarashga yuragi dov bermay lo'killagancha qochib qoldi. Uning xomsemiz yuzlari lorsillab, etigidan galife shimi osilib qolgan edi. Biroq Qulibek uni to'xtatdi: «To'xta! Senga aytadigan oxirgi so'zimiz bor. Senda hech qachon bola bo'lmaydi. Sen yovuz va yaramas odamsan. Seni bu yerda hech kim yoqtirmaydi. O'rmon ham, birorta daraxt ham, hatto bir dona giyoh ham seni sevmaydi. Sen fashistsan. Sen bu yerdan umrbod ket. Qani, tezroq bo'l!» O'razqul oldi-ketiga qaramay yugurardi. Qulibek uning orqasidan: «Shnel! Shnel», deya xaxolab kular va yana vahima solish uchun avtomatidan havoga qarab o'q uzardi.

Bola o'zida yo'q shod edi. O'razqul ko'zdan g'oyib bo'lgach, Qulibek eshik oldida gunohkorlarcha turgan boshqa kishilarga qarab: «Shunday odam bilan qanday yashab keldilaring? Uyat emasmi sizlarga!» – dedi.

Bola o'zini yengil his qildi. Adolatli sud bajo keltirildi. U o'z xayollariga shunchalik berilib ketgan ediki, hatto qayerda yotganini ham, O'razqulning uyida nima munosabat bilan ichkilikbozlik qilayotganliklarini ham unutgan edi. Qahqahlab kulishlar uni bu orombaxsh holatdan yana o'ziga keltirdi. Bola ko'zini ochib yana quloq sola boshladi. Xonada Mo'min bobosi yo'q edi.

Qayoqqadir chiqib ketgan bo'lsa kerak. Xotinlar idish-tovoqlarni yig'ishtirishib, choy keltirishga hozirlik ko'rayotgan edilar. Seydahmad nimanidir baland ovoz bilan hikoya qilib berardi, o'tirganlar uning so'zlarini eshitib kulishardi.

– U yog‘i nima bo‘ldi?

– Davom et!

– Sen shoshilma, bu yoqqa qara, qani yana bir qaytarib ayt, – kulgidan ichagi uzilgan O‘razqul yana so‘ray boshladi, – sen unga javoban nima deding? Uni qanday qo‘rqitding. Voy ichagim! Xa-xa-xa! – u hamon qornini ushlagancha qotib-qotib kulardi.

– Shunday qilib,– deya Seydahmad hikoyasini yana boshidan boshlashga jon deb rozi bo‘ldi.– Biz bug‘ilarga yaqinlashib borsak, o‘rmon yoqasida uchtasi turgan ekan. Otlarni endigina daraxtga bog‘lagan ham edik, chol ham-rohim qo‘limdan ushlab: «Biz bug‘ilarni otishimiz mumkin emas. Biz Bug‘iboy avlodidanmiz. Shoxdor ona bug‘ining farzandlarimiz!» dedi. O‘zi bo‘lsa bolalardek termilib turardi menga. Ko‘zlari yalinib-yolvorib iltijo qilayotgandek boqardi. Mening esa o‘lgiday kulgim qistaradi. Lekin kulib yubormadim. Ha, kulmadim. Aksincha, bu haqiqatdan ham shunday-ku: «Sen nima, turmaga tushging kelyaptimi?» – deyman. «Yo‘q», – deydi u. «Bilasanmi, boylar zamonidagi hikoyalar kambag‘al xalqni qo‘rqitish uchun to‘qilgan» dedim. Shunda u tilga kirib: «Sen nima deyapsan o‘zi», dedi. Men bo‘lsam: «Shuni aytyapmanki, sen bunaqa gaplaringni qo‘y, aks holda qariligingga ham qaramay, tegishli joyga yozib yuboraman», dedim.

Xa-xa-xa, – deb o‘tirganlarning hammasi kulib yuborishdi. Ayniqsa, O‘razqul ularning ichida rohatlanib kulardi.

– Keyin biz sezdirmasdan ularga yaqin bordik. Agar ularning o‘rnida boshqa hayvonlar bo‘lgandami, allaqachon xabar topib ko‘zdan g‘oyib bo‘lgan bo‘lardi. Bu anqov bug‘ilar esa bizdan cho‘chimayotganday qochmasdi. Cho‘chimagani yana ham yaxshi deb o‘ylayman, – hikoya qilardi Seydahmad. – Men miltiq bilan oldinda, chol

keyinda boryapmiz. Shu ondayoq menda shubha tug'ildi. Umrimda chumchuq ham otgan emasdim. Hozir shunday bir holat yuzaga keldiki, agar tekkiza olmasam, o'rmonga qochadi ketadi, keyin uning orqasidan yetib bo'psan, dovonning narigi yog'iga o'tib ketadi. Bunday tayyor o'ljani kim qo'ldan boy berishni istardi?

Bizning chol ovchi bo'lgan, vaqtida ayiqni ham qulagan. Men unga miltiqni berib, mana chol, oting, dedim. U bo'lsa yo'q, otmayman, o'zing ot, deydi. Men bo'lsam unga: Men axir mastman-ku, dedim. O'zim esa oyoqda turolmayotgandek tebranardim. U o'rmondan yog'och olib chiqqanimizda siz bilan ichganimizni ko'rgan edi. Shuning uchun ham men o'zimni ayyorlikka soldim.

– Xa-xa-xa.

– Men tekkizolmayman dedim, bug'ilar ketib qoladi, keyin qaytib kelmaydi. Bizning esa quruq qaytib borishimiz yaxshi emas. O'zing bilasan. O'ylab ko'rgin. Nega bizni bu yoqqa yuborishdi? Indamaydi. Miltiqni ham olmaydi. Mayli, o'zingiz bilasiz, dedim-da, miltiqni tashlab ketmoqchi bo'ldim. U orqamdan ergashdi. Baribir, O'razqul meni haydaydi – xo'jalikka borib ishlayveraman, deydi. Qariganda qayoqqa borasan, dedim? Yana lom-mim demadi. Men sekin xirgoyi qildim:

Sariq-sariq tog'lardan,

Sariq otda men keldim.

Och eshiging, ey, sariq savdogar...

– Xa-xa-xa...

– Meni haqiqatdan ham mast deb o'yladi. Miltiqni qo'lga olib jo'nab qoldi. Men qaytdim. Biz bir-birimiz bilan tortishib yotar ekanmiz, bug'ilar bu orada biroz nariroqqa yurdi. Ko'ryapsanmi, deyman unga, ketib qoldi,

keyin ularga yetib bo'lmaydi. Ular hali hurkib qochmanguncha otib olish kerak. Chol qo'liga miltiqni oldi va ularning orqasidan pusib bora boshladi. U hamon: «Kechir meni, Shoxdor ona bug'i, kechir...» – deb o'z-o'zicha shivirlardi. Men esa o'z-o'zimcha: «Ehtiyot bo'l, tekkiza olmasang, sen ham o'sha bug'ilar bilan birga boshing oqqan yoqqa qarab ket, boshqa qorangni ko'rsatma», dedim.

– Xa-xa-xa...

Ichimlik hidi bilan dud hidining birga qo'shilib anqishi, uning ustiga qahqaha urib kulishlar bolaning isitmasini oshirib yanada dimiqtirib yubordi. Og'riqning zo'ridan uning boshi tars yorilib ketayozdi. Nazarida kimdir uni tepayotganga, kimdir bolta bilan miyasini yorayotganga o'xshardi. Go'yo birov uning ko'zini mo'ljalga olayotganday chap berib boshini olib qochishga intilardi. Isitma natijasida holdan ketgan bola muzdek daryoda paydo bo'lib, baliqqa aylanib qoldi. Quyrug'i, tanasi, suzgich qanotlari – hamma hammasi baliqniki-yu, faqat og'riyotgan boshigina o'zicha qolgan edi. U qop-qorong'i muzdek suv ostida suzib borardi. Xayolida umrbod shunday baliq bo'lib qolishni va toqqa hech qachon qaytmaslikni o'ylardi. «Qaytmayman endi,– deyardi u o'zicha.– Yaxshisi, baliq bo'laman, baliq bo'lib yashayman...»

Bola karavotdan tushib, sekin uydan chiqib ketganini hech kim payqamay qoldi. U zo'rg'a burchakka yetib borgan ham edi, birdan qayt qilib yubordi. U devorga suyangancha ingrab yig'lardi. O'pkasi to'lib yig'laganida nafasi qisilib g'o'ldirardi:

– Yo'q, men, yaxshisi, baliq bo'laman. Bu yerdan suzib ketaman. Yaxshisi, baliq bo'laman.

O'razqulning uyi derazasidan esa mast kishilarning qahqahlab kulishlari-yu, qiyqiriq ovozlari eshitilardi. Bu yovvoyi qahqaha bolani garang qildi, uning qalbida chidab

bo'lmas dard-alamlarni qo'zg'adi. Bu dahshatli qahqahani eshitish ko'nglini behuzur qilayotgandek tuyuldi. U biroz o'ziga kelish uchun hovliga chiqdi. Hovlida hech kim yo'q, huvillab yotardi... O'ti o'chib qolgan o'choq yonida ichkilikning zo'ridan o'lar holatda yotgan Mo'min boboga ko'zi tushdi. Chol tuproqda, o'sha Shoxdor ona bug'ining kesib tashlangan shoxlari yonida hushsiz yotardi. Bug'ining maydalangan kallasinn it g'ajib yotgan edi. Bulardan boshqa biron tirik jon yo'q.

Bola bobosining ustiga engashgancha uning yelkasidan tortqiladi.

– Bobo, yuring uyga ketamiz, uyga, – dedi u.

Chol javob bermadi, u hech nimani eshitmadi, boshini ham ko'tara olmadi. Ha, u nima ham deya olardi.

– Qani, turing bobo, uyga ketamiz, – dedi bola.

Kim bilsin, u o'zining bolalik aqli bilan bobosining Shoxdor ona bug'i haqidagi ertagi uchun bu yerda ta'zirini yeb yotganini, o'z erki bilan unga qasd qilmaganligini, uning o'zi bu haqda bolaga hamma vaqt nasihat qilib kelganligini, – ota-bobolar udumiga, o'z vijdoni va vasiyatlariga zid borganligini, baxti qaro qizini deb, ... nabirasini deb shu ishga qo'l urganligini fahmlay oldimikin yoki anglab yetmadimikin?..

Chol og'ir ahvolga tushib, g'am-alam o'tida yonib, bolaning ovozigga javob qilmasdan, go'yo o'lik singari yuzini yerga qilib yotardi.

Bola bobosining yoniga cho'qqayib o'tirgancha uni qo'zg'atishga harakat qildi.

– Bobo, boshingizni ko'tarsangiz-chi, – dedi u. Bolaning yuzlari oqarib, bo'shashib ketgan edi, qo'llari, lablari qaltirardi. – Bobo, bu menman. Eshityapsizmi? – deyardi u. O'zimni juda yomon sezyapman, – deya yig'lardi u. – Boshim og'riyapti, juda qattiq og'riyapti.

Chol ingrab, qimirlay boshladi, biroq hamon o'ziga kelolmagan edi.

– Bobo, Qulibek keladimi? – so'radi bola birdan ko'z yoshi aralash. – Aying, mashinasida Qulibek keladimi? – gap bilan alaxsitmoqchi bo'ldi u cholni.

Bola bobosini yonbosh bilan ag'darilib yotishga majbur etdi va nogahon mast holda soqollarigacha loy va tuproqqa belanib, ayanchli holda yotgan cholning yuziga ko'zi tushib, seskanib ketdi. Bola shu daqiqada haligina O'razqul bolta bilan maydalab tashlagan oq bug'ining kal-lasini xayolidan o'tkazdi va qo'rquvdan o'zini chetga tortdi. Bobosidan nari ketar ekan, dedi:

– Men baliqqa aylanaman, eshityapsizmi bobo, suzib ketyapman. Qulibek kelganda baliqqa aylanib qolganimni aying.

Chol hech qanday javob qaytarmadi.

Bola yurishda davom etdi. Daryoga tushib, suv kecha boshladi.

Bolaning suvda baliq bo'lib suzib yurganidan hali hech kimning xabari yo'q edi. Hovlida mast kishilarning kuylagan qo'shiqlari eshitalardi:

O'rkach-o'rkach tog'lardan,
O'rkach tuyada men keldim.
Och eshiging, ey, bukri savdogar
Biz ichamiz, o'tkir vinodan...

Sen suzib ketding. Qulibekning kelishini kutib turmading. Afsus, ming afsuski, Qulibekning kelishni kutib turmading. Nega sen yo'ldan chopib bora qolmading. Agar yo'ldan uzoq muddat chopib borganingdami, albatta uni uchratarding. Qulibekning mashinasini uzoqdan tanigan bo'larding. Qo'lingni ko'targaningda u shu zahotiyoq mashinasini to'xtatgan bo'lardi.

– Sen qayoqqa ketyapsan? – deb so‘rardi.

– Men sizni izlab kerayotgan edim! – deb javob bergan bo‘larding.

U shunda seni mashinasi kabinasiga olgan bo‘lardi.

Ikkaloving birga ketgan bo‘lardilaring. Oldinda, yo‘lda esa, hech kimga ko‘rinmasdan Shoxdor ona bug‘i yelday uchib borardi. Biroq sen uni ko‘ra olgan bo‘larding.

Ammo sen suvda suzib ketding.

* * *

Sen bu qo‘shiqni eshitmading. Sen o‘z ertagingdagi baliq kabi suzarding, bo‘talog‘im. Bilasanmi, sen hech qachon baliqqa aylanib qololmaysan va Issiqko‘lgacha suzib borolmaysan, oq kemani ham ko‘rolmaysan va unga: «Salom, oq kema, bu men!» – deb aytolmaysan.

Sen oqib ketding.

Endi shuni aytishim kerakki – sening go‘dak qalbing nimani noxush ko‘rgan bo‘lsa, hammasini rad etding. Mening ovunchim ham, quvonchim ham shunda-da. Sen bir chaq nab so‘ngan yashin kabi hayot kechirding. Chaqmoqlarni samo chaqadi. Samo esa abadiydir. Mening ovunchim ham, quvonchim ham shunda-da. Insondagi go‘daklik vijdoni xuddi urug‘dagi ilk kurtakning o‘zginasi, kurtaksiz urug‘ unib chiqmaydi. Biz olamga kelmasdan ilgariyoq, toki tug‘ilish va o‘lish bor ekan, haqiqat tantana qilib kelmoqda.

Bo‘talog‘im, sen bilan vidolashar ekanman, sening so‘zingni yana bir bor takrorlayman: «Salom, oq kema, bu men!»

MUNDARIJA

Abdulla Qahhor

O'g'ri.....	4
Maston.....	8
Mirzo.....	17
Ikki yorti – bir butun.....	22
San'atkor.....	24
Adabiyot muallimi.....	27
O'jar.....	30
Sep.....	36

O'lmas Umarbekov

Qiyomat qarz.....	40
Ota va o'g'il.....	49

Chingiz Aytmatov

Oq kema (<i>Ertakdan so'ng</i>).....	88
--	----

Adabiy-badiiy nashr

ADABIYOT XRESTOMATIYASI

Abdulla Qahhor
O'G'RI

O'lmas Umarbekov
QIYOMAT QARZ

Chingiz Aytmatov
OQ KEMA

19 jild

G'oya muallifi va loyiha rahbari *Laziz Tangriyev*

To'plovchi va muharrir: *Oydinniso*

Badiiy muharrir *Shuhrat Mirfayozov*

Texnik muharrir *Xosiyat Xasanova*

Musahhah *Dono To'ychiyeva*

Kompyuterda sahifalovchi *Umida Valijonova*

Nashr. lits. AI № 290. 04.11.2016
Bosishga 2018-yil 25-avgustda ruxsat etildi.
Bichimi 84x108 $\frac{1}{32}$ Times New Roman garniturasida.
Ofset bosma. 12,39 shartli bosma toboq. 11,2 nashr tobog'i.
Adadi 3000 nusxa. 466 raqamli buyurtma.
Bahosi shartnoma asosida.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining

G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa

ijodiy uyida chop etildi.

100128. Toshkent. Labzak ko'chasi, 86.

Telefon: (371) 241-25-24, 241-48-62, 241-83-29

Faks: (371) 241-82-69

www.gglit.uz info@gglit.uz

KITOB – AQL CHIROG‘I!

G‘AFUR G‘ULOM

nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Siz aziz o‘quvchilar uchun **44** ta kitobdan
iborat

ADABIYOT XRESTOMATIYASI

seriyasini taqdim etadi.

Endi Siz ushbu seriya ostida nashr
etilgan kitoblar orqali 5–9-sinf darsliklariga
kiritilgan barcha adiblarning asarlarini to‘liq
shaklda o‘qishingiz mumkin.

Kitob Olovini
Адабиёт хрестоматияси 19

Цена: 17 000

ISBN 978-9943-5209-0-5

9 789943 520905